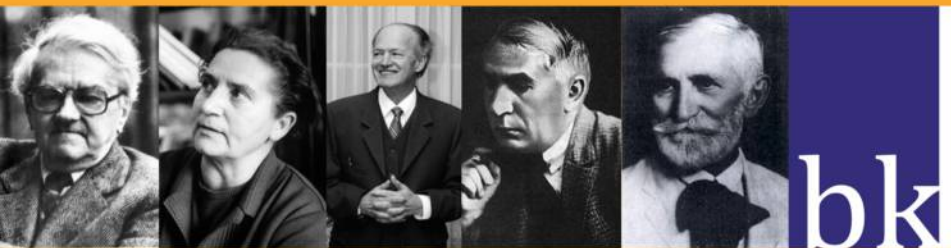

Gödéné dr. Török Ildikó
Nyelvi és irodalmi nevelés
gyermekkorban

05

Benedek Könyvek
Benedek Books

Gödéné dr. Török Ildikó

Nyelvi és irodalmi nevelés gyermekkorban

Benedek Könyvek

Benedek Books

BENEDEK KÖNYVEK
Benedek Books

Sorozat szerkesztő:
Dr. habil Bodnár Gabriella

Lektorálta:
Dr. habil Bodnár Gabriella

Kiadja
a Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó
University of West Hungary Press

Felelős kiadó:
Prof. Dr. Neményi Miklós
tudományos és külügyi rektorhelyettes

ISBN 978-963-334-078-3

Nyomdai szerkesztés és kivitelezés:
PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.
9026 Győr, Viza u. 4.

Sopron, 2012.

Bevezetés	5
1. Nyelv és nyelvtudomány.....	8
1.1. A nyelvről.....	8
1.2. Az anyanyelvről	19
1.3. Nyelvtestvérség, nyelvédésanya	20
2. Nyelvünk fejlődésének története.....	25
2.1. Nyelv és beszéd.....	29
3. A beszéd.....	35
3.1. A beszéd stílusa.....	37
3.2. Magyarosság	38
3.3. A világosság.....	39
3.4. Egyszerűség.....	39
3.5. Tömörség.....	41
3.6. Népnyelv, szleng.....	42
3.7. Szemléletesség	43
3.8. Jóhangzás	46
3.9. Idegen szavak	48
3.10. Rokon jelentésű szavak	49
4. Nyelvi nevelésünk.....	52
4.1. Az agy	53
4.2. Az agyfélteke-dominancia	55
4.3. Jobbkezesesség-balkezesesség.....	56
4.4. Emlékezés, emlékezet	56
4.5. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamata	57
4.6. A mentális lexikon	60
5. Az anyanyelv-elsajátítás folyamata	61
5.1. Az óvodáskor	63
5.2. A gyermek beszédfejlődése a különböző műveltségi területeken.....	68
5.3. A könyv és a gyerek.....	87
6. A mesemondás, mesehallgatás szerepe a gyerekek életében.	91
7. Az óvodás gyermek személyiségfejlődése.....	104
7.1. A gyermek világgépe, tájékozottsága	104
7.2. A képzelet és a mese	107
7.3. Az érzelmek és a mese	108
8. A mese.....	111
8.1. A népmese kialakulásának folyamata	117

8.2.	A magyar népmese vizsgálata.....	125
8.3.	A magyar népmesetípusok	129
8.3.1.	Állatmesék	129
8.3.2.	Tündérmesék.....	130
8.3.3.	Legendamesék.....	131
8.3.4.	Novellamesék.....	132
8.3.5.	Rászedett vagy ostoba ördögről szóló mesék	132
8.3.6.	Falucsúfolók.....	133
8.3.7.	Tréfás mesék	133
8.3.8.	Hazugságmesék.....	134
8.3.9.	Formulamesék.....	134
9.	A népmese szerkezeti vizsgálata és esztétikuma	135
9.1.	A mese szerkezete	138
9.2.	A mesei tér	145
9.3.	A mesei szerkezet, mint a mesei biztonság eszköze	146
9.4.	Mesei szerepek a varázsmesékben	146
9.4.1.	A hős	147
9.4.2.	Az álhős.....	149
9.4.3.	Az ellenfél vagy károkozó	150
9.4.4.	Adományozó	151
9.4.5.	Segítőtárs.....	151
9.4.6.	Keresett személy (Proppnál: cárkisasszony).....	152
9.4.7.	Az útnak indító.....	153
10.	Sajátos, különleges hangulatú, zamatú mesei kifejezések, mondatok.....	154
10.1.	Szóláshasonlatok.....	155
10.2.	Tájnnyelvi szavak, kifejezések, amelyek többször előfordulnak a mesékben	156
11.	A műmesék összehasonlítása a népmesékkal.....	157
12.	A mese helye az óvodai nevelésben	166
	Bibliográfia	171

Bevezetés

Kosztolányi Dezső írja: Az emberek élnek, lélegeznek és beszélnek.¹ Életünk egyik fontos tevékenysége – pusztán külső szemléletre is – az, hogy gondolatainkat, érzelmeinket szavakkal közöljük, hogy mások gondolataira, érzéseire figyelünk, azokat a nyelv közege által fölfogjuk, megértjük. Attól a pillanattól fogva, hogy a világra születtünk, mindaddig, míg meg ne halunk, beszélünk.

Ma a családok mindennapos küzdelme közepette sajnos egyre kevesebb idő jut arra, hogy figyeljenek a szülők gyermekük beszédjére, válaszoljanak véget nem érő miértjeikre. Ezért találkozunk az óvodákban olyan gyerekekkel, akiknek beszédképessége nagyon alacsony színvonalú, akik nagyon nehezen tudják megértetni, kifejezni magukat. Az óvodai anyanyelvi nevelés korszerű módszereivel ezen próbál segíteni, mindenkor építve a gyermekek életkori sajátosságaira. E munkában támaszkodik a mindennapok tevékenységformáira, melyeket az Óvodai Nevelés Alapprogramja feladatul tűz ki: előtérbe helyezve a gyermeki személyiség kibontakoztatását.

¹ vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ábécé a nyelvről és a lélekről* = K.D., *Nyelv és lélek*, Bp., Osiris Kiadó, 1999, 73.

Műveltségünk forrása a szó, a közvetlen példa, a látás, a hallás. Így tanuljuk meg anyanyelvünket, viselkedésünket, ebből ismerjük meg környezetünket, első játékainkat, első dalainkat, meséket, verseket, hogyan és miként kell tennünk – hallhattuk Dr. Andrásfalvy Bertalantól a NymE Benedek Elek Pedagógiai Karán tartott előadásában.

Az ige

„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhítattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakomba,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!

E drága nyelvet porrá ne törjétek,
Ne nyúljon hozzá avatatlanul
Senki: ne szaggassátok szirmait
A rózsafának, mely hóban virul.
Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
Mintha imádkozna,
Mintha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!

És aki költő, az legyen király,
És pap, és próféta és soha más,
Nem illik daróc főpapi talárhoz,
S királyi nyelvhez koldus-dadogás.

Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
Vigyázzatok: a nyelv ma szent kehely,
Ki borát issza: Élet borát issza,
Előre néz s csak néha-néha vissza -,
S a kelyhet többé nem engedi el! ²

² REMÉNYIK Sándor, *Az ige* = R.S., *Összes versei I.*, Bp., Auktor Könyvkiadó, 2000, 307-308.

1. Nyelv és nyelvtudomány

1.1. A nyelvről

„Olyan titoknak fogom föl a nyelvet, mint a természetet, mint tulajdon életemet. Mégis kedvem kerekedik, hogy egyes csip-csup jelenségeit szemügyre vegyem, mint ahogy olykor kisujjamat szemlélem vagy körmöm fehér vonalkáit, a titok egy-egy érzékelhető szemerjét.”³

Kosztolányi Dezső fent idézett mondatai indították el bennem azt a gondolatot, mely nem hagy nyugodni, hogy én is vegyem „szemügyre” nyelvünk „*egyes csip-csup jelenségeit*.”

Talán még sohasem foglalkoztak annyian és oly sokat a magyar nyelvvel, mint manapság. Nemcsak a tudós és hivatásos nyelvészek törődnek nyelvünk szépségével és tisztaságával, nemcsak ők vigyáznak a beszédnek helyességére és stílusára, hanem mindazok, akiket anyanyelvünk féltése, szeretete vezérel. Ez öröndetes, és véleményem szerint szükségesebb is, mint valaha. Hiszen a legszebb, a legigazabb gondolatokat is tönkre lehet tenni be nem fejezett mondatokkal, stílushibákkal. Aki emberek előtt beszél, nem engedheti meg magának, hogy homályos, pontatlan legyen.

A nyelv emberéletünk csodája, ember voltunk varázslatos eszköze. Általa tudjuk magunkba fogadni a világot, általa tudjuk magunkat átadni a világnak. Szavak által tudjuk a magunk belső

³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *I.m.*, 1999, 73.

világát: gondolatainkat, érzéseinket, örömünket, bánatunkat másokkal leghívebben közölni, megosztani. Olyasféle csoda a nyelv, mely által a világnak szavakká bontott képe pillanatok alatt áll össze agyunkban élethűen, színesen.

Nem csoda, hogy régóta foglalkoztatta az emberiség képzeletét. Varázserőt, mágikus erőt tulajdonítottak a nyelvnek, a szavaknak: bűvös szavakkal, varázsigékkel próbálták gyógyítani a betegségeket, kiűzni a gonosz szellemeket, ráolvasással, megigézéssel próbálkoztak hatalmukba keríteni másokat. Mély, jelképes értelme van ennek, hiszen a szavak csakugyan képesek ismeretlen világok titkait felidézni, a tudás kincseskamráit megnyitni előttünk.

Írók és költők, művészek és politikusok hosszú sora tett hitet évszázadokon keresztül a szó, a beszéd teremtő ereje mellett. Hadd idézzem elsőnek Juhász Gyulát, aki a *Szavak* című versében így fogalmazza meg ezt a gondolatot:

„Szavak, csodálatos szavak.
Békítenek, lázítanak.

Eldöntenek egy életet.
Följárnak, mint kísértetek.

Szárnyalnak, mint a gondolat.
Görnyedve hordnak gondokat.

Világokat jelentenek.
Mehaltál, ha már nincsenek.

Dalolnak és dadognak ők.
Gügyögnek, mint a szeretők.

Ölnek és feltámasztanak.
Szavak, csodálatos szavak.”⁴

Szemplér Ferenc *Szavak* című költeményében már nem csak a szavak erejéről szól, hanem megemlékezik azokról, kik őt megtanították a szavakra, s általa a való világ megismerésére.

⁴ JUHÁSZ Gyula, *Szavak* = J.Gy., *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959, 864-865.

„Így hallottam én ezt a szót: „Kenyér,”
és „Föld”, és „Só”, és „Ember,” és „Öröm.”
Ki megtanított rájuk, rég nem él,
és felidézni nincsen őt erőm.

Fedi volt testét sűrű, renyhe hant,
Vak csont a volt édes-beszédű fej.
A rög alól mégis kicseng a hang,
és nem torzítja semminő zörej.

Hiába tömte száját be a vég,
nyelvét hiába tépte ki a rák:
Szép szavaiból épül fel a lét
fogalma bennem, a való világ.

Mit sejtek csak zenén, más hangokon,
bennük tapintom és lélegzelem.
Varázslatukra lett csak otthonom
az értelem-fagyasztó végtelen.

Miattuk érzem, hogy itthon vagyok
a földön ... élnem s küzdenem szabad...
Magamra hát sohase hagyjatok,
világteremtő, hűségese szavak!”⁵

⁵ SZEMLÉR Ferenc, *Szavak* = Nyelvédésanyánk, vál. és szerk. HERNÁDI Sándor és Grétsy László, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980, 326.

„Hipnotikus hatása van a szónak. A gyermeknek mindegyik szimbólum. Ami a felnőttnek eszköz, az neki varázsos játék.”⁶

A szó szárnyra kap, hogy járni tanuljon. Mózes első könyvében a világ teremtéséről olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy Isten hogyan, mivel teremtette azt. A szóval. Megnevezte teremtményeit: az eget, a földet, a vizet, a világosságot, a sötétséget, s így tovább az első emberig. „Teremté tehát az Isten az embert az ő képére...”⁷ Teremtményei közül az ember rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy beszél. A beszéd tehát sajátosan emberi tevékenység, ami a nyelv használatában nyilvánul meg.

Fábry Zoltán *A nyelv maga az emberség* című írásában írja: „Egy nép tükre, lényege, önkifejezése a nyelve. „Nyelvében él a nemzet” – ki tudja ma még mondani, hogy ez frázis? A nyelv az emberi létet jelenti: szabad, kötetlen, lélegzést.

A nyelv egy nép életének legfontosabb szerve: ideghálózata. Ha itt bénulás áll be, megérzi az egész szervezet. Népet csak nyelvében és nyelvével lehet felemelni, amiből logikusan következik, hogy nyelve megbénításával ki is lehet semmizni. Nyelv nélkül nincs szellem, nincs erkölcs. A nyelv maga az emberség: mi különbözteti meg az embert az állattól?! Nyelv nélkül semmi sincsen. Mindennek kezdete, gyökere és lényege a nyelv, a szó: „*Kezdetben vala az ige!*” Nyelv, megnevezés, megjelölés nélkül az élet negatív lemez; pozitív nevezőre a nyelv, a gondolat hozza. Táj és ember, történelem és

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Szó és fogalom, Uo.*, 63.

⁷ *Mózes I. könyve = Szent Biblia*, Bp., Pécsi Szikra Nyomda, 1970, 6.

vallás, munka és pihenés, termelés és fogyasztás, hit és akarat, ördög és Isten a nyelv segítségével élnek tudatunkban.”⁸

A nyelv eszközkészlet, a beszéd ennek működtetése. Tehát a beszéd valójában működésben levő nyelv. Ferdinand de Saussure, francia nyelvész tett kísérletet a nyelv és a beszéd fogalmának szétválasztására. Vallja, hogy a nyelv és a beszéd ugyanannak a dolognak a két oldala. A nyelv és a beszéd összetartozó fogalmak, ezért szétválasztani őket csak a tudományos kutatásban lehet. Keresztury Dezső szerint az emberé a beszéd, a tagolt hang, a nyelv, mert benne általa több, aki szól egymagánál.

Az emberré válás során a nyelv és a beszéd egyszerre alakult ki. A gyermek a beszéd képességével születik erre a világra, s ahogyan megtanul beszélni, úgy tanulja meg azt a nyelvet, melyet a környezete használ.

A nyelv a nyelvi jeleknek és szabályoknak az összessége, amelyeket ismernünk kell ahhoz, hogy a beszédben úgy tudjunk mondatokat, szöveget alkotni, hogy azok a befogadó számára érthetőek legyenek. A beszéd tehát egyéni jelenség, amelyet az egyén alkot egy adott kommunikációs helyzetben. A nyelv társadalmi jelenség, amelyet az egyén a beszéd során használ. A nyelvet az ember alkotta az állatvilágból való kiemelkedése során, de a nyelv segítője, eszköze is lett ennek a kiemelkedésnek. A nyelv társadalmi jelenség, a társadalom fejlesztette ki, s örökíti nemzedékről

⁸ FÁBRY Zoltán, *A nyelv maga az emberség, I.m.*, 1980, 240.

nemzedékre. Társadalom nélkül nincs nyelv, de nyelv és társadalom nélkül nincs ember.

A nyelv eszköz a társadalomban élő emberek beszédtevékenységének szolgálatában. A nyelv nem beszéd, csak eszköze a beszédnek, a beszéd nem nyelv, hanem a közlésre használt nyelvi anyag megjelenési formája.⁹ „A nyelv a beszédből ered; abból csapódott ki, a valóság ellenőrzése, kontrollja alatt.”¹⁰

A nyelv állományát a valóság tükrözésére alkalmas konvencionális jelek alkotják. Jelnek azt tekintjük, amit a jelet használó közösség elfogad, és a neki tulajdonított jelentésben használ. A jel és a jelölt dolog elválaszthatatlan kapcsolatban van egymással. Ez a kapcsolat szokásszerű. Minden nyelvben a társadalmi gyakorlat szabja meg, hogy melyik valóságelemnek mi a jele.

Miért? Ez a címe Britt G. Hallqvist svéd költő versének, amelyet Tótfalusi István fordított magyarra.

„Miért hívják a széket
éppen *széknek*?
Miért mondjuk a késre, hogy *kés*,
és honnan tudjuk, hogy boglya
boglya?

⁹ vö. DEME László, *A beszéd és a nyelv*, Bp., Tankönyvkiadó, 1984, 29-30.

¹⁰ *Uo.*, 35.

Ki adott nevet a dolgoknak legelőször?

Ki volt a Névadó?

Ki mutogatott rá mindenre:

„Ez kő, ez fű, az fenyő”?

Talán a dolgokat nem is így hívják
igazában.

Talán szomorúak is, hogy nem

mondhatják:

„Ne higgyetek a Névadónak!

Sokkal szebb nevünk van

igazában!”¹¹

A költő verse is rávilágít a konvencionális tényére a jel használója, a beszélő számára. A beszélőnek azt a jelet kell használnia, amelyet a társadalom szentesített rá, mert az így szokásszerű.

A nyelv a beszélő akaratán és tudatán kívül létező, tehát objektív, ami a kollektív tudatban él.

Kosztolányi Dezső írja: „A nyelv él, lüktet, fejlődik. Folyton-folyvást növekszik, mint az eleven köntös. Sohasem készül el. Vajon újítsuk-e mesterségesen? Hogyne, ha lehet. De az ilyen beavatkozás

¹¹ HALLQVIST, Britt G., *Miért? = Ami a szívedet nyomja*, vál. és ford. TÓTFALUSI István, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975, 11.

sikere nem rajtunk múlik, hanem a véletlenek sorozatán, a tömeglélektan kifürkészhetetlen titkain.”¹²

„A ma emberének nem kell bizonyítani, hogy az új ismeretek értéke végső fokon gyakorlati használhatóságuktól függ. A modern fizika, kémia, matematika, geológia, orvostudomány, a műszaki tudományok, a legújabb tudományok közül pedig az informatika haszna és gyakorlati eredményei mindenki számára szembeszökőek, hiszen nélkülük nem volnának televíziók, űrhajók, műanyagok, nem jutnánk új meg új nyersanyagforrásokhoz, bányákhoz a föld eddig még feltáratlan helyein, nem alkalmaznánk antibiotikumokat a gyógyításban, házgyárakat az építészetben, automatizált gépsorokat a gyárakban, számítógépeket az ipar, a gazdaságszervezés és az élet szinte minden területén.

De a társadalomtudományok számos ága szintén a gyakorlati élet szolgálatában áll. A köztudatban sohasem volt vitás ennek a tételnek az igazsága.

A régényeket, a költeményeket a legtöbb ember szereti, s ha igazán meg akarja őket érteni, a költői szépség titkát föl akarja fedni, irodalomtörténeti munkákat olvas. Senki sem kételkedik abban, hogy az emberiség történelmének ismerete fontos a mai ember számára. A régészeti és néprajzi kutatások mindenütt, de különösen hazánkban a művelt ember érdeklődésének középpontjában állnak, az újabb stúdiumok közül pedig a szociológia lett egyszerre népszerű, s fontosságát még az sem vitatja, aki a közvélemény-kutatók által

¹² KOSZTOLÁNYI Dezső, *I.m.*, 1999, 75.

terjesztett kérdőívekre már nem ad választ, mert az elmúlt években annyi hasonlót töltött ki.

Van azonban egy tudomány, amelynek az étellel való kapcsolatát, sőt létjogosultságát kevesen érzik, problémáival, eredményeivel szemben sokan értetlenül állnak, azaz nem is ismerik őket, és nemcsak sok művelt ember, hanem olykor még más, főleg egzakt tudományok kutatói és felteszik a kérdést, mi szükség van rá egyáltalán. Ez a tudományág a nyelvészet.”¹³ Vizsgálendő tárgya pedig természetesen a nyelv.

„Fajunk legnagyobb teljesítményei abban gyökereznek, hogy képesek vagyunk bonyolult gondolatok megformálására és közlésére. A gondolkodás fogalmába számos értelmi tevékenység tartozik bele. Gondolkozunk olyankor, amikor egy olyan problémát próbálunk megoldani, amelyet az iskolai órán adtak fel nekünk; de azt is gondolkodásnak nevezzük, amikor az órára várva ábrándozunk. Gondolkozunk akkor, amikor eldöntjük, hogy mit kell vásárolnunk, amikor megtervezzük nyaralásunkat, levelet írunk, vagy kapcsolatainkról töprengünk. Mindezekben az esetekben a gondolkodást úgy jellemezhetjük, mint «az agy nyelvét.»

A gondolatok közlésének elsődleges eszköze a nyelv. Ráadásul egyetemes eszköz: minden emberi társadalom rendelkezik nyelvvel, minden normális értelmű ember elsajátítja anyanyelvét, s erőfeszítés nélkül képes annak használatára. A nyelv természetes mivolta gyakran arra késztet, hogy úgy véljük, a nyelvhasználatot

¹³ FODOR István, *Mire jó a nyelvtudomány?* Bp., Balassi, 2001, 15.

meg sem kell magyarázni. Semmi sem áll messzebb azonban az igazságtól. Vannak emberek, akik tudnak olvasni, mások nem; vannak, akik tudják a számtant, mások nem; vannak, akik tudnak sakkozni, mások nem. Ugyanakkor mindenki képes egy rendkívül bonyolult nyelvi rendszer elsajátítására és használatára.

A nyelv többszintű rendszer, mely szavak és mondatok segítségével hozza kapcsolatba a gondolatot és a beszédet. Két alapvető tulajdonsága, hogy *különböző szinteken szerveződött, és produktív*: a szabályok lehetővé teszik, hogy az egyik szinten meglévő egységeket sokkal nagyobb számú egységbe kombináljuk a következő szinten. E két tulajdonság minden emberi nyelvre jellemző.

A nyelvnek két fontos használata van: a produkció és a megértés. A produkció során egy kijelentésszerű gondolatból indulunk ki, valahogy lefordítjuk azt egy mondatra, s végül olyan hangokat bocsátunk ki, amelyek a mondatot kifejezik. A megértés során a hangokból indulunk ki, a szavakat alkotó hangokhoz jelentéseket rendelünk hozzá, a szavakat mondattá kapcsoljuk össze, s azután ebből valahogy eljutunk egy kijelentéshez.”¹⁴

A fentiekből következik, hogy nyelv nélkül, magyar nyelv nélkül nem létezhetünk. Nemzettudatunk alappillére a nyelv. Használni, jól használni (produkció) viszont meg kell tanulnunk, meg kell tanítanunk. Ez adja meg összetartozásunkat. Azonban az

¹⁴ ATKINSON, R.L., ATKINSON, R.C., SMITH, E.E., BEM, D.J., *Pszichológia*, Bp., Osiris, 1997, 249, 257-258.

életben való boldoguláshoz a nyelvismeret használhatóságára van szükség (megértés), nem elméleti szabályokhoz és rendszerekhez való igazodásra. Mércénk az lehet, amit Kosztolányi „öntudatnak” definiált. Arra kell törekedni, hogy ilyen nyelvi öntudattal rendelkezünk. Nyelvi nevelésünk – művelődésünk egész életünkön keresztül folytatódik. Kezdődik a családban, elsősorban édesanyánktól és közeli hozzátartozóinktól, környezetünktől sajátítjuk el annak a népnek a nyelvét, anyanyelvünket, melyhez tartozunk.

1.2. Az anyanyelvről

Gál Sándor vallomása az anyanyelvről: Van három szavunk, amely meghatározza létezésünk teljességét. Az első az anyaöl, a második az anyaföld, a harmadik pedig az anyanyelv. Az első az életet adó, az életre nevelő, a második a létezésünk, sorsunk, munkánk, sikereink és kudarcaink színtere, s majdani nyugvóhelyünk is.

És ami e kettőt egybefogja – a harmadik -, az az anyanyelv. Hogy nyelvünk létezésünk hármasságát az anya szavunkkal kapcsolta egybe, az nemcsak azt jelenti, hogy a három fogalom milyen mértékben meghatározója életünknek, de egyúttal a nyelv, a magyar nyelv sűrítő erejét és képességét is fölragyogtatja.

A *Magyar értelmező kéziszótár* így határozza meg az anyanyelv fogalmát: „Az a nyelv, amelyet az ember gyermekkorában (elsőként)

tanult meg, s amelyen rendszerint legjobban és legszívesebben beszél.”¹⁵

A mi nyelvünk a magyar. Akik anyanyelvként beszéljük, nem is tudjuk, mennyire mélyen ismerjük használatának írott és íratlan szabályait. Bizonyosága ez annak, hogy anyanyelvtudásunk a legtermészetesebb és legfölmérhetetlenebb dolog a világon. Déry Tibor „legnagyobb földi kincsemnek” nevezte és így írt róla: „Internacionalista vagyok... hat nyelven olvasok, három nyelvet beszélek tűrhetően, életem egynegyedét külföldön töltöttem, s a délibábos magyar rónát nem tartom okvetlenül szebbnek Umbria dombjainál, mégis a magyar nyelvet tekintem legnagyobb földi kincsemnek, s minden porcikámmal tiltakozom megrontása, csúffá tévése, elárulása és kisémmizése ellen. Mesterségem szerszáma, tisztának, tündöklőnek s tökéletesnek szeretném látni; gondolataim televénye, gazdag, mély és termékeny legyen; képzeletem kertje, ezért nyesegetek, ojtok, dugványozok benne, s igyekszem áttekinthető rendet teremteni lélegző sűrűjében... Nyelvemben hazafias vagyok, s így fűzöm egybe végleteimet.”¹⁶

1.3. Nyelvtestvérség, nyelvédésanya

Sokszor hallhatjuk, hogy az egy anyanyelvűek testvérek nevezik egymást, jóllehet még csak nem is távoli rokonok. Egyetlen

¹⁵ *Magyar értelmező kéziszótár*, szerk. JUHÁSZ József (et.al.), Bp., Akadémiai Kiadó, 1972, 46.

¹⁶ DÉRY Tibor, *Legnagyobb földi kincsem*, I.m., 1980, 250.

okkal aligha magyarázhatjuk ezt, hiszen itt gondolhatunk például a közös őstől való származás mítoszára, a közös múltra, a közös kultúrára.

Krúdy Gyula: *Nyelvünk és múltunk* című írásának részlete csodálatos szavakkal vall erről: „Kis forrásból eredő folyó a nyelvünk, táltosok és hittérítők, a Don mellől jött harcos keleti fejedelmek és furulyázó pásztornépek szavaiból keletkezett. Szerelmes költők és névtelen történetírók tollán és lantján át jöttek az új magyar szavak, mint korai ősszel elszállnak a virágok pelyhei a hegytetőkről, elgurul az őserdei makk, útra kél a pókháló.

Az első költők leszedegették a süvegjük mellől a pókhálót, és szép magyar szavakat szőttek a puszták felett lebegő virágpelyhekből. A névtelen jegyzők a tölgyfák lehullott gyümölcsét szedegették össze.

Fegyverkovácsok munkája közben, harci mének legeltetése alatt, a holdfénynél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük. A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág. És az Árpád-királyok sírboltjaira új magyar szavakat véstek. Az igricek nyelve sok viszonytagságon ment keresztül, amíg mai ékességeihez jutott...

A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorolt útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsék égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit. Tudósok, írók támadtak, és a

kolostor nyárfasorában hátrafont kézzel sétálgató tudós szerzetes már nem gondolkozik Tacitus nyelvén...

Nem kell bántani drága, árva gyermekből királyfivá növekedett magyar nyelvünket. Őt már senki se veheti el tőlünk. Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék.”¹⁷

A nyelvtestvérség tudatának és érzésének a föltétele tehát – amint a fenti sorok is mutatják –, hogy anyanyelvünkre úgy tekintünk, mint kiapadhatatlan forrásra, mint ahogy a mindennapi életben a szülőre. Irodalmunk tanúsítja: századok óta eleven az az érzés, hagyományozódik az a gondolat, hogy nekünk a magyar nyelv – édesanyánk. A XVIII. századi költőnek, Édes Gergelynek szavaival:

„Édesanyám és hív nevelőm a tiszta magyar nyelv,
Amellyen eleink szóltanak, édesanyám.
Édesanyám, mellyen kinevezni tanúltam először
A dolgok neveit s képeit, édesanyám.
Édesanyám, amelly emlőin gyenge gerézként
Függve nevelt s gonddal tartta fel, édesanyám.
Édesanyám, amelly két térdeit adta legelső
Zsámolyomúl, nyújtván karjait; édesanyám.
Édesanyám, amelly a téjjel kezdte szerelmét
Éreztetni velem; szüntelen édesanyám.”...¹⁸

¹⁷ KRÚDY Gyula, *Nyelvünk és múltunk, Uo.*, 34-35.

¹⁸ ÉDES Gergely, *Édesanyám és nevelőm, Uo.*, 329.

Napjaink költészetéből is kisüt ez az érzés, benne is lombosodik ugyanez a tudat. Példaként Illyés Gyulától, a magyar nyelvhez intézett ódájából idézek: a költő

„...szólni tudó más nyelveken is,
hú európaiként
mondandói miatt figyelemre,
bólintásra becsült más népek előtt is:
nem léphet föl oly ünnepi polcra,
nem kaphat koszorút
oly ragyogót, amelyet, szaporán lesietve ne hozzád
vinne, ne lábad elé
tenne, mosollyal bírva mosolyra vonagló
ajkad, fölnevelő
édesanyám.”¹⁹

Közös édesanyának, a magyar nyelvnek a gyermekei vagyunk tehát valamennyien: nyelvünkben, nyelvünk által testvérek. Hiszen a nemzeti és az emberi közösség számára valakivé, azaz emberré, társadalmi lényé általa lettünk, tőle születtünk. Kutatva, hogy megfogalmazódott-e tömörebben is ez a fölismerés, ez a mélyen emberi érzés, egy különlegesen szép szóösszetételre találtam: a nyelvédésanyára.

¹⁹ILLYÉS Gyula, *Összegyűjtött versei II.*, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993, 579.

„Nyelvédésanyám
hitem tudásom
küldj csak előre vadak közé
martalékul dobj, ha a sors ez
vess oda farkas fogának
lakjon jól velem aki éhes...”²⁰

Kiss Dénes lelkében fogamzott meg a szó, az ő verséből való. Talán a földédésanya ihlette az alkotót. Ne kutassuk, nem ez a fontos, hanem maga a fölemelően gazdag fogalom, a szóremek, s az a tény, hogy ő velünk marad akkor is, ha eltávozik körünkből a vér szerint való; nem hagyva engem, téged, senkit igaz árvaságra.

²⁰ KISS Dénes, *Nyelvédésanyám, I.m.*, 1980, 325.

2. Nyelvünk fejlődésének története

Nyelvünkről, a magyar nyelvről hosszú ideig az a hiedelem élt, hogy testvértelenül, rokontalanul áll a nagyvilágban. A XIX. században még Vörösmarty Mihály, a *Szózat* költője is komor hangon írta:

„Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre.

A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;”²¹

Ma már tudjuk, hogy nem ilyen testvértelen népünk, nyelvünk: közel s távolban egyaránt élnek rokonai.

Nyelvünk helye a világban ma már tudományos pontossággal meghatározható. Ma a világon kb. 3000 nyelv létezik. Ezt a 3000 nyelvet 7,6 milliárd ember beszéli. Régen még több nyelv volt, hiszen nyelvek halnak ki, miközben élő, feltáratlan nyelvek kerülnek elő. A nyelvek eloszlása a földön igen változatos képet mutat. Indián nyelv kb. 1200 van. Afrikában mintegy 700 féle néger nyelvet beszélnek. Új-Guineában 500 nyelven közlik ismereteiket az emberek. Európában 62 nyelv ismeretes. Míg Ázsiában vezető nyelv a kínai, Amerikában az angol, Európában a német, bár az utóbbi időben az angol itt is kiszorítani látszik a németet.

A magyar nyelvet sokan beszélik. 15 millióan, s a világon a legtöbbet beszélt nyelvek között a 29. Nagyon előkelő hely, s még előkelőbb, ha azt látjuk, hogy Európában a 12. helyet foglalja el.

²¹ VÖRÖSMARTY Mihály, *Zrínyi = V.M., Összes költeményei I.*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 142.

Önálló élete nyelvünknek kb. 2000 éves, tehát a honfoglalás idején mi már magyarul beszéltünk. Természetesen ez a nyelv nyelvünk nem mai állapotát tükrözi. Fejlődésének fejezetei történelmünk sorsfordulóit szerint éles körvonalakkal, pontosan rajzolódnak ki.

A nyelv, ahogy minden, ami él, szüntelenül mozog és változik. A miénk is nagy utat tett meg az 1200 körül lejegyzett *Halotti beszéd* óta, s haladásában nem áll meg ezután sem. Történelmünk örökösen viharos századai során közüggé csak olyankor vált, amikor az elmerülés veszélye fenyegette anyanyelvünket, s egyszersmind nemzeti létünket.

A magyar nyelv a latin nyelv középkori több évszázados uralma után a reformáció századában, a XVI. század nagy népi megmozdulásában vált igazán általánossá, lett az irodalom, a közélet elismert nyelvévé. A prédikátorok, írók nagy buzgalommal fordították a nép nyelvére a könyveket, mindenekelőtt a *Bibliát*, s írták világi tárgyú munkáikat. Mindezt most már nem latinul, hanem az édes hazai nyelven. Bár nálunk más európai országokhoz viszonyítva csak később ért be ez a folyamat. Mátyás király udvarában még latinul írta Európa-szerte híres verseit Janus Pannonius, de az idő már megért a változásra, ott volt a kor levegőjében. Ady Endre megrázó erejű verse híven fejezi ki a kor válságát:

„»Diák, írd magyar éneket,
Diák, a Földön Dante is élt. «
Kacagott, kacagott a diák.

Latin ütemben szállt a dal,
Nem magyarul, sohse magyarul.
Vergődött, vergődött a diák.

Lelkében Petrarca dalolt
S keltek újféle magyar zenék.
Álmodott, álmodott a diák.

De néha, titkos éjeken
Írt s eltépte, ha magyarul írt.
Zokogott, zokogott a diák.”²²

Egy évszázaddal később, a török hódoltság második századában Zrínyi Miklós már ezt írta a *Szigeti veszedelem* előszavában: „... szegény az magyar nyelv: az ki históriát ir, elhiszi szómat.”²³

A következő évszázadban már nem csak a latin, hanem a hivatalos nyelvvé tett német is akadályozza a magyar nyelv szabad fejlődését.

Pedig ebben a korban – a felvilágosodás korában – bőven teremnek az új fogalmak, de még hiányoznak az új magyar szavak. Bessenyei

²² ADY Endre, *Mátyás bolond diákja* = A.E., *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 72.

²³ ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964, 8.

György, Mária Terézia testőre, a nyugati műveltség fényénél írta serkentő sorait.

„Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”²⁴ A szabadon fejlődő nyelv maga teremti az új fogalmakat kifejező új szavakat. A XVIII. század magyar nyelvét írók és tudósok mozgalma újíttotta meg, melynek élén az irodalmi élet vezére, Kazinczy Ferenc állt, kinek jelszava: Mi ezt a nyelvet szeretni tartozánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is: mert a miénk.

Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél című írásában vallja: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.”²⁵ Kazinczyék nyelvújító mozgalma a reformkor nyitányaként a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttékor valósult meg. Széchenyi István, aki az akadémia megteremtésében példamutató szerepet játszott, egyik feladatként a nyelv művelését jelölte meg: „Az anyanyelv tökéletesítése tehát – mert az által a nemzeti jó nőttén nő – kötelességeink egy legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk, s az által lelkünk esztendő-rül-esztendőre, naprul-napra bővül s tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágulni s haladni kell; s így, ki magyar nyelvünk

²⁴ BESSENYEI György, *A magunk nyelvén, I.m.*, 1980, 277-278.

²⁵ KAZINCZY Ferenc, *Legfőbb kincsünk, Uo.*, 278.

kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesb javát gátolja, s ekép mint sértője s ellensége nemzetiségünknek, nem dicséretre, hanem büntetésre, átokra méltó.”²⁶

Intő szava, akár a kor többi politikusáé, tudósáé vagy költőjéé, az anyanyelv védelmét, művelését hazafiúi cselekedetnek tekintette. Mégis történelmünk során e feladatról gyakran elfeledkeztek. Ebben elsősorban a történelem akadályozta a kor magyarjait. Tömegesen beszélő nemzetté kellett válnunk, hogy e kötelességként emlegetett teendőn mindenki munkálhasson, vagy legalábbis az első lépéseket nem csupán tapogatózva, hanem a szakemberek segítségével megtegye.

2.1. Nyelv és beszéd

Kodály Zoltán 1937-ben Gombocz Zoltánra, nyelvtudósunkra emlékezve figyelmeztetett az élő beszéd romlására: Nálunk semmi beszédkultúra, semmi oktatás nincs, sőt a hangzó beszéd alaptörvényei sincsenek tisztázva.

A gyakorlati teendőket is megmutató előadásában a magyar kiejtés romlásától félve, tette buzdította mindazokat, akiknek feladatuk az élőbeszéd törvényeinek megfogalmazása, a nyelv gondozása, sőt a jó magyar ejtés elterjesztése.

²⁶ SZÉCHENYI István, *Előítélet nélkül, Uo.*, 279-280.

De hát miért kell annak magyarul tanulni, aki magyarnak született? Kodály erre a kérdésre így válaszol: „A magyart is tanulni kell, még született magyarnak is. Ha nem csiszolja, újítja folytonosan, berozsdásodik.”²⁷

Odáig kell jutnia, folytatja Kodály, hogy nyelvtani hibáit, idegenszerűséget, minden rosszul ejtett szót árulásnak érezzen. Ha nálunk tízszer, hússzor nagyobb népek meg tudták e kérdést oldani, majd csak megtudjuk mi is. Fölvetette a kérdést: vajon más népek fejlett beszédkultúrája magától jött létre s nem századok tudatos munkájának eredménye? Tanácsolta, intsük, tanítsuk egymást szeretettel, félretéve egyéni hiúságot, vélt jobbantudást, semmi egyebet sem tartva szem előtt, mint egy eljövendő nagy magyar kultúra ideálját. Ez pedig beszédkultúra nélkül el nem érhető.

Kodály lelkes kiállása beszédünk aggasztó ügye mellett pezsdítően hatott a nyelvészekre. Azonban a megoldás alapvető feltételei hiányoztak hozzá, hogy megszüntetésük lehetővé váljon. A társadalomnak kellett alapvetően megváltoznia, hogy a nyelv pallérozása össztársadalmi üggyé váljék. Kodály a nyelv romlásának okait, valóságos veszélyeit vizsgálva hirdette, hogy a jó ejtés alapozó műhelyei az „iskolák”. Ha itt nincs kellően felkészített óvónő, tanító, tanár, akkor romlik a beszéd. Az okokat kutatva, ezért sorolja második helyre az „oktatás teljes hiányát”. Sokan beszédhibával mennek végig az életen, holott fiatakorukban könnyen leszoktak volna róla. Hiszi és bízik benne, hogy mellé fog állni minden

²⁷KODÁLY Zoltán, *A magyart is tanulni kell*, Uo., 189.

öntudatos magyar, ha megérti, hogy itt többről van szó, mint nyelvészeti vitákról, a nemzet élni akarásáról.

Hol romlik a kiejtés? – teszi fel a kérdést. A választ is megfogalmazza Kodály: Ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a vele járó felelősség.²⁸

Pedig erre a felelősségre már Kölcsey Ferenc is figyelmeztette unokaöccsét, Kölcsey Kálmánt a *Parainesis* című művében. „Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkának karjai közt reánk ragadt; s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és tudomány legmagosb s legtitkosb tárgyait is tisztán s erőben előadhatjuk, nevetséges elbizottság. Igyekezned kell nemcsak arra, hogy beszéded hibátlanul zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonysággal, tisztán kinyomva s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmeidnek akaratodtól függő tolmácsa lehessen.

Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válthatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog.”²⁹

Kölcsey Ferenc a *Parainesis*ben tehát már a helyes kiejtésre is felhívja a figyelmet.

²⁸ vö. DOBOZI Eszter, *Kodály Zoltán Nyelvészeti munkái* = [https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ZCYM7Uuo-KUJ:www.c.3.hu/~nyelvor/period/1314/13141\(2012, jan. 9.\)](https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ZCYM7Uuo-KUJ:www.c.3.hu/~nyelvor/period/1314/13141(2012, jan. 9.))

²⁹ KÖLCSEY Ferenc, *Meleg szeretettel függj a hon nyelvén, I.m.*, 1980, 187.

Kodály Zoltán a helyes kiejtésre való nevelés szempontjából követeli: Tegyük lépéseket, hogy minden rendű oktatóink kiképzésében a helyes magyar kiejtés az eddiginél nagyobb figyelemben részesüljön. Ne kaphasson tanításra jogosító oklevelet az, akinek magyar beszéde nem kifogástalan.

Kodály figyelmeztetése sokakat megrázott. Bárczi Géza akadémikus az 1965. október 22-23-án, a Magyar Nyelvtudományi Társaság által rendezett *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd* című, az „egri kiejtési konferencia” néven azóta is emlegetett tudományos tanácskozáson a következőket mondta:

Mindenkitől, aki a nemzet nevelője, tanár, tanító, színész, ismeretterjesztő, mert mindezek a nemzet nevelői, de mindenkitől, aki a nyilvánosság előtt szót kér, meg lehet kívánni, hogy irodalmi nyelvünkhöz méltó, egységesen szabályozott, szép magyar kiejtéssel beszéljen.

Tudóshoz illő szerénységgel és nyíltsággal ismerte be, hogy egyelőre meg sem tudjuk mondani, hogy mit és hogyan akarunk, mert mindnyájunkra ráfér a tanulás.

Hogy kinek milyen az anyanyelvtudása, anyanyelvi műveltsége? Megállapítani ezt nem nehéz, de a meglévőt valóban értékelni bölcsesség dolga is. Kisebb fogyatékokért is inkább elmarasztaljuk azokat, akik így vagy amúgy anyanyelvünkből élnek. Ha író, tanár vagy színész tájékozatlan, illetve botlik, mindig súlyosabb nyelvünk sérelme, mintha más valaki hibázik. A hivatásosokra kisebb törvénysértésekért is neheztelünk, másoknak

inkább elnézzük az apró vétségeket. Enyhébben bíráljuk el azokat, akik körülményeik vagy életkoruk miatt nem pallérozhatták kellőképpen nyelvhasználatukat.

Keményebben, akiknek kedvezők voltak erre a lehetőségeik. Legigényesebb és legkérlelhetlenebb magunk iránt nekünk kell lenni pedagógusoknak, de tudnunk kell, tökéletesen mi sem beszélhetünk, hiszen tökéletes csak maga az anyanyelv lehet korlátlan lehetőségeivel. A gyöngéket, a rászorulókat gyámolítanunk kell, s munkánk csak akkor boldogít, ha közben másfelé is látunk, ahogy azt Simon István írja *Levelek* című versében.

„A levél, amelyet ő írt
kedves betűivel,

de messziről izen –
benne sincs pont s vessző, mint
Apollinaire
világhíres verseiben;
pedig anyám, szegény, ő
nem a világnak írta,
csak énnekem
egy suhogásos, késő
télutói éjjelen,
míg közben tán kidőlt a tinta.

Nem, persze, hogy nem vers ez,
talán csak nekem tűnik,
elnézve ákombákom,
de szent betűit.”³⁰

A beszéd most először emelkedik békés körülmények között közügyé. Igaz, ezúttal is a történelem hatására. Szólásjogot kapott társadalmunk valamennyi rétege. Joga gyakorlásához bőségesnél, bőségesebb módot is: gyűlések, ünnepségek beszédre csábító vagy kényszerítő alkalmait.

Vagyis: kirakatba került a beszéd. Ennélfogva senki számára sem közömbös, hogy minősége javul-e, romlik-e. Égetően időszerű tehát az általános beszédkultúra megteremtése. Persze az út hosszú lesz, mert beszélni nehéz! A magam bőrén tanultam meg, milyen irgalmatlanul nehéz – mondta Péchy Blanka.

³⁰SIMON István, *Gyönyörű terheim*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976, 226.

3. A beszéd

Deme László írja: „A beszéd az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe – sőt általában célja is – valami belső tartalom kifejezése s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk befolyásolása.”³¹

A meghatározás leszögezi, hogy a beszéd nem tény, hanem tevékenység, melynek három tényezőjét különböztetjük meg:

- a beszélő, aki megnyilatkozik;
- a hallgató, akihez a megnyilatkozás szól;
- a beszéd tárgya, amiről a megnyilatkozás történik.

Ehhez a három tényezőhöz három funkció kapcsolódik:

- a kifejezés, ami a beszélőre jellemző;
- a befolyásolás, ami a hallgatóra irányul;
- a tájékoztatás, ennek pedig a külvilág a tárgya.

A három beszédfunkció mindig egyszerre van jelen, de mindig más-más közülük az uralkodó elem.³²

A beszédnek az alapegysége a jelzés, ami a hármas funkciót hordozza. „A jelzés olyan fizikai vagy fizikalizálható jelenség, amelyben a jelzés adója valamit úgy fejez ki, hogy általa a beavatott jelzésvevőt informálja, és/vagy magatartásában befolyásolja...

³¹ DEME László, *Im.*, 1984, 11.

³² vö. DEME László, *Uo.*, 11.

A jelzés kerek, lezárt, közlő erejű alapegység. A beszédbeli jelzést mondatnak nevezzük; a beszédnek a mondat a minimális egysége.”³³
A beszéd egyéni, fizikai valóság, hangadással járó tevékenység, ami ingerek formájában éri el a hallgatót.

Az ember egyik legjellemzőbb emberi tevékenysége tehát a beszéd. Az ember kezdettől fogva társas lény, és volt mondanivalója mások számára a környező világról és önmagáról. Gondolatait, amelyekben a valóság tükröződik, nyelvi burokba öltözteti. Ez a tény teszi érthetővé, hogy a beszédkészség, a kifejezőkészség fejlesztése miért vált központi kérdéssé.

Most már csak az a kérdés: hogyan?

„Az emberek általában azt hiszik, hogy szépen, „művészen” írni azt jelenti, hogy egyszerű gondolatait is az ember jól fölcifrázva, bonyolultan adja elő. Ennek éppen az ellenkezője az igaz. Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni. A művészet pedig ott kezdődik, ahol az ember az ilyen előadással még élvezetet is szerez hallgatóinak. ...Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazánból: jellemkérdés.”³⁴

Beszédünk kialakulását a következő tényezők irányítják: Örökletes a beszéd szerveinek felépítése, melyet a szülőktől, nagyszülőktől örököljük. Örökletes az egyéni beszédkészség. Kialakítására nagy hatással van az egyén vérmérséklete.

³³ DEME László, *Uo.*, 1984, 13.

³⁴ ILLYÉS Gyula, *Egyszerűen és világosan, I.m.*, 1980, 167-168.

A beszédkörnyezet nem örökletes tényező, viszont hihetetlenül nagy a befolyása a beszéd kialakítására.

Ezért fordítottak figyelmet már az ókoriak is a gyermek közelében élők beszédének tisztaságára, ezért írta Quintilianus: Mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy a dajkák ne beszéljenek hibásan. A gyermeket körülvevő felnőttvilág oly erős hatással van beszédfejlődésére, hogy minden más csak másodrendű szerepet játszhat.

3.1. A beszéd stílusa

A stílus a nyelvi eszközöknek céljainkhoz igazodó felhasználási módja. Mondanivalónk kifejtése közben általános és különleges stíluskövetelményekre vagyunk tekintettel.

Milyen legyen a beszéd stílusa?

A stílus legyen világos, egyszerű, tömör, szemléletes és jó hangzású. Nyilvánosság előtti megszólalásunkban a legfontosabbnak tetsző jegy: a közvetlenség. A beszédstílus közvetlenné válása társadalmunk átalakulásával összefüggő, demokratikus fejlemény. Benne és általa az fejeződik ki, hogy a beszélő és hallgató kapcsolatában meghatározó lett a közös ügy, tehát végső soron a partnerség, a partneri szemlélet. Ez az egyenjogúságot föltételező kapcsolat váltotta föl, illetve módosította a korábban egyértelműen kötelező és megszokott fölé-alárendeltségi viszonyt. Fegyelmezett közvetlenség lebegjen a nyilvánosság előtt megszólalók szeme előtt. Hogy ez nem elérhetetlen, számos közéleti példa tanúsítja.

A közvetlenségre való törekvés rendszerint érinti magát a szöveget is. A nyelvi stílus is kerülhet e törekvés formáló hatása alá. Ilyenkor a beszélő célszerűen válogat a lexikai és grammatikai szinonimák közül. Ilyen jellegű alakítása a nyelvi stílusnak elősegítheti, sőt fokozhatja a hangzásbeli közvetlenséget. Természetesen, mivel ezeket a követelményeket a magyar nyelv közegében valósítjuk meg, elsőrendű követelmény a magyarosság.

3.2. Magyarosság

Mészöly Dezső: *Függőkert* című versében így vall erről:

„Nékem akárki, mihelyt egyszer megereszti beszédét,
rögtön elárulja, hol honos és gyökeres.

Hogyha dunántuliak szaporán rövidítettik a hangzót,
s pattintják ügyesenn, ritmkusann a szavuk,
ráfülelek: ni, akár a bogárdi, csobánci rokonság!

És ha a Kiskunság Pestre szakadt fiait
hallom a villamoson dörögve, hibátlanul őzni:
szentmiklósi tanyánk s nagypapa árnya kísért.

Majd ha a rengeteg E seregelve, pezsegve repes fel
két útitársam közt, s ellepi árva fejem, –
lelkendezőn ütöm azt fel, nem mosolyogva felettek:
mintha diák volnék, átölel újra Patak!

Hol vagyok én gyökeres? Buda, Kiskunság, a Dunántúl,
sőt Szeged is, Patak is „pátria” egy kicsikét.

Mint Szemiránisz függőkertjei, zöld zuhatagként
terjedek és lebegek: szélbe suhog gyökerem.”³⁵

3.3. A világosság

Az a követelmény, mely biztosítja, hogy a hallgató már a beszéd elhangzásának pillanatában megérti azt, amiről beszélünk. Aki világosan akar írni és beszélni, annak ismernie kell a magyar nyelvhelyesség szabályait, de buktatóit is. Paizs Dezső ajánlja figyelmünkbe a következőket: Sokat kell foglalkozni a nyelvvel, stílussal, szókinccsel.

3.4. Egyszerűség

Tamási Áron írónk egyik fontos követelménynek tartja a beszéd egyszerűségét. Ő maga szolgál erre példát *Jelképes erő és hatalom* című írásával. „A különböző nyelvek melegéből keltek ki a különböző népek, melyeket az atyafiság és az együttes érdek alapján a közös szó szervezett nemzetekké.

Velünk is ez történt.

A magyarságot is az atyafiság és az együttes érdek alapján a sors verte egybe; hazát a bátorsággal irányított életösztön szerzett neki, de nemzetté a magyar szó teremtette.

³⁵ MÉSZÖLY Dezső, *Függőkert, Uo.*, 216-217.

Mint jelképes erő és hatalom, a magyar szó nekünk a legnagyobb ereklje. Kegyelet, hűség és becsület illeti őt.”³⁶

Illyés Gyula az *Egyszerűség, zavarosság* című írásában a következőket olvashatjuk: „Nem a dolgokat kell egyszerűsíteni, hanem a bonyolult jelenségeket világosan, egyszerűen ábrázolni. Zavarosan írni a legkönnyebb. Az effajta író úgy tesz, mintha a gondolatai lennének bonyolultak. Ahhoz, hogy egy gondolat átmenjen egy másik emberbe, a nagyobb erőfeszítést a leadónak, az írónak kell megtennie... Nem művészet, hanem szemfényvesztés az, amely nem egyszerűsítésre törekszik. Az egyszerűség az igazi rend, az a legkeményebb küzdelem a művészetben is.”³⁷

Sajnos napjainkban is sokan törekednek fennköltiségre, abban a hiszemben, hogy nagy tudású, művelt ember látszatát kelthetik, pedig semmi sem gyakorol nagyobb hatást az emberekre, mint a természetes egyszerűség. „Minden rossz mondat törött ablak, melyen át egy rossz gondolatra látni... Ne akarjunk többet mondani, mint amennyit gondoltunk, mert mondatunk beteg lesz. Minden gondolatunkat külön mondatban fejezzük ki: az összenőtt ikrek ritkán egészségesek. Ne mondj semmit kétszer: a pleonazmus gondolathíányt árul el; ami haszontalan, az káros. Némely mondat olyan, mint a túlságos kövérségben szenvedő ember: alig bírja önnön felesleges zsíráját. Az ép gondolat egyenesen megy célja felé, s nem tántorog, mint a részeg ember.”³⁸ – vallja Babits Mihály.

³⁶ TAMÁSI Áron, *Jelképes erő és hatalom, Uo.*, 241.

³⁷ ILLYÉS Gyula, *Egyszerűség, zavarosság, Uo.*, 172-173.

³⁸ BABITS Mihály, *A stílus helyessége, Uo.*, 163.

3.5. Tömörség

Nem azt jelenti, hogy apró rövid mondatokat formálunk. Kosztolányi Dezső írja: „A mondat: egy gondolat összefüggő, kerekded kifejezése, formai tagolása, természetes lélegzetvétele.

Hogy milyen legyen a mondat, rövid-e vagy hosszú, az nyilván nevetséges, avatatlan kérdés. A gondolatot és a mondatot nem lehet rőffel mérni. Véralkat dolga, hogy ki melyiket kedveli, hogy melyik felel meg az író közlési vágyának, céljának, mondanivalójának és előadása ütemének.

Mind a kettő egyaránt jó lehet és közvetlen is. Itt minálunk a bírálók sokszor megróják ennek vagy annak „hosszú” mondatait. Ez a kifogás csak akkor volna helyénvaló, ha a rossz hosszú mondatokat rónák meg. Mert a hosszú mondatok között éppúgy lehetnek rosszak, mint a rövid mondatok között.

Tévedés azt hinni, hogy a rövid mondatok „magyarosabbak” és „természetesebbek”. Szerkesztésük válogatja, hogy melyik micsoda.”³⁹

A magyar nyelv kedvez a tömörítésnek, vannak összetételek, melyek egész mondatokat pótolhatnak. Pl.: kőszívű, történelem vihara, pokol árnyéka stb. Ezek ugyan költőiek, de a mindennapi életben használt kifejezések is alkothatnak tömör stílust. Németh László szerint a magyar nyelv tömörségét elsősorban az igéinek köszönheti. „Ha az ember a magyar nyelv erejére gondol, alig juthat más eszébe, mint a

³⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rövid és hosszú mondat*, Uo., 158-159.

tömörsége. A magyar nyelv ezt a tömörségét az igének köszönheti. A latin nyelven kívül egyet sem tudok, amelybe az igének olyan nagy szerepe lenne, mint a magyarban. Mint a latinban, a magyarban is az ige a tő, amely a legbujábbban hajt; figyeljük meg, képzőink milyen nagy hányada vezet igéből igébe vagy névszóba, s aránylag milyen kevés az olyan képző, amely névszóból alkot főnevet vagy igét. ... a magyarban az ige ragjaiban hordja alanyát is.

De a magyar ige tovább megy, tárgyát is magába tudja szedni.”⁴⁰

3.6. Népnyelv, szleng

Élő része még egy ideig nyelvünknek a népnyelv is. Íme egy példa: a buszon az idős bácsi rászól az utasokra: „szorosan emberek, de nem élivel ám, hanem lapjával!” Pontos, tömör, világos rendelkezés.

Kolozsvári Grandpierre Emil írja: A szleng mondattana sok érdekességet rejteget. *Eljegyzés mai módra* kötetének, *A fekete bula* című írásából egy részlet:

„Már az idézés befűtött nekik, de az még semmi volt ahhoz képest, mikor kicsaptak a suliból. Mert akkor kitört a nagy családi balhé. A fater úgy mászkált, mint egy előkelő idegen, és egyfolytában nyomta a szöveget. Kumma jól sóderolt, megélhetne belőle, ha nem volna

⁴⁰ NÉMETH László, *Tömörséget kínáló nyelv, Uo.*, 173.

főmérnök. Az élet célja, a felelősség, a kötelesség, épp osztályvizsga előtt, meg ami még belefér.

A mutter meg a nagynéném a kezüket tördelték, s mikor a fater lélegzetet vett, rákezdték ők...

Mi a túrót válaszolhattam volna nekik? Még nem voltam olyan pipás, hogy kipakoljak. Csak hallgattam, állati nagy tisztelettel, ahogy az őseit hallgatja a dolgozó, ahogy éppen aranyat köpnek. De akárhogy hallgattam, a fater végül észrevette, hogy a magasröptű szöveg nem az én esetem. Mire felemelte a hangját, hogy most is hogy nézek ki.

Ezen marhára elcsodálkoztam, mert szerintem állati jó a szerelésem. Igazi tinizserszerelés: bőrrjakó, farmer, a srácok majd lerohadtak, mikor megláttak.

A Kati is, a fekete bula, aki miatt nyakig estem a lekvárba, ő is azt mondta rá, hogy frankó klafa! Láthatod, hogy az! Csak a kispolgárok rühellik, de hát azok le vannak ejtve. A sulis, az más, a tanárookra gondolok, a srácokat már mondtam. A diri szeme úgy ugrált a szerelésemről, mint egy bezsongott pingponglabda. De számít az? A diri nem egy menő fej!”⁴¹

3.7. Szemléletesség

Stílusunk akkor szemléletes, ha képszerű, változatos, ha a kimondott szó nyomán megelevenedik előttünk a tárgy, a

⁴¹ KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *A fekete bula* = K.G.E., *Eljegyzés mai módra*, Bp., Magvető, 1966, 52-53.

cselekmény, a helyszín. Kosztolányi Dezső: *Kücsük, a török leány* című írásának részlete példázza ezt:

„Abban az első osztályú, elfüggönyözött fülkében, melyben ültem, kívülem még három nő utazott, három török nő, három ízig-vérig modern török nő, fátyol és előítélet nélkül; az öreganya, az anya és egy tizenöt éves kislány, akit Kücsüknek hívtak, vagyis Kicsinek, Kicsikének. Sokáig gyönyörködtem ebben a bájos családban. Az öreganya, az anya s a kisleány úgy került itt együvé, egymás tőzsomszédságába, mint némely alpesi hegyeken a Tél, a Nyár és a Tavasz...

Kücsük olyan volt, mint egy mézes rózsaszín-fehér cukrászsütemény. Rózsaszín selyemruhát viselt, s arcoskája olyan fehér volt, mint a tejhab. Az ő haja is festett volt, szalmasárga. Minden tekintetben az anyja tanítványának látszott. Majdnem szégyellte, hogy török. Csak a piros bőrpapucsá árulta el ezt, melyet fölvetett a vonaton, meg az a rengeteg rózsacsokor, melyet magával hozott, az a sok égőpiros, vérző konstantinápolyi rózsza, mely hajnal óta illatozott ebben a fülkében, mint egy kertben, aztán az angóramacskája, mely alá török szőnyeget teregetett, a kék szemű, süket angóramacskája, melynek álma fölött gyöngéden őrködött.”⁴²

Sok példát lehetne felsorolni a mindennapi életből is, találkozunk valakivel, elmond valamit, s úgy válunk el tőle, hogy fogalmunk sincs miről beszélt. Napjainkban mindinkább terjed a nyegle beszédstílus. Miért? Rohanó napjaink nem adnak időt az ép

⁴² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kücsük, a török leány*, I.m., 1980, 30-31.

mondatok megformálására? Vagy igénytelenek vagyunk? Ilyen beszélgetést is lehet manapság hallani:

- Üdv!
 - Csó!
 - Mizujs?
 - Kösz.
 - Nej?
 - Hm...
 - Meló?
 - Hát...
 - Srác?
 - Klassz.
 - Apja?
 - Naná!
 - Autó?
 - Ühüm.
 - Milyen?
 - Alfa.
 - És?
 - Tép.
 - Egészség?
 - Oké. S ti?
 - Csak-csak.
 - Nos.
 - Szi
- Hogy mi a véleményem:
- Hm-hm.

3.8. Jóhangzás

Idegen anyanyelvű ember sohasem ítélné meg egy nyelv hangzási szépségét, mert mindenki csak saját anyanyelvének hangzása él, csak arról mondhat ítéletet, ha elfogult ítéletet is.

Kosztolányi Dezső *A tíz legszebb szó* című írásában olvashatjuk:

„Egy francia folyóirat azt az oktondi-bájos kérdést intézi az irodalom jeleseihez, hogy melyik a tíz legszebb szó. Erre komolyan nem lehet felelni.

Olyan, mintha azt kérdeznék tőlünk, hogy melyik a zongora legszebb hangja. Minden a hangok viszonyától, a pillanatnyi lelkiállapotunktól függ. Ha azonban játéknak fogjuk föl a kérdést, akkor válaszolhatunk rá, játékosan. Ezt tette Paul Valéry is, aki az alábbi tíz szó mellett döntött:

- Pure, jour, or, lac, pic, seul, onde, feuille, mouille, flute.

Ez a szócsokor így hangzik nyelvünkön:

- *Tiszta, nap, arany, tó, hegyfok, egyedül, hullám, levél, csermely, fuvola.*

Mínt hogy azonban a költő a szavaknak nemcsak jelentését tekintette, hanem nyilvánvalóan zenei idomát is, a lehetőleg hű és pontos hangtani fordításuk ez:

- *Űr, úr, szór, csak, csik, föl, mondd, főjj, múlj, süt.*

Tanulságos ez a két lajstrom, s érdemes kissé eltűnődni rajta.

... Az első, fogalmi fordítás magyarul is szép, hangzatos és kifejező. A második, hangtani fordítás szintén nem hat rosszul fülünkre...

Minden nyelv egy külön hangszer, ... kimutatható, még Paul Valéry esetében is, hogy mindig olyan dallamos szavakat választott, melyek jelentésük szerint is emelkedettek és kellemesek, s hangzásukkal végzetesen kapcsolódik a fogalmi háttérük, ez pedig még a hangzásuknál is döntőbb.

... Egy új világ kezdődik minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma, új értelmi és érzelmi törvényekkel. Mi tehát a tíz legszebb magyar szó? Ezt felelném abban a tudatban, hogy válaszom merőben önkényes, és éppúgy jellemez engem, mint nyelvünket:

- *Láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír.*⁴³

Néhány tanács, csak a legfontosabbak:

- Kerüljük az olyan beszédet, melyben sok e hang van.
- Vannak szavaink, melyek két alakban élnek: per-pör, veder-vödör, veres-vörös, felett-fölött stb. Mivel a magyarban a zárt ë hangot jelölni nem tudjuk, és ejteni sem tudja mindenki, még egyhangúbbá válik a nyelv hangzása a sok egyforma e ejtésével. Használjuk ezért minden esetben az ö-s alakot.
- A mássalhangzó torlódás zörejessé teszi a hangzást, különösen a sziszegő hangok tömörítése hangzik kellemetlenül. Bizonyos mássalhangzók egymásutánja inkább nyelvtörő gyakorlat, mint értelmes beszéd. Pl.: Som mag vagy vad meggy mag (szójáték).
- Bántja a fület, ha sok hosszú vagy sok rövid szó kerül egymás mellé.

⁴³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A tíz legszebb szó, Uo.*, 68-70.

- Ugyancsak fontos, hogy rövid és hosszú mondatok, értelmi egységek váltsák egymást, ezáltal teremtve meg a ritmus harmóniáját.

3.9. Idegen szavak

Ádáz ellensége beszédünknek, a magyarosságnak, ha szükségtelenül idegen szavakat használunk. Szorosan vett szakmai előadáson, hozzáértő közönség előtt természetesen megengedhető a szakkifejezés (terminus technikus) használata, de felesleges a műveltséget fitogtatni, sőt nemegyszer rosszul használni.

Napilapok hasábjain olvashatunk olyan írásokat, melyek a pedagógusképzéssel foglalkoznak. Ezekben az írásokban ilyenféle megállapításokra bukkanunk: A tanító jól konvertálható pedagógus. Az idegen szót értő olvasó meglepődik a furcsa kifejezés láttán, mert úgy tudja, hogy ennek a szónak legelterjedtebb jelentése: „átvált”. A meglepetést tehát az okozza, hogy a bankműveletre utaló jelző után nem valamilyen pénznév, valutánév következik, hanem a tanító, a pedagógus. Tehát ennek a szónak a jelentése ebben az esetben valami ilyesféle: átállítható, átirányítható. Visszatetszően rideg és stílustalan ez az idegen szó, ez az idegen szóból „előállított” jelző, ha emberekre, még inkább, ha emberek nevelőire vonatkoztatják. A konvertibilis valuta, a konvertibilis deviza, a konvertibilis pénz után és mellett konvertálható pedagógusról beszélni, sőt írni csak elidegenedett, bürokratikus stílusban lehet. Az így megfogalmazott

elismerést vagy éppen dicséretet hallva, olvasva egyik szemünk sír, s a másik sem nevet.

3.10. Rokon jelentésű szavak

A rokon jelentésű szavak (szinonimák) közül ne csak azokat használjuk, amelyeket megszoktunk, hanem a változatosabbat, szebbet, a ritkébbet. A hallgató füle nemcsak gondolataink értékét fogja föl, hanem kifejezéseink zamatát is. Ahány rokon értelmű szó, megannyi világlátás, megannyi szemlélet. Ahány megnevezés, annyiféle hangütés, annyiféle szín és játék. Igazán jól akkor lehet a rokon értelmű szavakat használni, ha ismerjük a régi és a friss nyelvi fejleményeket, szóalkotásokat, s ha képesek vagyunk magunk is gyarapítani azt. Hogy ez nem lehetetlen, tanúsítja Pákolitz István *Nevezet* című verse.

„Apám váltakozva használta
mestersége címerét.

Olykor harangozónak titulálta magát,
néha a választékosabb sekrestyével
kacérkodott;
ha kérvényt írt, stílusosabbnak érezte
a templomszolga – megjelölést.

Az utóbbi miatt prüszköltem is néhányszor,
ő meg furcsán visszakérdezett:
- Mér, hát nemde szolga vónék?!
Ettől fogva azonban csak elvétve alkalmazta.

Mikor végsőt csöndítettek neki,
átmenetileg egy lótifuti legényke,
majd jópár esztendőre
egy civillé vedlett Annuska nővér
követte hivatalában;
bár ez a szentegyházfi
sehogysem volt ínyére a híveknek.

Véglegesnek látszó utóda,
a Szentés Szösztke Józsi
korszerűvé profanizálta címét:
Oltári segédmunkás.”⁴⁴

Anyanyelvét, beszédképességét örök diákként tanulja, fejleszt
az ember, hogy általa mind jobban terjeszkedhessen térben és időben.
Legszívesebben azokhoz szegődünk, akik maguk is parázsló
kíváncsisággal kutatnak, teszik a dolgukat nyelvünk fejlesztése
érdekében. Emberszerető, nyelvünkért élő egykori tanáromat idézem:
„Jól megkapaszkodjatok, sudarasodjatok! Nyelvben és hazában

⁴⁴ PÁKOLITZ István, *Nevezet=P.I., Vargabetűk*, Bp., Magvető, 1978, 51.

megmaradjatok!” Hadd idézzem Debreczeni József: *Anyanyelvem* című csodálatosan szép költeményét.

„E csupaszívet, e hívón hangzót,
E gazdagot, kit kincse felvet,
Ezt a játékos, zengő harangszót,
Ismerem-e vajon e nyelvet?

Balassa vallott, Vajda verselt,
Dózsa kiáltott, Mikszáth írt ezen;
Arany tündöklött, Csokonai perzselt;
Értem-e már, vagy még csak élvezem?

Szonett harmata, balzsamír,
Gondolat kelyhe: kegyeser,
Anyám éneke: anyanyelvem
Megtanullak-e egyszer?

Vagy végzetem talán, hogy véled
Rajongó harcom hasztalan harcolom,
S úgy némulok el majd húszezer
Szegény szavammal gégeporcomon...”⁴⁵

⁴⁵ DEBRECZENI József, *Anyanyelvem, I.m.*, 1980. 369-370.

4. Nyelvi nevelésünk

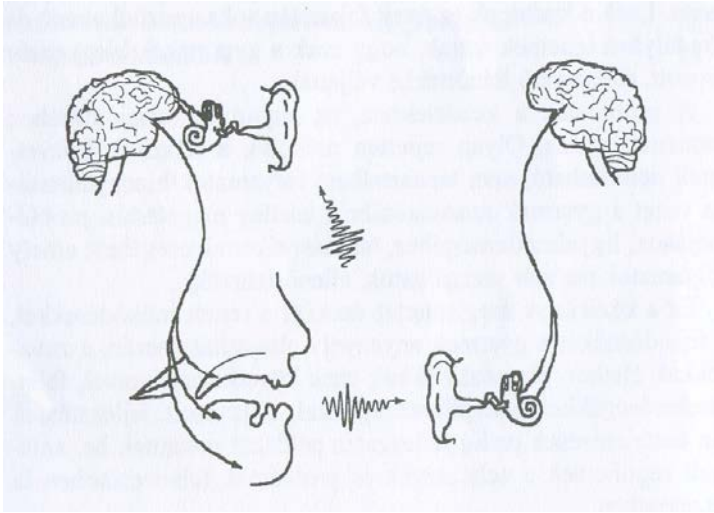
Nyelvi nevelésünk egész életünkön keresztül tart – vallja Adamikné Jászó Anna. Először a családban, elsősorban az édesanyánktól, valamint a szűkebb környezetünktől sajátítjuk el azt a nyelvet, az anyanyelvet, melyet az a nép beszél, melyhez tartozunk. Óvodába lépve az óvoda, később az iskola fejleszti, alakítja otthonról hozott nyelvtudásunkat, de a munkahelyünk is befolyásoló erővel bír.

A gyermek beszélt formájában ismerkedik meg a nyelvvel. Azt az életkort, ameddig a gyerek megtanítható a beszédre, biológiai sorompónak nevezzük, s hat-hét éves korra tehető. Az emberi közösség nélkül felnövő gyerekeket, az úgynevezett farkasgyerekeket, ha ezután az életkor után találják meg, már nemigen tudják megtanítani beszélni, ugyanis az agy elveszti azt a rugalmasságát, amely a nyelv megtanulásához szükséges.

Van egy második biológiai sorompó is, ami tíz-tizenhárom éves korra tehető, s ez az a határ, mely alatt a gyereket akcentusmentesen meg lehet tanítani az idegen nyelvre. Mindkét biológiai sorompó felhívja a figyelmet a beszédre, a beszédfejlődésre, az óvoda, az első iskolaévek fontos szerepére.

A beszéd fejlődése: A beszéd a gondolatok megformálásának, továbbításának és feldolgozásának az eszköze. Két fontos része van, a beszéd észlelése és a beszéd megértése, amelyek összefüggenek egymással, ezek nélkül nem jöhet létre sem beszédprodukción sem beszédfeldolgozás. Ha a gyerek elsajátította az anyanyelvét, mindkét

folyamat működtetésére képes, beszél, feldolgozza, megérti az elhangzottakat. Mindkét folyamat aktív, tudatosan vagy automatikusan számos részműködést hajtunk végre.

1. ábra

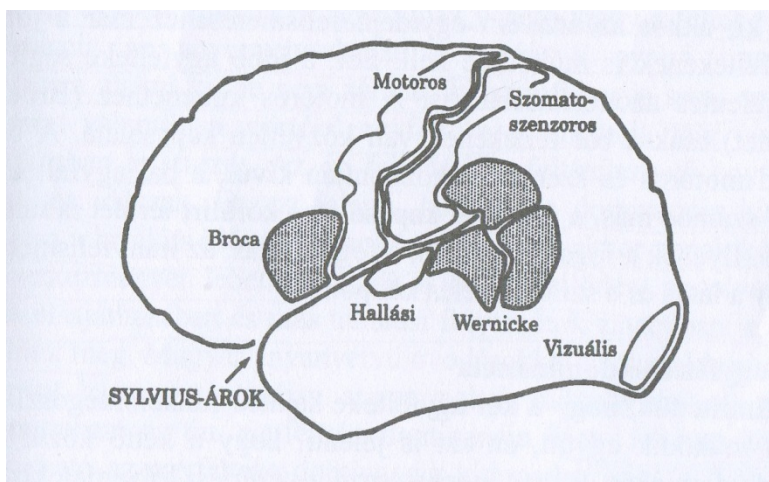
A beszéd két folyamata: a beszélés (beszédprodukción) és a beszédfeldolgozás (hallás, észlelés, megértés)

4.1. Az agy

A beszéd szempontjából az agy a felelős a kommunikációért, képes az információk felfogására, tárolására, és ezeknek az információknak a megválaszolására. Az agy jobb és bal agyféltekéből áll. A bal agyfélteke a jobb testféllel, a jobb agyfélteke pedig a bal testféllel van szoros kapcsolatban. A beszéd és a nyelv folyamatait a két agyfélteke együttesen koordinálja, de a nyelv és a

beszéd központja a bal agyféltekében van: a Broca-terület a beszédprodukciónak, a Wernicke-terület a beszédmegértésért felelős. Azonban a „néma” féltekének nevezett jobb agyfélteke is részt vesz a nyelvi és beszéd folyamatok szervezésében.

A két agyfélteke közötti összeköttetést a fehérállományból építkező kérges test, a corpus callosum biztosítja. A bal agyféltekében van a fogalomalkotás, a fogalmazás, az irányfelismerés, a látás és a színérzékelés központja. A szó jelentésének felismerésében azonban segít a jobb agyfélteke is.

2. ábra

A bal agyfélteke a főbb központokkal

4.2. Az agyfélteke-dominancia

A két agyfélteke, mint ahogyan korábban láttuk, funkciómegoszlásban működik, mégis a kettő közül az egyik domináns. Általában a jobb fülbe érkező szavak felismerése pontosabb és gyorsabb. Ez azt jelenti, hogy a nyelvi feldolgozásban a bal agyfélteke a domináns. Az emberek többsége bal agyfélteke dominanciájú, kevés az olyan ember, aki a bal fülébe érkező információkat ismeri fel gyorsabban, vagyis jobb félteke dominanciájú. A félteke-dominancia az anyanyelv-elsajátítás során a nyelvi ingerek hatására alakul ki. Valamilyen mértékű agyfélteke-dominancia már újszülött korban is létezik. Kritikus időszak az ép fejlődésben is feltételezhető. Kóros következményei lehetnek annak, ha a dominancia kialakulása a kritikus időszak után következik be. Zavarok jelentkezhetnek a beszédfejlődésben, az olvasás, írás elsajátításában, de más tanulási folyamatokban is. Gósy Mária magyar anyanyelvű óvodásokkal végzett kísérletei bizonyítják, hogy hároméves korban a gyerekek felénél kimutatható az agyfélteke-dominancia.

Hat-, hétéves korra elvárható dichotikus tesztekkel a kimutathatóság. (Egyidejűleg két hasonló hangsort juttatunk el mindkét fülbe.)

4.3. Jobbkezesség-balkezesség

1865 körül állapították meg, hogy kapcsolat van a kéz használata és a nyelvre vonatkozó agyfélteke-dominancia között. Két kezünk közül az egyik a domináns, sőt az egyik szemünket és egyik lábunkat részesítjük előnyben a másikkal szemben. Az emberek többsége jobbkezes, s csak 10-20 %-a balkezes.

4.4. Emlékezés, emlékezet

Az emlékképek valójában a múltbeli észlelések, élmények reprodukciói. A feldolgozott ingerek megjegyzéséhez az szükséges, hogy létrejöjjön az emléknym, ami az ismétlések során bevésődik. A többszöri ismétlődés biztosítja a biztosabb bevésést. A bevésett emléknymot tudjuk később felidézni. Az emlékezés fejlődik, de tudatosan is fejleszthető. Egyéves korban a többször észlelt tárgyakat, személyeket felismeri a gyerek. Fokozatosan képessé válik aztán egy ideje nem látott tárgyak, személyek, jelenségek felismerésére is. Ez már emlékezés. Három-, négyéves kor után egyszeri élmény is általában emléknymot hagy.

Az emlékezés legintenzívebbé az iskoláskorra válik, ugyanis a gyerek megjegyezni szeretne valamit, tehát a bevésés igénye szándékos. Az emlékezési folyamatokat két nagy csoportba soroljuk: ezek a hosszú távú memória és a rövid távú memória.

Az első szándékos tanulás útján rögzült, tanulási emlékezet, a második nagyon fontos a betűk, az olvasás és az írás elsajátításában, de jelenti az összefüggés nélküli szósorok, szavak, képek időszakos tárolását. A bűvös szám: $7+2$, ami azt jelenti, hogy az előbb említett sorozatok elemeinek megjegyzésére általában ilyen arányban vagyunk képesek.

4.5. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamata

A beszédmegértés a nyelvi jeleknek megfelelő hangjelenségek észlelését és ennek a rendszernek az értelmezését jelenti. Mindkettő több szintből épül fel, s együttműködésben biztosítják a hallott beszédjelenségek megértést. Aktív folyamatról van szó, melynek során a hallgató a fülével hallottakat értelmezi.

Az első szakasz a beszédészlelés, amely a beszédhangok, hangkapcsolatok felismerését, valamint szótagok, szavak azonosítását jelenti.

A második szakasz a beszédmegértés, amely a jelrendszer értelmezését, a szavak, a mondatok, a szöveg megértését jelenti.

Ez a bonyolult mechanizmus gyermekkorban alakul ki.

A beszéd-feldolgozási működés a hierarchikus építkezésnek megfelelően kétféle lehet a megértési feladattól függően:

– Az egymásra épülő szinteken végbemenő működés eredményei jutnak egyre magasabb szintre a végső megértéshez, az értelmezéshez.

– Csaknem párhuzamosan zajlanak a működések a különböző szinteken, s csaknem egy időben jut az összes eredmény a legmagasabb szintre, s ennek következménye a megértés, az értelmezés.

Az első beszédfeldolgozási működés figyelhető meg az anyanyelvét elsajátító gyermek beszédmegértésekor, valamint felnőttkorban a nehezebb szövegek feldolgozásakor. A második folyamat a párhuzamos szintműködés, ami a nagyobb gyermekek és a felnőttek beszédértésében megy végbe.

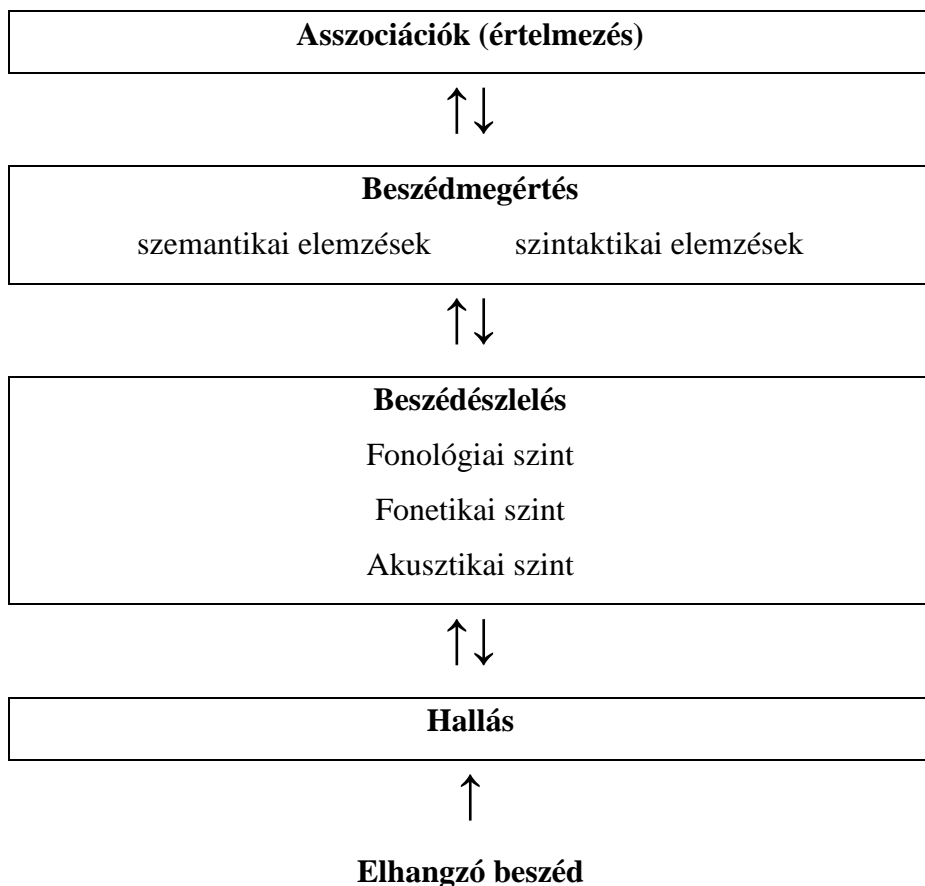
A beszédmegértés folyamatai felülről lefelé is működnek. Bizonyos helyzetekben középpontba kerül a jelentés, s a meglévő ismeretekkel és előfeltevésekkel együtt alakul ki a megértés. Ekkor az alsóbb szinteken ellenőrzés következik be.

Ez a stratégia akkor is segít, ha az alsóbb szinteken zavar, félreértés keletkezett. Mivel a kisgyermek ezt még nem tudja alkalmazni, gyakoribb a megértési nehézség.

Nézzük meg milyen műveleteket és részfolyamatokat kell elvégeznünk a beszédészlelés és beszédmegértés során. Meg kell határoznunk a hallott közlés különálló egységeit, azaz a szavakat. Ez a szegmentálás, vagyis a szavak kezdetének és végének a pontos felismerése a folyamatosan érkező szövegben. A szavak kezdetének és végének a meghatározása nem könnyű feladat a gyermek számára, de 3-4 éves korra már elsajátítja. A szegmentálás, a szavaknál kisebb elemek azonosítását is jelenti. A szótagok elkülönítése valamivel

később következik be, a hangkapcsolatok, beszédhangok felismerése csak 6-7 éves korban következik be.⁴⁶

A beszédmegértés hierarchikus felépítésű modellje a következő:

3. ábra

A beszédmegértés hierarchikus felépítésű modellje

⁴⁶ vö. GÓSY Mária, *A hallástól a tanuláshoz*, Bp., NIKOL Kkt, 2000, 6-15.

Az 1., 2., 3. ábra Gósy Mária: *A hallástól a tanulásig* című könyvében szerepel.

A megértésben három elkülöníthető folyamat van: a szóértés, a mondatértés és a szövegértés.

4.6. A mentális lexikon

A beszélés, a beszéd megértése mindig a mentális lexikon aktiválását jelenti, hiszen itt tárolódnak a szükséges egységek. Három részre osztható: az aktív rész, vagy aktív szókincs; a másik a passzív rész, vagy passzív szókincs; a harmadik az éppen aktivált szókincs.

A beszéd szempontjából nemcsak az a fontos, hogy mennyi egység van a mentális lexikonban, hanem az is lényeges, hogy a beszélő / hallgató hogyan tud ezekhez az egységekhez hozzáférni.

Ha a hozzáférés lassú, akkor az elhangzó beszéd nehezebben érthető, illetve beszéléskor nehezebben fejezi ki magát az ember. A nyelvi jelek szükséges mennyisége (szókincs), és a hozzáférési folyamatok jó működése beszélési és beszédhallgatási tapasztalattal érhető el. Ezért van jelentősége a gyerekekkel való beszélgetésnek már az anyanyelv-elsajátítás korai éveiben, de később is.⁴⁷

⁴⁷ vö. GÓSY Mária, *I.m.*, 2000, 29-30.

5. Az anyanyelv-elsajátítás folyamata

A gyermeki beszéd az első hangadással kezdődik. Az újszülött hangjai élesek, tagolatlanok. Színezetük olyan, mint a sírás, panaszhangok, melyeknek jelzésértéke van. A második, harmadik hónapban az egyhangú reflexjelenségek mindjobban differenciálódnak, s válnak a gyermek érzelmeinek kifejezőivé. Más a színezete a hangnak, ha a csecsemő éhes, ha fájdalma van vagy elégedett. A két hónapos csecsemők érzékelik már az emberi hang érzelmi változásait is. Figyel a hangerősségre, a dallamváltozásra stb. A hangok felfedezése és megkülönböztetése a magánhangzókkal kezdődik.

A harmadik hónap vége felé kezdetét veszi a játék a hangképzéssel, a gögicsélés, ami a csecsemő legkedvesebb tevékenysége. Feltűnő változásokat figyelhetünk meg: csökken a hang intenzitása, gyakori a csendes-halk, erősebb, hangosabb hangok váltakozása, sőt képessé válik a gyermek az ugyanazon hangok, hangsorok felismerésére, esetleg ejtésére is. Ez azzal a ténnyel függ össze, hogy működni kezd a nyelvi háttérű beszédészlelés.

Új vonás az is, hogy a magánhangzók mellett már megjelennek a mássalhangzók is. A gögicsélés hónapjaiban a gyermek több mint 200 féle hangot ad. Ebből rögződnek aztán az anyanyelv hangjai úgy, hogy a környezetében nem hallott, meg nem erősített hangok kiesnek. A gögicsélés idején hallható cuppogó, gurgulázó hangokat

őshangoknak nevezik, de megfigyelhetjük a köszöntő hangok jelenlétét is.

A hatodik, hetedik hónapban a beszéd megértése is elkezdődik, de ehhez az kell, hogy bizonyos jeleknek és azok viszonyának tartalmát elsajátítsa. Pl. a mama vagy papa hangsorokat összekapcsolja a szeretett személyekkel. Egyéves kor körül az úgynevezett globális megértés jellemző a gyerekre. Kétéves kor körül a globális beszédmegértést felváltja az úgynevezett kulcsszó-stratégia. Ez alatt azt értjük, hogy a gyerek az elhangzott közlésből egy-két szót megért, s ennek alapján értelmezi a hiányzó részeket.

Ez a kor a beszédfejlődés hatalmas fordulata. A gyerek kérdezősködik a dolgok után, s ez szókincsbővüléshez vezet. A második év végén a gyerek szókincse 300-400 szóra tehető. Az egytagú mondatokat felváltja a kétszavas mondat. A gyerek most már nem csak főneveket, hanem igéket is használ.

Megfigyelhetjük, hogy a játékát is gyakran kíséri beszéddel, önmagának beszél. Szereti a mondókákat hallgatni, együttmondani, hisz' ezek mozgással járnak együtt.

Hároméves korban a gyerek szóra szóval válaszol. Beszéde mind a beszédprodukción, beszédészlelést, megértést tekintve alapfokon kialakult. Ennek az életkornak a legjellemzőbb kérdése, a „mi ez?” után a „miért?”, mellyel nem csak információt akar szerezni, hanem a felnőttel akar kapcsolatot teremteni. Nagyon fontos, hogy a gyereket ne szoktassuk le a kérdezésről. Tapasztalhatjuk, hogy felfokozott életritmusú világunkban vannak

olyan családok, ahol keveset, ritkán, alig vagy korlátozottan beszélnek a szülők a gyerekekkel. Ennek következménye aztán az óvodában is érzékelhető. Sugárné dr. Kádár Júlia írja *A beszédfejlődés útjai – beszédfejlesztés az óvodában* című tanulmányában: „Úgy vélem, hogy a 3-6 éves gyermekeknél még erőteljesen érvényesülő, jól megragadható életkori sajátosságokra: a nagy mozgásigényre, a tevékenység érzelem-vezéreltségére és a felnőtt-központúságra, továbbá a koegzisztencia és a transzfer fejlődéstörvényekre támaszkodva – elsősorban a kommunikáció képességet, a magatartást kell fejleszteni. A beszélőkedvet kell kialakítani.

Csak erre a kedvre, az óvónő és a gyermekek között kialakított jó kapcsolatra, s az ennek nyomán az óvodai csoportban kialakult nyugodt, derűs légkörre és az óvodai élet természetes–gyermeki személyiség fejlődése szempontjából a legfontosabb tevékenységformára, játéokra épülhet a nyelvi kommunikációs készséget fejlesztő pedagógiai munka.”⁴⁸

5.1. Az óvodáskor

Az óvodáskor az a fejlődési szakasza az emberi életnek, amely a gondolkodás, az ismeretszerzés, a társkapcsolatok, sőt az egész személyiség fejlődése szempontjából az egyik legjelentősebb,

⁴⁸ SUGÁRNÉ DR. KÁDÁR Júlia, *A beszédfejlődés útjai – beszédfejlesztés az óvodában*, Bp., Tankönyvkiadó, 1986, 8-9.

és ebben a beszédnek döntő, meghatározó szerepe van. A beszéd az emberek közötti érintkezés eszköze. A gyermek beszédének fejlődésére a családon és az óvodán kívül nagy befolyást gyakorol az egész környezete. „Az óvodás korúakat leginkább a játék készlettel beszédre. [...] A játék számtalan beszédalkalmat teremt. [...] Beszédfejlesztő, amikor játék közben elmondják egymásnak is mit, hogyan főzünk, eszünk, mosogatunk stb. Ilyenkor csiszolódik gondolkodásuk, fejlődik összehasonlító, megkülönböztető-, azonosítóképességük.”⁴⁹

A beszédkapcsolatok kialakulásának alapja az óvónő és a gyerek közötti szereteten alapuló viszony, a jó csoportlégtkör. A biztonságot adó, derűs légkörben a gyerek megnyílik, beszélni akar. Az anyanyelvi nevelés területén legfontosabb az óvónő helyes és szép beszéde, amely utánzásra méltó példa kell, hogy legyen. Mondanivalóját a gyerekek számára érthetően közölje, használja a képszerű kifejezéseket. Az anyanyelvi nevelés, mint minden más nevelői tevékenység tudatosságot követel az óvónőtől. Az *óvodai nevelés programjában* ezt olvashatjuk az anyanyelvi nevelésről: „Anyanyelvünk sokrétű, árnyalt jelrendszer, amelyet a gyerek sokféle tevékenység közben, a felnőttekhez és társaikhoz való viszonyának fejlődése során sajátít el.

Az anyanyelv használata szerves része az óvodai élet minden mozzanatának, a nevelés egész folyamatának. Ezért az anyanyelvi

⁴⁹ SZÉKELY Ilona, *Ahogyan az anyanyelvi nevelést látom*, Óvodai Nevelés, 1981/7-8, 255-256.

nevelés nem kezelhető elszigetelten, nem tekinthető kizárólag kötelező foglalkozásokon megvalósítandó feladatnak.

A szocializáció folyamán a beszéd a gyerek környezetével való érintkezésének, önkifejezésének, gondolkodásának legfőbb eszközévé válik.

A beszéd által erősödik a gyerek biztonságérzete, növekszik tájékozottsága, gazdagodnak ismeretei.

A helyes és szép beszéd mélyíti érzelmeit, fejleszti esztétikai érzékét, előkészíti őt irodalmi élmények befogadására. A beszédgyakorlatok kialakulásának alapja az óvónő és a gyerekek közötti szeretetteljes viszony, a jó csoportlétkör. A biztonságot nyújtó, derűs közegben a gyerek megnyílik, meg akar nyilatkozni, kialakul beszédkedve.

A nyelvi kommunikációs helyzetek kialakulásának alapvető feltétele az egymást meghallgató és az egymáshoz beszélő társak beszédkedve, beszédképessége, az anyanyelv szókincsének, hangzásbeli és szövegszerkesztési sajátosságainak tapasztalati ismerete, használata. Az anyanyelvi-kommunikációs nevelés átfogja az óvodai nevelőmunka minden területét, közvetítő elemként jelen van a nevelési feladat megvalósulásának minden mozzanatában. Eredményes megvalósítása hozzájárul a gyerek iskolai képességeinek megalapozásához.”⁵⁰

Az anyanyelv elsajátításával a gyerek nyelvközösségének gondolkodását, érzésvilágát, észjárását is megtanulja. Az anyanyelvi nevelés a családban kezdődik. A gyerekeknek szüksége van – az otthon

⁵⁰ *Az óvodai nevelés programja*, Bp., Országos Pedagógiai Intézet, 1989, 132.

szeretetteljes, családi légkörére, hisz' a gyermeki személyiség harmonikus fejlődéséhez szükséges a bensőséges kapcsolat kialakítása, valamint az együttes közös élmény. A szülői, testvéri beszédviselkedés hat a legnagyobb mértékben a gyermek beszédfejlődésére, szókincsének alakulására. A beszédkészség fejlődésére és a szókincsgyarapodásra jó lehetőséget biztosít maga az élet. Fontos, hogy a szülők bevonják mindennapi életükbe, a házimunkába, a közös programokba a gyerekeket. A kertben megismerkedhet a növények, állatok nevével, a családi kirándulások, utazások, séták közben újabb szavakkal bővíthet a gyerek szókincse. A családi ünnepek, események, örömök, bánatok mély hatással vannak a gyermekekre. Érzéseiket próbálják szavakba önteni, elmondani. Sajnos, azonban az a tény, hogy a nők tömegesen bekapcsolódtak a munkába, ez magával hozta azt, hogy értékét veszítette a családban betöltött női szerep, a családért végzett munka. A szülők elfoglaltak, nem tudják igazán betölteni szülői szerepüket, nem érnek rá arra, hogy úgy foglalkozzanak a gyerekekkel, hiányzik a személyes kapcsolat, így a gyermek érzelmileg sivárrá válik, a fejlődésben lemarad, hátrányos helyzetbe kerül. Így aztán elmondhatjuk, hogy a család szerepét, a nevelést is az intézmények veszik át, hisz' a gyermekek többsége a legtöbb időt családjától távol, bölcsődében, óvodában tölti.

Amikor az óvónő az anyanyelvi neveléssel kapcsolatos tevéit készíti, szem előtt kell tartania azt a tényt, hogy ez a folyamat már a családban elkezdődött, s különböző módon, mértékben valósult meg.

Az anyanyelvi nevelés nem külön foglalkozási terület, hanem átfogja az egész óvodai életet, az óvodai élet minden mozzanatát. A beszédviselkedés minden területén az óvónőnek arra kell törekednie, hogy a gyerekeknek mindig követhető modellt mutasson. Az óvónőnek az átlagnál magasabb szintű nyelvi műveltséggel kell rendelkeznie. Ismerje a magyar nyelv hangtani sajátosságait, ejtési szabályait, a grammatikai törvényszerűségeket, gazdag szókinccsel rendelkezzen, jó kifejezőkészsége legyen. Mondanivalóját mindig világosan, érthetően közölje, törekedjen a képszerű kifejezések alkalmazására, használja a testbeszédet is.

Az óvónő az egész nap folyamán beszédkapcsolatban van a gyerekekkel. Fontos, hogy ismerje a gyermeknyelvet, tudja azt, hogy a nyelvi botlások óvodás korban még nem hibák, a gyerek tanulja, próbálgatja az anyanyelvét. A javítgatás, korholás nem teremt jó kommunikációs helyzetet.

A gyermek, mikor óvodába kerül, szókinccse még szűk. Minden gyermeknek van egy aktív és egy passzív szókinccse. Nagyon sok olyan szót tudnak, aminek ismerik a jelentését, használni is tudják őket, de vannak olyan szavak is, amelyeket szüleiktől, testvéreiktől, nagyszüleiktől vagy más felnőtől hallottak, de nem ismerik azok jelentését, nem tudják őket használni.

Az óvodai anyanyelvi nevelés egyik fő feladata a gyermek szókinccsének gazdagítása, hogy érzelmeit, gondolatait ki tudja fejezni, ismereteit gyarapítsa, iskolaéretté váljon. A szókinccsfejlesztésnek az óvodai élet egészét át kell hatnia. A

gondozási feladatok is jó lehetőséget biztosítanak erre (öltözködés – évszakoknak, időjárásnak megfelelően).

Az anyanyelv tanulása, a szókincsfejlesztés a játék keretén belül is megfigyelhető. A kiscsoportos gyerekek játék közben sokat beszélnek, gyakran halandzsáznak. Arról beszélnek a legszívesebben, amit átéltek, amihez élményük fűződik. A kiscsoportosok játékát a monologikus beszéd jellemzi tehát, míg később megjelenik a társas beszélgetés. A szerepjátékoknak középső és nagycsoportban óriási jelentőségük van.

5.2. A gyermek beszédfejlődése a különböző műveltségi területeken

Nézzük miként alakul a gyermekek beszédfejlődése a különböző műveltségi területeken.

Ének-zene, énekes játékok

A népi gyermekdalok kifejezésvilága hasonlít a mondókákéra, hozzájuk mindig kapcsolódik játék, s ez szókincsfejlesztési lehetőséget is kínál. Ezen kívül ez az a terület, ahol a beszédhibák javítására is lehetőség nyílik.

A népi gyermekdalok, gyermekjátékok párbeszédés helyzeteket gyakoroltatnak, melyekben a beszéd gyakorlásán túl kapcsolati szabályokat is megismerhetnek a gyerekek.

Pl.: Kakas bácsi:

Hová, hívá kakas bácsi?

„A vásárba, kikiriki.”

Mit vásárol, kakas bácsi?

„Zöld furulyát, kikiriki.”

Hát hogy fújja kakas bácsi?

„Így ni, így ni, így ni.”

(Népköltés)

A külső világ, környezetünk megismerése

Az anyanyelvi nevelésre, szókincsfejlesztésre itt is a lehetőségek sora áll előttünk. Fontos az óvónő számára az élménynyújtás, hisz' a gyerek arról beszél szívesen, amiről élményei vannak, ami foglalkoztatja.

A tevékenységek anyagát a természeti és életközeli helyzetekből merítve az óvónő megkönnyíti a gyermekek számára az ismeretek bővülését, mélyítését, a gondolkodás fejlesztését, a megszólítást, a párbeszéd fordulatait. Itt van a legnagyobb lehetőség az elhallás javítására. Pl.: dömper-mömper

A matematika tartalmú tapasztalatszerzés során a miért kérdésekre adott válaszokkal logikus gondolkodásra, az új fogalmak megismertetésére kell törekednie az óvónőnek. A relációkkal, a több, kevesebb, ugyanannyi fogalmával ismerkedve a passzív szókincsből egyre több fogalom kerül át az aktív szókincsbe. A síkbeli és térbeli tájékozódások során számtalan névutót használnak. A melléknevek

fokozását gyakorolhatják a sorba rendezések kapcsán. A mennyiségérzetet, a számfogalmat, a becslésben való jártasságot a meseszámok is alapozzák. Pl.: három fia volt (a nagyobbik, a középső, a legkisebb), tizenkét tündér ereszkedett alá, a hétfejű sárkány fogságában, 99 holló rebrent fel, 77 esztendeig s még egy nap bandukolt, ment, mendegélt beljebb a rengetegbe, a kerekerdő sarkánál találkoztak, annyian voltak, mint a rosta lika, még eggyel többen is stb.

Az anyanyelvi nevelés hatékony segítői a matematikai játékok. Pl.: a barkochbajáték stb. A helyes légzéstechnikát gyakorolhatják a gyerekek a következő játékkal: Ki meddig tud elszámolni egy levegővétellel?

Vizuális nevelés

Rajzolás, festés, agyagozás, s a különböző ma ismert technikák alkalmazásával a gyerekek fantáziájuk, egyéni ismereteik alapján dolgoznak. Elmondják véleményüket, értékelik egymás munkáját. Mindezekkel összefüggésben fejlődik anyanyelvi kultúrájuk. Mellette a finommozgás fejlesztése, a mozgáskoordináció formálása a cél, mely az írás alapelemeinek gyakorlására szolgál.

Színérzékük is fejlődik a mesék hatására, hisz ilyen színeket fedezhetnek fel bennük, mint: aranyhajú, rézerdő, ezüsterdő, tengerkék, aranyalma, gyémántalma stb.

Testi nevelés

Az egészséges életmód, a testi nevelés nem csak kiegészíti, hanem alapot is nyújt a beszéd fejlődéséhez. A beszédszervek helyes működését segítik a mindennapos tornák, melyeket lehetőség szerint a szabadban kell végeztetni. A helyes légzéstechnika kialakítását segítik a különböző gyakorlatok, amelyek során hangképzésük, beszélőszerveik fejlődnek. A mozgásos szabályjátékok, az irányt jelölő viszonyszavak mind-mind az anyanyelvi nevelést szolgálják.

Mese-vers

Ez az a nevelési terület, ami legszorosabb kapcsolatban van a gyermek személyiségének fejlődésével, az anyanyelvi neveléssel, a szókincsfejlesztéssel.

„A kisgyerekhez ahhoz, hogy az irodalomhoz hozzájusson, közvetítőre van szüksége. Együttléte a felnőttel, aki fejből (!) mondja az alkalomhoz illő mondókákat, verseket, megmutatja a hozzájuk tartozó mozdulatokat, játékokat, dallamos formában, sajátos hanglejtéssel teszi varázssóvá, szórakoztatóvá a szöveget, arca és hangja „színházával” kelti életre a mesét. A dolgok rendje az, hogy az énekelt szövegből bontakozzék ki a mondókajáték, abból a vers, a verses mese és ebből a próza.”⁵¹

A vers

Lezáratlannak érzem mindig a napot, ha verset, legalább egyet nem olvasok. Szívesen olvasok olyat, amely színeivel is üzen,

⁵¹ ZILAHÍ Józsefné, *Az olvasóvá nevelés kezdetei*, Óvodai Nevelés, 1985/3, 84.

mely ragaszkodásomért táruló mélységeivel fizet – hangzott el Kányádi Sándortól a NymE Benedek Elek Pedagógiai karán megtartott író-olvasó találkozón. A költészet új meg új változatban állítja elénk a világ képeit, kifejez egy-egy eddig még ki nem fejezett érzést, anélkül, hogy azokra külön szót találna ki. Viselkedésünket alakítja, beszélni és cselekedni tanít, s mindezen túl egy-egy nép egybetartozásának szűkebb-tágabb abroncsait rakja fel.

Az irodalom, a költészet, a vers egész életünkben elkísér, nevel bennünket. Így vesszük észre, hogy „aranyban sétál a nap”, hogy „vaskorlátan hunyorog a dér”, a teherkocsi „szuszogó mozdonyról álmodik”, vannak „piros-kék szőlőlevelek” „szépszagú mezők”, „fűszálon picic él”, s a tavasz a fákat...”sokszínű ruhába öltözteti!”

Hol és hogyan kezdődött? – tehetjük fel a kérdést.

Talán így:

„Hol kezdődött, milyen kövek között,
micsoda síkon, milyen partok ölén?
Az ősvoltában már-már érthetetlen,
de megfejthető furcsa szövevény.

Hány fogalom? Talán maréknyi csak.
Hal, víz, vad, tojás, kéz s mi még?
Talán a föld, pár ősi eszköz,
és egész biztosan – az ég.

A szerelem tűzforró szavai:
öl, öled, szem, száj, karjaid.
Tűz, lélek, csillag, lehelet.
Ami a szív mélyén lakik.

Nem kutatom. Örökbe kaptam
e ronthatatlan és kerek,
ezredévekben át megőrzött
s gazdagító szerkezetet.

Hogy őrzője lehessen én is.
Hogy része legyek akkor is,
Ha csont, vér, orca, fog, köröm
a hanttal elkeveredik.⁵²

Idestova négyezer éve, hogy Egyiptomban egy sírkamra sima kőfalába vésték Akhen-Aton fáraó himnuszát Amon-Ré napistenhez, a világot teremtő, fenntartó „egyetlen úrhoz”: a Fényhez.

Mi magyarok csak a XIV. századig szoktuk visszavezetni költészetünk történetét, akkor jegyezték fel első fennmaradt versünket, melyet *Ómagyar Mária siralomnak* nevezünk.

És azelőtt?

Örökké sajnálhatjuk, hogy népünknek az európai művelődéskörbe való kényszerű bekapcsolódása e téren pótolhatatlan veszteséggel

⁵² DEMÉNY Ottó, *Anyanyelv, I.m.*, 1980, 359.

járt: az ősi hang elnémult, a Vereckénél még átjutott dallamok és szövegek az új hazában üldözött idegenként sorvadozni kezdtek, majd sorra eltűntek, kipusztultak, egy-két latinra fordított töredékben vészelték át a lélekcserező időket.

Sajnálkozunk, de szerencsénkre van némi vigaszunk is. Legközelebbi nyelvrokonaink, az obi-ugorok a legutóbbi évtizedek hatalmas fellendülése ellenére is változatlanul megőrizték szokásaikat, világképüket, népművészetük vonásait. Az őket felkutató magyar néprajzi gyűjtőket költői emlékezetük hihetetlen gazdagságával kápráztatták el. Ez a költészet a miénk is, hisz kialakulásuk idején még együtt éltünk velük, egy népcsoportot alkottunk. Ázsiában maradt testvéreink jóvoltából nekünk is van „naphimnuszunk”, melyet Munkácsi Bernát 1889-ben gyűjtött a Felső-Szoszva vidék leghíresebb sámánjától.

Egyik legkorábbi eredetű, valószínű félkeresztény regösénekünk, a szent István találta „csodafiúszarvasról.” A regösénekben szereplő csodaszarvas régi mitikus képzet népköltészeti változata. A szarvas évezredek óta sok európai-ázsiai népnél a csillagos ég jelképe. A következő részletben a szarvas a Nap és a Hold képét is magán viseli a csillagokkal együtt.

„Ahol keletkezik Egy ékes, nagy út; Amellett keletkezik
Egy halastó-állás. Hej regő, rejtem; Regő, rejtem!

Azt is felfogá Az aprócska sárocska. Arra is rászokik
Csodafiú szarvas.

Haj, regő, rejtem; Regő, rejtem!

Noha kimennél Uram, Szent István király, Vadászni,
madarászni;

De ha nem találnál Sem vadat, sem madarat, Hanem csak
találnál

Csodafiú szavast. Hej, regő, rejtem; Regő, rejtem!

Ne siess, ne siess, Uram, Szent István király, Az én
halálomra!

Én sem vagyok Vadlövő vadad, Hanem én is vagyok az
Atyaistentől

Hozzád követ. Haj, regő, rejtem; Regő, rejtem!

Homlokomon vagyon Fölkelő, fényes nap; Oldalamon
vagyon Árdeli szép hold;

Jobb vesémen vannak Az égi csillagok. Haj, regő, ejtem;
Regő, rejtem!”⁵³

⁵³ *Archaikus népi imádságok, szövegek, versek 2.*,
www.harmonet.hu/cikk/köszöntők, (2010, aug. 12.)

Ha az utolsó sort megfigyeljük, akkor rá kell jönnünk, hogy a költészet minden valószínűség szerint mondatismétléssel kezdődött. Valaki egy közlést, egy felkiáltást olyan fontosnak vélt, magában annyi mindent hozzáfűzött, hogy úgy érezte, meg kell ismételnie.

Ha folyóvíz vónék, bánatot nem tudnék,
Ha folyóvíz vónék, bánatot nem tudnék.
Hegyek, völgyek között szép csendesen folynék,
Hegyek, völgyek között szép csendesen folynék.

Martot mosogatnék, fűvet újítanék,
Martot mosogatnék, fűvet újítanék,
Szomjú madaraknak innyok adogatnék,
Szomjú madaraknak innyok adogatnék.

A Kallós Zoltán által Gyimesben gyűjtött versben is láthatjuk, hogy a sorismétlés a népköltészetnek igen archaikus sajátossága, hiszen a művészien megfogalmazott sorok megismétlése fokozza a költői hatást.

Nap, hold, csillagok, folyók, tavak, tengerek, füvek, fák, levelek, virágok, nappalok és éjszakák, nyár és tél... ezekből bontakozik ki szűkebb világunk, a földi természet mozgása, lüktetése.

Mindezekről elválaszthatatlan a születés és halál, munka és pihenés, ínség és életöröm, szerelem és gyötrellem, jókedv és keserűség, s ott él az ember. Akármiről van is szó a versben, valamiképpen mindig róla van szó.

Hosszú fejlődés vezetett el odáig, míg az ember ki tudta fejezni, a művészet jelrendszere segítségével meg tudta fogalmazni önmaga lényegét: a verset.

Először a külső világ, a természet rendjét kellett tudatosítania. E folyamat kiindulópontja az ismétlődés felismerése volt: tavasz, nyár, ősz, tél. A kialakuló emberi gondolkodás újabb előrelépését jelentette az a felismerés, hogy azonosság nem létezhet ellentét nélkül. A hajnalnak az éjszaka ad értelmet, a tavasznak a tél, az életnek a halál. Az ismétlődések örök rendje mellett ott volt a változás lehetősége, a kiemelkedés, a személyes élmény. Ez az élmény a világ tér- és időbeli rendezettségének emberei oldala: a ritmus. A ritmus a művészeti alkotások, így a versek legfontosabb építő eleme. A ritmusélmény történeti fejlődése során az emberi tudat szerves tartozéka lett, a vele kapcsolatos ritmusérzék ma már örökölhető, fejleszthető.

Csak az lesz bejáratos a költők világába, akiben a verssel való találkozástól fokozatosan tudatosították a költészet játékosságát, a vers ritmusának élményét. A mindennapi verstanulás mottója lehetne Illyés Gyula néhány sora:

„Ide teszem az akácról az illatot.

Ide teszem a Dunáról a fényt,

leányról a mosolyt, a fiuról a dacot;

ebből csinálók költeményt,

hogyan gazdagodjatok.”⁵⁴

A gyermeket két elgondolásból érdemes minél korábban bevezetni a versek világába: a szavakban kedves játékszerre leljen, tudjon velük játszani, másrészt gazdagodjon látásmódja a versek segítségével.

A vers kedvelésének nyomait már két-hároméves korban megfigyelhetjük. Az édesanya beszéde, a ringatás mind-mind ritmusélményt nyújtanak.

Ebben a korban a gyereket a vers ritmusa és zeneisége ragadja meg, az ismétlés ritmusfokozó. Négy-hatéves korban is a hangzás az elsődleges, a tartalom szerepe másodlagos. A beszéddallam érzelmeket kelt a gyermekben, ami visszautal a korábbi mozgásos élményre.

A ritmus, a hangzás, a hangulat elemi mozgásélményt helyettesít, ezt nevezik az áttételek mechanizmusának. A versélmény alapja a mozgás. A mozgásos feszültség lassan, az életkor előrehaladtával ritmusélménnyé válik.⁵⁵

⁵⁴ ILLYÉS Gyula, *A költő felel* = I. GY., *Összegyűjtött versei 2*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993, 156.

⁵⁵ vö. ZILAHY Józsefné, *Mese-vers az óvodában*, Bp. Eötvös József Könyvkiadó, 1998,42-43.

Gyermekvers a népköltészetben

A népi gyermekköltészet, a népi mondókák minden csoportja közkedvelt kisgyermekkorban. „A mondóka valójában elmondásra szolgáló, erőteljesen ritmizált verses szöveg, melynek műfaji jegye a hangsúlyos ritmus, és megszólaltatásának is velejárója a ritmizálás.”⁵⁶

Örömmel hallgatják és mondogatják a gyerekek *felnőttek játékaik ölbeli gyerekekkel* mondókatípusokat:

- az altatókat, melyek érzelmeket váltanak ki:

Tente, baba, tente
itt van már az este.
Köszöngetnek szépen
csillagok az égen.

- a testi ügyességet segítő lovagoltató, hintáztató mondókákat:

Gyí, paci, paripa,
nem messze van Kanizsa.

Odaérünk délre,
libapecsenyére.

Hinta-palinta,
szépen szól a pacsirta.
Lökd meg pajtás a hintát,
érjem el a pacsirtát!

⁵⁶ DANKÓ Ervinné, *Irodalmi nevelés az óvodában*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 42.

- a cselekvésre tanító tapsolni, állni, jární, táncolni buzdító mondókákat:

Ugráljunk, mint a verebek,
rajta gyerekek!

Tapsi, tapsi, tapsi,
Holnap lesz a lagzi.

Áll a baba, áll,
Mint a gyertyaszál,
Ákombákom, tanulj tőle,
Vitéz Varga Pál.

Jár a baba, jár,
mint a kiskirály.
Szedegeti a lábát,
koptatja a bocskorát.

Cini-cini muzsika,
táncol a kis Zsuzsika,
Jobbra dűl, meg balra dűl,
tücsök koma hegedűl.

A mindennapi környezethez, a természeti jelenségekhez kapcsolódó, *egyszemélyes mondókák* szintén nagyon kedveltek a gyerekek körében.

- az állatcsalogatók:

Tücsök koma, gyere ki,
szalmaszálon húzlak ki!
Házad előtt megsüllyedtem,
hat ökörrel húzass ki!

- állatűzők:

Héja, héja,
nincs itt liba,
szomszédban van,
eredj oda,
eredj oda,
huss, huss, huss!

- állatcsúfolók:

Szebb a páva, mint a pulyka,
rut, rut, rut, rut, rut.

- naphívogatók:

Süss föl nap,
Szent György-nap!
Aranybárány
Kertem alatt
Majd megfagy!
Teridd el a

Köpönyeget!

Adjon Isten

Jó meleget!

– esőüdvözlők:

Ess, eső, ess,

Három hétig ess!

Hullj a rétre,

A vetésre,

Ess, eső, ess!

Ezekben a népi gyermekversekben régi szokásokat ismerhetnek meg a gyerekek, de népi babonák, hiedelmek is éppúgy tovább élnek a mondókákban, mint ahogy azt is megfigyelhetjük, hogy ősi sámánisztikus elemek keverednek történelmi emlékekkel. A gólyaüdvözlőkben szereplő varázsdob a sámán dobja volt, mellyel a betegségeket okozó gonosz szellemeket űzték el, s ez kapcsolódott össze a török elnyomás nyomasztó emlékével.

Gólya, gólya, gilice,

mitől véres a lábad?

Török gyerek megvágta,

magyar gyerek gyógyítja

síppal, dobbal,

nádi hegedűvel.

Ugyancsak a török elnyomás nyomait őrzi a *Katalinka* című mondókánk is.

Katalinka, szállj el,
jönnek a törökök.
Sós kútba vetnek,
onnan is kivesznek.
Kerék alá tesznek,
onnan is kivesznek.
Kemencébe tesznek,
onnan is kivesznek.
Szállj el, szállj el!

A sebes mondások az emlékezetet teszik próbára. A nyelvgyakorlók, nyelvtörők a raccsoló, selypítő gyerekeknek segítenek. A mondókamesék a gyerekek ritmus és szókedvelését elégítik ki. A fogyó-gyarapodó csoportos lírai és dramatikus játékokban, és a hozzájuk kapcsolódó kiszámolóokban a szöveg, a dallam, a mozgás együttes élményét tapasztalhatják meg a gyerekek. A népi mondókáknak, a gyermekjátékoknak a gyermekek érzelmeinek gazdagítása mellett személyiségfejlesztő szerepük van. Erősítik kapcsolatteremtő képességüket, fejlesztik ritmusérzéküket, gazdagítják fantáziájukat. A kifejezőkészség fejlesztése szintén elsődleges szempont.

A célok megvalósítását elősegítő készség- és képességfejlesztés főbb szempontjai:

- az érzékelés (látás, hallás, tapintás) fejlesztése,
- a koncentráció képességének fejlesztése,
- az improvizáció képességének (mozgás, beszéd) fejlesztése,
- a ritmikai készség fejlesztése,
- a képzelet fejlesztése,
- a beszédkészség fejlesztése,
- az empátia fejlesztése,
- az egyéni rátermettség kibontakoztatása.

Most már csak a hogyan kérdése marad tisztázatlan.

Szabó Lőrinc: *Játszani* című versében írja:

„Mi volt, Öreg, a legjobb? – Játszani!
S aztán? Hagyd a gyerekkort! – Játszani.
Vágyani a nagy világba? – Játszani.
... Hinni saját magadban? – Játszani.
... S ha jött csoda, akármilyen? – Játszani.
Tudtál te lelkesedni? – Játszani.
Ez a legfőbb? csak ennyi? – Játszani.
Elég. Én mást szeretnék... játszani!”⁵⁷

⁵⁷ SZABÓ Lőrinc, *Játszani* = SZ. L., *Összes versei* 2, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 188.

E sorok megkapó őszinteséggel és erővel vallják, hogy az életben – a gyermekkorban, felnőttkorban egyaránt – milyen nagy szerepe van a játéknak. A legkedvesebb emlékeinek közé tartozik.

A gyermekjátékok és a népi dramatikus játékok szövegei, dallamai őriztek meg a mai ember számára olyan kulturális örökséget, melynek nyoma veszne, ha nem gyűjtenénk össze és nem használnánk fel őket a gyermekek anyanyelvi nevelésében.

Mondóka jellegűek a jeles napi köszöntő szokások, a jókívánságot vagy adománykérést kifejező és azokat kísérő szövegek. Formailag a rövid egy-két soros változatoktól a bonyolultig igen széles a skála. Tartalmilag az egyszerű, a cselekvést kísérő szövegektől kezdve végtelen gazdagságot, változatosságot látunk.

Magyar költők gyermekekről – gyermekekhez írt versei

Klasszikusaink és napjaink gyermekversíróinak (Gyulai Pál, Petőfi Sándor, Arany János, József Attila, Szép Ernő, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Csanádi Imre, Zelk Zoltán, Csoóri Sándor, Tarbay Ede, Nemes Nagy Ágnes, Osvát Erzsébet, Gazdag Erzsébet, Tamkó Sirató Károly, a teljesség igénye nélkül) verseiben a ritmus, a rímek változatossága, a játékoság, a nyelv érzékletessége, a humor, a harmónia figyelhető meg. Verseik érzelmeket gazdagítanak, ismereteket bővítenek, fejlesztik a gyermekek képzeletét, kifejezőképességét.

T. Aszódi Éva a *Művészetre nevelés a családban* című tanulmányában megállapítja: a gyermek érti, de másként érti a verset, megérzi a versekből sugárzó érzelmeket, gondolatokat, hangulatokat. A 3-4 éveseknek a ritmus és a hangzás szerez örömet, az 5-6 évesek élvezik a versek zeneiségét, de ők már érdeklődnek a vers témája, a költői képek iránt is.

A gyermekversek hallgatása, mondogatása során fejlődik a gyerekek emlékezete, produktív és reprodukív fantáziája. A gyermekversek mindezek mellett a kifejezőkészség fejlesztésének, a szókincs gyarapításának is leghatásosabb eszközei. A versek bővítik a gyermeknyelvet, amely igékben, melléknevekben, határozószóiban aránylag szegény. Az ikerszavak (csillog-villog, öttyöm-pöttyöm, licskes-lucskos), a rokon értelmű szavak (csihöl, csahol, cammogva, csepereg), a hangutánzó és hangfestő szavak (brummog, kukorít) különleges szóösszetételek (cserebogár-zúgató, gyöngy az idő, égi csikón léptet a nyár, virágosat álmodtam) állandó jelzők (tipe-topa mackó úr, csodaszép pejki) beépülnek a gyerekek szókincsébe.

A versek mondogatása segítik a tiszta hangképzést, a helyes artikulációt. A nyelvi humor és a komikum fokozza a gyermekversek hatását.

A gyermekversek kiválasztásánál érdemes megfogadni Weöres Sándor szavait: A gyermek versigénye ősi jellegű. A gyermekversnek sokszor varázsigé jellege van, éppen, mert közel került a nyelv ősi világához, de semmi köze a gügyögéshez. Mert a gügyögés, ha kimondatlanul is, leszáll a gyermekhez, oktalan fölényt

tanúsít, a művészet pedig előadó és hallgató között éppen az egyenlőséget teremti meg. Katedráról csak a tudomány beszél.

5.3. A könyv és a gyerek

Kosztolányi Dezső *Levél a könyvről* című írásában így vall: „A könyv, ez az ékszerszertartó, melybe a legértékesebbek mentették bele kincseiket.

A könyv, mely századok során volt márvány érc, papirusz, hártya, kéreg, viasz, fatábla, bőr és rongy, de változtatva anyagát, mindig megtartotta belső, rejtélyes mivoltát. A könyv, ez a tekercs, ez a gyöngy, ez a gyöngy. ... A könyv, mely által megismerjük elődeinket, hírt kapunk a múltból, s nélküle szellemi sehonnaik volnánk, bitang jöttmentek, akikre nézve nem is léteznék az, amit előttünk járó testvéreink tapasztaltak és láttak. A könyv, melynek segítségével utódjainkkal érintkezünk és üzenünk a jövőnek. ... A könyv, mely nem csak a teret hódította meg, hanem béklyóba verte a térnél is nagyobb ellenségünket, az időt.

Ennél nincsen nagyobb csoda. Mindig a legegyszerűbb dolgok a valódi csodák.”⁵⁸

A könyv a mindennapi élet dolgaiban eligazít, problémáinkra, kérdéseinkre választ ad, feszültségoldó, ellazító.

Ezt már kisgyermekkorban is tudatosítani kell azáltal, hogy megismertetjük a gyereket a könyvvel, az olvasással. A gyermek

⁵⁸KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levél a könyvről*, I.m., 1999, 362-363.

nyelvére, személyiségének fejlődésére óriási hatással van, ha a felnőtt olvas neki. Mindez megváltoztatja a családi élet minőségét, a gyerek-szülő kapcsolatát. Szorosabbá válik az érzelmi kapcsolat a szülő és gyermeke között.

„Ha ma kihagyod az esti mesét, holnap már lehet, hogy nem is kéri a lányod, vagy fiad. Ha ma nem ülsz oda vele a társasjáték mellé, előfordulhat, hogy a jövő héten már késő lesz. Ők ma gyerekek, s nem pótolhatod be az önfeledt legózást, babázást úgy öt év múlva, amikor már kevésbé szorítanak a megélhetési gondok, amikor már nem kell új szőnyeg, vagy függöny az ablakra. Ha most kihagyod az együttlét meghitt perceit, évek múltán talán már a meghitt beszélgetéseket sem igénylik. Ha most nem sétálsz velük kézen fogva, akkor pár év múlva végleg elengedik a kezed, és a kapaszkodó nélkül elsodródhatnak.

Visszahozhatatlanok és megismételhetetlenek a gyermekkor napjai, hetei, hónapjai. Téglák ezek, amelyből és amelyre a felnőtt élet felépül. Ha sok téglá hiányzik, labilis lesz az építmény.”⁵⁹

A gyermek könyv iránti érdeklődése, szeretete nagyon korán kialakul. Ehhez az kell, hogy könyvekkel körülvett környezetben nőjön fel. Janikovszky Éva családjában a könyvnek, az olvasásnak hagyománya volt. Erre így emlékezik: Mi van a könyvekben, mi az a titok, amit nem osztanak meg velem? Aztán megtanultam olvasni. És megtudtam, mi a könyvek titka. Az, hogy minden bennük van.

⁵⁹ 1998-ban az Írásbeliség Világnapja alkalmából a Magyar Olvasástársaság ünnepségein terjesztett, ismeretlen szerzőtől származó írás

Nemcsak a tündérek, a manók, királykisasszonyok, a gonosz boszorkányok, hanem én is meg te is, örömeinkkel, gondjainkkal, vágyainkkal, bánatunkkal, benne van a jó meg a rossz, az igaz és a hamis, a természet, a világmindenség; ez mind mind elfér a könyvekben. Nyisd ki a könyvet! Megosztja veled minden titkát.

A gyerek könyv és az irodalom szeretetének kibontakoztatásában, valamint a vizuális képességeinek alakításában óriási szerepe van az illusztrációnak, a szép könyveknek. A gyereket az irodalomhoz, a könyvekhez, a képeskönyv vezeti el. Ez a könyv számára még csak játék. Épít belőle, rakosgatja, lapozgatja, nézegeti benne a színes képeket. Az illusztrációkat elevennek véli: a kutyát megsimogatja. A képek tehát ismerősek, sok örömet adnak, s élményeket idéznek fel a kisgyerekekben.

Az óvodáskor képeskönyvei szövegesek. Fontos, hogy a mű stílusa, hangulata és a mondanivaló, valamint az illusztráció összhangban legyen egymással.

A gyerek harmadik életévében (óvodáskorú) együtt mondja a felnőttel a mondókákat, a verseket, sőt egyedül is élvezettel ismételteti a sorokat, rímeket.

Juhász Orsolya írja:

„Az ember élete során soha nem él olyan szoros és intenzív kapcsolatban a verssel, mint gyermekkorában. A születés után néhány évig a vers a gyermek mindennapos közege lehet. Ha sír, verssel, dallal nyugtatják, mozgását mondókákkal kísérik. Az anya

biztonságot árasztó hangját hallgatja versmondás közben. Nem értelmet keres a versben, még csak nem is érzelmeket. Erre nem is képes. Hangulatokat él át csupán, de közben tanul, és hamarosan reprodukálja is a hallottakat.”⁶⁰

A versek mellett élvezettel hallgatja a rövid meséket, elbeszéléseket, amelyek önmagáról, hasonló korú gyerekekről szólnak.

Négyéves korában kezdődik a nagy mesekorszak. Bonyolultabb lesz a cselekmény, s a mesékben, melyek eddig elsősorban csak állatokról szóltak, nő a szereplők száma.

A képeskönyvek verseit gyorsan megtanulja, ugyanúgy, mint a rövid gyermekverseket. Egyre szélesedik az irodalom világa. Az elbeszélések vonzereje sem csökken.

Az ötéves gyerekeknek gazdag a fantáziája, sőt a nyelvi humor iránti érzékenysége is megfigyelhető. Ez a kor a tündérmesék, a tréfás mesék kora, kedveli a groteszk verseket is.

A hatéves gyermek a bonyolultabb felépítésű, szerteágazó cselekményből felépülő meséket szereti. Élvezi a verses meséket is. Hatással vannak rá a lírai gyermekversek.

Erre a korra a gyerek irodalmilag iskolaéretté válik. Életében új szakasz kezdődik, az irodalom, a mese és a vers lassan-lassan olvasmányélménnyé lesz.

⁶⁰ JUHÁSZ Orsolya, *Hogyan tanítsunk verset* = Gyermekirodalom, szerk. KOMÁROMI Gabriella, Bp., Helikon Kiadó, 1999, 283.

6. A mesemondás, mesehallgatás szerepe a gyerekek életében

A mese világa a gyerekek világa. Ez az a világ, amely legközelebb áll a gyermeki gondolkodáshoz. „A mesék világa nem a gyermek fantáziáját tükrözi, hanem a gondolkodását; azt a képet, amit környezetéről – amely tele van jó és gonosz óriásokkal, tündérekkel és vasorrú bábákkal – alkot, és azokat a hipotéziseket, magyarázó elveket, amelyek ennek a (más módon felfoghatatlan) világnak a működését számára érthetővé teszik.”⁶¹

A meseszereplők egyszerű jellemvonásokkal rendelkeznek: vagy jók vagy rosszak, nincs átmenet, mint ahogy a gyerekek számára sincs, hisz az ő gondolkodásmódjuk is ilyen végletes. Szereplőtípusokkal találkoznak, ezáltal könnyebben megy az emberek és a világ megismerése. Fejlődik képzeletük, a mese hallgatása során belső képeket alkotnak, amelyek segítségével behelyezkednek a hallott világba. A kettős tudat nagyon fontos a fejlődésükben, az életükben, ennek segítségével tudják megoldani problémájukat, feloldani feszültségeiket. „A gyermek számára a mese az igazi valóság, az, amihez igazítja és méri a többi előtte megjelenő tényét a világnak.”⁶²

⁶¹ RANSCHBURG Jenő, *A tündérmesék lélektanából*, ESŐ, Irodalmi lap, 2001/IV/2, 90.

⁶² HONTI János, *A mese világa*, Bp., Magvető Kiadó, 1975, 10.

Lázár Ervin szerint: „Van jó irodalom, meg rossz irodalom. Ugyanez vonatkozik a mesére is. De nem kell minden mesének tanmesének lennie. Az irodalmi műveknek az a céljuk, hogy valamit megmozdítsanak, valamit ott legbelül. Ez a mese célja is. Az embert rá kell ébreszteni szellemi lény voltára.

Azt szoktam elmondani a gyerekeknek, hogy a mese egy fél alma. Az író leírta, és jön az olvasó, hozzáteszi a másik felét, akkor lesz teljes. És – mert mindenki mást szűr ki ugyanabból az írásból – az almák soha nem lesznek egyformák. És ez így helyes.”⁶³

A gyermekkorban hallott, olvasott mesék sárig elkísérik az embert. Sivár lenne a gyermekkor mese nélkül. A mai tudományközpontú, racionális, erőszakos világunkban nagyobb szükség van rá, mint bármikor. Segítséget adnak az életben előforduló konfliktusok helyes megoldásához, s ezzel erősítik a gyermekek kötődését a családnak.

„A gyerek és a neki mesélő szülő között olyan kapcsolat teremődik, amely nélkül szerintem nem érdemes élni, és azt a szülőt, aki nem tudja, milyen fontos ez, rá kellene kényszeríteni arra, hogy meséljen a gyerekének.

Majdnem teljesen mindegy, mit és hogyan mesél, fölolvashat mesét vagy népmesét, mesélhet fejből neki, ki is találhat egy történetet, az a fontos, hogy ez a varázskör meglegyen a két ember között, mert

⁶³ *Létezik Lázár Ervin erdője* = http://www.kisalfold.hu/gyerekeknek/cikk/letezik_lazar_ervin_erdoje 1151447, Kisalföld online, 2005. november 26. (2010. június 9.)

akkor ott valami nagyon fontos elindul, érik.”⁶⁴ A mesét szerető és sok mesét mondó szülő segíti gyermekét, s a mesék által még jobban megismeri. Az sem baj, ha a gyermek minden este ugyanazt a mesét akarja meghallgatni, hiszen így jobban megérti, s feldolgozza azt a problémát, ami foglalkoztatja. Mindig azt a mesét meséljük, amit a gyerekek szeretne hallani.

„A mesei szerkezetben rejlő hasonlóságok ellenére sincs két egyforma mese: ugyanazon problémát mindegyik történet másként dolgoz fel. A problémafeldolgozás során azonban egy valamit nem lehet szem elől téveszteni. Azt, hogy a történet elején megbomló egyensúlyt (pl. valaki meghal vagy elrabolják; valamit ellopnak; a hősben ellenállhatatlan vágy ébred valami vagy valaki iránt) helyre kell állítani. A mese egyik terápiás értéke abban rejlik, hogy minden történet az egyensúlyhoz (egészséghez) vezető utat mutatja meg, mégpedig azzal a felhívással, hogy nem megszenvedni kell az egyensúly megbomlását, hanem – akár szenvedés árán is – helyreállítani. A történetekben megtalálhatók a gyógyuláshoz és a testi folyamatok egyensúlyának fenntartásához szükséges tanítások... Vagyis a mese nem azt állítja, hogy elég visszaszerezni azt, amit elveszítettünk, hanem azt, hogy maradéktalanul le kell számolni azzal, ami veszélyezteti „egész-ségünket.”⁶⁵

⁶⁴ SCHÜTTLER Tamás, „*Nem a mese van veszélyben, hanem az emberek*” – Kerekasztal beszélgetés, Új Pedagógiai Szemle, 2000 július-augusztus = <http://www.oki.hu/oldal.php? típus = cikk § kod = 2000-07-np-Gyori-Nem> (2010. június 12.)

⁶⁵ BOLDIZSÁR Ildikó, *A mese mint gyógyító erő = B. I., Mesepoétika. Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 20-21.

Láthatjuk tehát, hogy a mesék mentálhigiénés funkcióit is betöltöttek mindamelllett, hogy élményhez, az alkotás élvezetéhez is juttatják a mesék hallgatóit. Illyés Gyula szerint:

„A művészet nem ismer korhatárt. Ezekben a „fiataloknak való”, „kitalált” történetek részleteiben sincs semmivel több kitalálás, mint egy komoly regényben vagy versben. Sőt, ha azt vesszük, hogy a költött dolgoknak mennyi belső közük van a valósághoz, a mesékben több a megfigyelés, a tapasztalat: minden, amit a lélek kifejezésre és közlésre érdemesnek tart, mint a legnagyobb költők alkotásaiban.”⁶⁶

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig
még megkérlel, hogy: „Ne menj el, mesélj” –
(igy nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szive nagyon szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e vagy azt, hogy ott legyél:...”⁶⁷

A mese fontosságát, jelentőségét József Attila versének részlete is tükrözi. Mit jelent a mese a gyermeknek? Kedvenc történetének elmesélését, másrészt nyugodt, harmonikus együttlétet a szülővel. Annak a kisgyerekeknek, akinek sokat mesélnek, és ingergazdag környezetben él, sokkal fejlettebb a képzelete, erkölcsi

⁶⁶ ILLYÉS Gyula, *Amit a felnőttek a gyermekek könyvéből tanulhatnak = Gyermek- és ifjúsági irodalom szöveggyűjtemény*, összeállította CS. NAGY István, Bp., Tankönyvkiadó, 1984, 27.

⁶⁷ JÓZSEF Attila, *Minden verse és versfordítása*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, 425.

értékítélete, gazdagabb a szókincse. A mese a szociális fejlődés elősegítője is, benne a gyerek az ember és a közösség kapcsolatát is megfigyelheti. Minden mese egyetemes emberi problémákat érint, természetességgel beszél az élet nagy kérdéseiről, a születésről, halálról, féltékenységről, gyűlöletről, haragról, szerelemről. A gyerek a mesében megoldási javaslatokat talál kínzó problémáira, erősíti önbizalmát, hitét önmagában.

Levezeti a gyerek feltörő agresszióját, feloldja belső feszültségét. Bátorságot ad, helyes értékrendet alakít ki, a mese segítségével könnyebben eligazodik bonyolult élethelyzetekben, menedéket talál a magány ellen. Ezzel az érzéssel a mai gyerek nagyon korán találkozik. Általa a gyerek olyan ismeretekhez jut, amelyeket nem közölnek vele.

Hallhat az elmúlásról, a halálról, hisz' a mese nem ígéri az örök életet, rádöbbsenti arra, hogy az élet véges. Mintát ad a felnőtt kor eléréséhez, csak akkor válik igazán felnőtté, ha leszakad a szüleiről. Ez az út azonban göröngyös.

A mese nem vezeti félre a gyereket, megmutatja, hogy létezik az életben a rossz, találkozunk szörnyekkel, boszorkányokkal, de megérti azt is, hogy a veszélyeket, akadályokat le lehet győzni. Azonosítja magát a hőssel, aki mindezekkel szembeszáll, s megtalálja a kiutat a legkilátástalanabb helyzetekből is. Rádöbbsen, hogy mindig van segítő, aki átsegíti az akadályokon. Észreveszi, hogy létezik testvérféltékenység (rajta kívül is), de ezt le kell tudni győzni.

A mese végeredményben szimbólumok rendszere, melyek az életet tanítják. A szimbólumok hol egyértelműek, máskor elrejtőznek, rejtett tartalmuk csak éles megfigyeléssel bújik elő. Végkicsengése a jó és rossz harca, amely a jó megérdemelt győzelmében jut kifejezésre.

A mesehallgatás módot nyújt a szülővel való kérdés-felelet helyzetre. A gyermek, ha édesanyja ölébe bújhat, mellette sohasem olyan hátborzongatóak a történetek, mert kettejük között párbeszéd szövődhet. Akár meg is változtatja a mese nemszeretem mozzanatát. Hogy a mesemondás hogyan kapcsol össze két embert, s hogyan alakíthatják mindketten a történetet, azt Goethe édesanyjának visszaemlékezéséből is láthatjuk:

„Majdnem fölfalt a szemével, és ha valamelyik kedvencének sorsa nem úgy alakult, ahogy ő kívánta, láttam az arcán, mennyire haragszik vagy, hogy a könnyével küszködik. Néha közbeszólt, például azt mondta: » Mama, a királykisasszony akkor se megy hozzá ahhoz a nyomorult szabóhoz, ha az megöli a sárkányt! « Ilyenkor abbahagytam, és a következő estére halasztottam a katasztrófa bekövetkezését. Az én képzeletem működését tehát gyakran kiegészítette az övé; és amikor másnap az ő elképzelései szerint alakítottam a mesehősök sorsát, mondván: „Jól sejtetted, valóban így történt”, nagy izgalomba jött, szinte láttam, hogy ver a szíve.”⁶⁸

⁶⁸ BETTELHEIM, Bruno: *Hogyan mondjunk mesét?* = B. B., *A mese bűvölete és bontakozó gyermeki lélek*, Bp., Gondolat, 1988, 214.

Láthatjuk tehát, ha egy szülő ilyen szellemben mesél a gyerekének, s átéli mindazokat az érzéseket, melyek a gyereket foglalkoztatják, akkor a mesehallgató gyerek úgy érzi, hogy megértették őt, elfogadják kívánságait, szorongásait, reményeit. Bettelheim a mesehallgatást, a mese képeinek befogadását a magvetéshez hasonlítja.

„... a jó talajba hullott magvakból gyönyörű virágok és sudár fák sarjadnak – azaz elfogadtatnak fontos érzelmeket, elősegítenek felismeréseket, táplálják a reményt, és csökkentik a szorongást – s ezáltal mind pillanatnyilag, mind hosszabb távon gazdagítják a gyermek életét.”⁶⁹

S hogy milyen lelki szegénnyé válhat egy felnőtt, aki elfelejtette, s képtelen visszaidézni gyermekkorát, azt Sütő András: *Gyermekkorom tükörcserepei* című írásából tudhatjuk meg. Nagyapa unokájával az állatkerti kőparipa hátára ül, hogy a mese varázslatával az a fellegekbe repítse őket. A fél világot bejárják, mikor egy haragos felvigyázó felelősségre vonja őket a kihágásért, de nagyapa nem hagyja magát: „Elvittük a lovat? Elvittük. Visszahoztuk a lovat? Visszahoztuk.

Itt van, vegye számba, kólikát nem kapott, a lába töretlen, és fújja fel, mert nélkülünk semmit sem ér, pókos lábú gebe és földhözragadtság.

⁶⁹ *Uo.*, 214.

A táltos lovak bennünk vannak, megértette?... – Fusson szegény. Valamikor ő is megfordult a fellegek között. Csak elfelejtette már.”⁷⁰

Íme, következzen itt egy szép mese, egy gyönyörű vallomás Ribainé Balogh Hajnalka végzett hallgató tollából az elmondottak alátámasztására:

Egyszer volt, hol nem volt, az Óperenciás tengeren is túl, ahol a kurta farkú malac túr, volt egy csodaszép, lankás hegyoldal, melynek szélén egy folyó csörgedezett. Ennek a folyónak a partján egy ősrégi, hatalmas nagy fa állt.

Lombkoronája az eget nyaldosta, gyökerei a föld mélyéig nyúltak. Megszámálhatatlanul sok levele volt, és tekintélyes, vaskos törzse.

A falevelek gyakran tekintettek az ég felé, ahol mindig megpillanthattak egy kedves felhőt, amint az égen ringatózik és gyönyörködik a táj szépségében. Ez a bodros, pufók felhő rengeteg kövér esőcseppből állt. Büszkén is tekintett maga köré. Gyakran felpattant a szél hátára, hogy ellátogasson ebbe a varázslatos völgybe, és tekintete megpihenjen a páratlan növényeken, a sebesen hömpölygő folyón. Ilyenkor sokszor előfordult, hogy a szíve úgy meglágyult a sok szépség láttán, hogy könnyekre fakadt. Számolatlanul hullatta esőcseppjeit a folyóba, a virágokra és fákra. Ezek hálából még szebben pompáztak, amikor meglátták a felhőt úszni az égen, a folyó pedig még habosabban csörgedezett.

⁷⁰ SÜTŐ András, *Táltos kőparipán* = S. A., *Gyermekkorom tükörcserepei*, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982, 114.

A felhő habjai közt élt egy vízcseppecske, aki mindig vágyakozva tekintett le a földre és sóhajtozva gondolt arra a napra, amikor végre belőle is igazi esőcsepp lesz, és lágyan csiklandozhatja a növények leveleit. Ez a nap is eljött.

Egyszer hatalmas szélvihar támadt és a felhőből hullani kezdtek az esőcseppek. A kis vízcseppecske is esőcseppé dagadt, és potty, kihullott a felhő ölelő karjai közül. Pontosan a folyóba zuhant.

Ez a folyó gyönyörű volt, kristálytisza vizében tündököltek hófehér kavicsai, illatát már messziről lehetett érezni, és amikor rásütött a nap, az egész környék megállt, és csak őt csodálta. Nem lehetett tudni, hogy honnan ered a folyó, a végtelenségből jött és oda is tért vissza.

Mikor az esőcsepp sikeresen megérkezett a folyóba, először megborzongott kissé az eddig még nem tapasztalt ismeretlen hidegtől, s meglepte a folyó sebes sodrása. Ijedten kapálózott, megpróbált fennmaradni a víz felszínén, mint a többi ide hullott esőcsepp, de mindig újabb és újabb veszedelmekkel találkozott.

Derekasan küzdött az árral, megállás nélkül kalimpált, hogy minél kellemesebben utazzon, ha már idekerült. Mivel azonban nem ismerte eléggé a folyót, s annak törvényeit, bizony nagy meglepetések érték időnként. Előfordult, hogy kövek közé került, ahol alaposan megütötte magát, vagy túl magasra emelkedett ki a vízből, ahol pedig majdnem felszippantotta egy napsugár, de olyan is volt, hogy túl mélyre merült a vízben, és úgy tűnt, hogy összecsapnak a hullámok a feje felett. Szerencsére azonban túljutott

minden nagyobb veszedelmen. Sokáig küszködött ily módon a folyóval, amikor egyszer azt monda magában: „Ki kell találnom valamit, hogy kiismerjem magam ezen a folyón, különben soha nem tudok kényelmesen utazni.” Ezután egyfolytában ezen törte a fejét. Elkezdett kitartóan kutatni. Először szétnézett, megnézte, hogyan utaznak társai. Igen sokféle utazást látott maga körül.

Néhány dolgot, amit valóban hasznosnak és hatékonynak tartott, meg is tanult tőlük. Ez sokat segített neki, már kevesebbszer került az egyik vagy másik part közelébe, vagy a mély vízbe, de érezte, hogy még nagyon hiányzik valami ahhoz, amire vágyik. Kérdezgette társait, hogyan lehet ezen a folyón könnyedén és kellemesen utazni, de kevés választ kapott. Időnként elúszott mellette egy-két öreg, bölcs esőcsepp, akiket szintén megkérdezett, de szűkszavú válaszaikkal nem sokra ment. „Keress az összhangot!”, vagy „Ismerd meg az áramlást!” – mondták neki, de ő nem nagyon értette e szavak jelentését.

Egyik éjjel, amikor mélyen és édesen szunyókált, varázslatos álmot látott. Feltárult előtte egy kép, s ezen a képen saját magát látta meg, amint a magasból tekint le a folyóra. Nagyon furcsa, gondolta–, de annál jobban tetszett neki mindez. A folyó muzsikáját hallgatva elmerengett egy kicsit, és egyszer csak észrevette, hogy feltárulnak előtte a folyó áramlásának titkai. Látta, hogy milyen áramlatok merre, s hogyan vonulnak. Ennek nagyon megörült, mert korábban nem is gondolta, hogy ilyen létezhet. És nem csak látta az áramlást, hanem érezte is a folyó ritmusát, zenéjét, ami nagyon megtetszett

neki. Teljesen elbűvölte az a sok csoda, amit felfedezett a folyóban, s most már nagyon örült, hogy ő is ezen a folyón utazik.

Ahogy így kívülről nézegette a folyót, meglátta magát is rajta. Észrevette, hogyan evickél hol jobbra, hol balra, hol le, hol fel, és látta, hogy bizony sokszor éppen a folyó sodrásával ellenkező irányba csapkod. Ez bizony jól kifárasztotta, és időnként még a kedvét is elvette az utazástól.

Miközben onnan fentről figyelte magát, egyszer csak azt is érezte, hogy saját magában, belül mi zajlik. Látta a végbemenő folyamatok mozgását, áramlását, irányát, érezte ritmusukat, hallotta zenéjüket is. Ebben a zenében voltak még oda nem illő hangok, de időnként már megszólalt a tiszta dallam is.

Az esőcsepp ott állt, testét átjárta a folyó áramlása, ritmusa, zenéje és legbelső zugaiban is érezte már a végbemenő folyamatokat.

Akkor megértette, mit kell tennie: a benső áramlást össze kell hangolnia a külsővel, a folyóéval, a benső ritmust a külsőhöz kell igazítania, a benső zenét a külső muzsika részévé kell tennie. E csodálatos felismerés hatására átalakulás kezdődött az esőcseppben, megkezdődött az összehangolódás a folyóval. Egyre kevesebb lett az ellentét, a harc, egyre gyakrabban érezte az esőcsepp azt az összhangot, amire már régóta vágyott.

Elmerült ebben a nagyszerű látványban, s csak arra lett figyelmes, hogy hajnal van, süt a Nap, s ő felébredt. Ez a reggel azonban már más volt, mint a többi. Minden tagjában észrevette a változást, az álom megvalósulását.

Már valóban érezte, látta, hallotta a folyó minden rezdülését, s érezte saját ritmusát is. A bensőt összehangolta a külsővel, a külsőt a belsővel, s csodálatos dolgot tapasztalt. Már nem kellett küszködnie a folyóval, mert a folyó vitte őt, szerette és gondoskodott róla, mint kedves gyermekéről.

Az esőcsepp mély békével a lelkében úszott tovább. Egyre többet értett, s érzett meg a folyóból – hiszen valahol egyek voltak már -, s ezáltal egész lényében növekedett a harmónia, a béke, a szeretet. Érezte a folyó áramlását önmagában, s önmaga áramlását a folyóban. Így a kicsi esőcsepp lassan részévé vált a nagy mindenségnek, és a mindenség is otthonra lelt őbenne. A szívében találkoztak, ahol összeölelkeztek, összefonódtak egymással, létrehozva az élet örök, boldog, és mindig megújuló áramlását.

Ezt a mesét olvasva talán mindenki magára ismerhet a kis esőcsepp képében.

Az élethez nagy segítséget adnak a mesék, történetek, maga az irodalom, a könyvek világa.

A mese, az irodalom egész életünkben elkísér, nevel bennünket. Segít életünk problémáinak megoldásában, az emberi együttélés nehézségeinek leküzdésében. Bettelheim írja: „Minden mese olyan varázstükör, amely belső világunk valamelyik összetevőjét tükrözi, és azt az utat, melyet meg kell járnunk, hogy eljussunk az éretlenségtől az érettségig. Aki hajlandó belemerülni abba a mély igazságba, melyet a mesék közölnek velünk, először csak egy mély, csöndes vízfelületet fog látni, amely saját képét

tükrözi vissza; rövidesen azonban felfedezi a mélyben lelke belső zűrzavarát, de meglátja azt is, milyen úton nyerheti el a békét önmagával és a világgal: küzdelmeinknek ugyanis ez a jutalma.”⁷¹

⁷¹ BETTELHEIM, Bruno, *A tündérmesék állatvölegény-ciklusa. Küzdelem az érettségért, I.m.*, 1988, 439.

7. Az óvodás gyermek személyiségfejlődése

Minden ember, minden gyermek más és más személyiség, egyedi és megismételhetetlen, individuum. Ennek ellenére mindenki hasonló fejlődésen megy keresztül, ugyanazokat a lépcsőfokokat kell végigjárnia. Az egyedi, ezeknek a megvalósítási módja. A következőkben néhány, a mesékben is megjelenő fejlődési jellemzőt ismertetek.

7.1. A gyermek világképe, tájékozottsága

Világképen a világ jelenségeit magyarázó elvek rendszerét értjük. Piaget folytatott vizsgálatot ebben az irányban a gyerekek körében.

Megállapítása szerint a 3-9 éves korú gyermekek sajátos, úgynevezett gyermeki világképpel rendelkeznek. Több sajátosságot figyelt meg, melyeket a következőképpen különböztetett meg: Az artificializmus, vagyis a világ mesterségesen, többnyire az ember által megalkotott. Az animizmus, a megelevenítő gondolkodás, miszerint minden él, érez és tudatképes, még a tárgyak is. Ezért természetes, hogy beszél a mesékben a fa, a kemence, az állatok, a szél stb.

A gyermeki realizmus, amely az objektív és szubjektív valóság keveredését jelenti. Ez a sajátosság az álom, a gondolat és a név

magyarázatánál jelenik meg. A hasznossági elv, melynek során a gyermek az egyes dolgokat, fogalmakat azok hasznával magyarázza. A finalizmus, a cél-okság elv. A gyermek a tárgyat annak céljával magyarázza. A szándék és törvény elve, vagyis minden jelenség szándék következménye, így nincsenek véletlenek sem, mindent akart valaki.

A mágikus világvélemény azon jellemzője a gyermeki világvéleménynek, miszerint a gyermek magának, a gondolatainak varázserőt tulajdonít, vagyis úgy képzelemény, amit nagyon szeretne, az be is fog következni.⁷² Ezzel tulajdonképpen vágyteljesítő funkciót tölt be, akárcsak a mese.

A gyermekek már egészen kicsi korban az általuk szeretett személy elvárásainak próbálnak megfelelni. Később ez elvezet odáig, hogy interiorizálják a látott, hallott szabályokat, s a másik személy jelenléte nélkül is betartják.

Ahhoz, hogy ezek az önkontroll folyamatok kialakulhassanak, szükség van az idegrendszer bizonyos fokú érettségére is. Három fő önkontroll-funkciót különítünk el.⁷³

– *A késleltetés képessége:* A gyermek gyakran kerül frusztráló helyzetbe, amikor meg kell tapasztalnia, hogy vágyai nem teljesülnek azonnal. Ha gyakran él át ilyen helyzetet, akkor nő a frusztrációs toleranciája. A mesék hallgatása során többször találkozunk a

⁷² vö. MÉREI Ferenc – V.BINÉT Ágnes, *Ismeretek híján elméletképzés*= M.F. – V.B.Á., *Gyermeklélektan*, Bp., Gondolat, 1981, 153-154.

⁷³ vö. JÁVORSZKY Edit, *Fejlődépszichológia*, Sopron, Edutech Kiadó, 2001, 109.

gyermeknek hasonló helyzetekkel. Jó példa erre a láncmese, mint például a *Kóró és a kismadár*, vagy *A kisnyúl* című. A kismadárnak is sokáig tart, míg eléri a célját, hogy ringassa a kóró, de a kisnyúlnak is várnia kell, míg visszakapja a csengettyűjét.

– *A kitartás képessége*: Nehéz megtanulni azt, hogy a nehézségek ellenére is végigvigyük elképzeléseinket. A mesékben a legjobb példák erre a mesehősök, akik nem riadnak vissza a nehézségektől, nincs számukra megoldhatatlan feladat, amelynek teljesítésében segítőkre is számíthatnak. Ez az életre is igaz, aki kitartó, annak mindig sikerül célhoz érnie.

– *A csábításnak való ellenállás*: Ki kell alakítani a gyermekekben, hogy az azonnali haszonnal kecsegtető, ugyanakkor a morálisan tiltott dolgokat ne tegyék meg. Jól példázzák ezt a mesékben a nagyobb, idősebb testvérek. Ugyanazon úton indulnak el, ugyanazon próbákat kell teljesíteniük, mint a legkisebb testvérnek, de ők letérnek a helyes útról, nem segítenek a bajba jutottakon, ezért nem tudják megoldani a feladatot, nem az övék a végső jutalom. A gyerekek is könnyen befolyásolhatók akár jutalommal vagy büntetéssel, de a meséből megtanulhatják, hogy a jutalom csak azoknak jut osztályrészül, akik végig megfelelően viselkednek, a büntetés pedig a helytelenül viselkedőt mindig utoléri.

Ezeknek az önkontroll–funkcióknak a kialakításában a felnőtteknek van szerepe, hisz példaként állnak a gyerekek előtt, a mesék viszont jó kiegészítői lehetnek ennek.

7.2. A képzelet és a mese

A gyermek lelkének fejlődésében nagy szerepe van az irodalomnak, hisz az emberi szellem legszebb megnyilatkozása, amelynek részletei a valóság törvényeinek vannak alárendelve, mégis teljességében a képzelet síkján mozog.

A nyiladozó emberi léleknek a mese felel meg a legjobban.

„A mese gondolatai, elemei, fordulatai egybeesnek a gyermeki gondolkodás és képzelet sajátos sémáival.”⁷⁴ Az első ilyen motívum az *átváltás*.

Mint a játékban, úgy a mesében is bármiből bármi lehet. A következő motívum az *ellentétek preferenciája*. A gyerek gondolkodása szélsőséges: szép vagy csúnya, jó vagy rossz. Ezeket a szélsőségeket könnyebb megérteni, mint az árnyaltabb tulajdonságokat. A mese szereplői, hősei is szélsőségesek, olyanok, mint a hallgatóinak vagy olvasóinak a gondolkodása.

A harmadik motívum az *ismétlés*. Az ismétlés élményforrás és feszültségoldó hatású. Örömmel tölti el őket, amikor ráismernek egy-egy helyzetre, újra megjelenő szereplőre, vagy amikor bekövetkezik valami, amire számítottak.

Ezt erősítik a gyakori mesefordulatok, felbukkanó helyszínek, szertartásos történések, mint például a találkozások a keresztútnál, a

⁷⁴ JÁVORSZKY Edit, *Fejlődépszichológia, Benedek Könyvek 02*, szerk. KULCSÁR László, Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, 2009, 125.

minduntalan előforduló Óperenciás-tenger, vagy az Üveghegy, amelyen túl már a madár se jár, de ugyanezt tükrözik a mese bevezető és záró formulái is.

A veszélybe kerül, de megmenekül, a kompenzálás, a vágyteljesítés dinamikája szintén a megfelelés motívumai. A gyerekek gyakori problémája a „kicsiségük”. Képzeletük segítségével viszont mindenre képesnek érzik magukat. A mesék által ugyanezt az érzést élhetik át. A legkisebb királyfi tudja általában végigjárni a próbákat, a kegyetlen, veszedelmes ellenséget is ő tudja legyőzni. A mese optimista világgépe és a gyerekek vágyai párhuzamot alkotnak, egyiket sem korlátozza a tér, az idő és semmilyen természeti törvény.

A mesékből tehát sok példát találhatunk arra, hogy a mesei motívumok megfelelnek a gyermeki gondolkodás, a képzelet vonásainak. „A mese csak akkor képzeletmozgósító, ha csökkenti a vágyteljesülés révén a feszültséget, és kétkedés nem zavarja meg az irreálist megengedő kettős tudatot.”⁷⁵

7.3. Az érzelmek és a mese

A gyermekeknél először az alapérzelmek jelennek meg. Ezek: a félelem, a harag és az öröm. A félelem érzése már nyolc hónapos korban megjelenik, s eredeti funkciója a veszély elkerülése. Először

⁷⁵ vö. JÁVORSZKY Edit, *I.m.*, 2001, 60.

konkrét félelmei vannak a kisgyerekeknek, majd az ismeretei bővülésével megjelenik a szimbolikus félelem. Félni kezd a sötétségtől és a haláltól. A sötétben egyedül maradt gyerek bizonytalanná válik, számára minden él, s a tárgyak még ijesztőbbek a sötétben. A mesékben is találkozhatunk ezzel az érzéssel, mikor a főhősnek a sötét erdőn kell végigmenni azért, hogy a számára kítűzött próbatételeket sikeresen teljesítse.

Az elmúlástól való félelmet, amely minden gyermekben jelen van, a mese bravúros befejezéssel oldja fel: a szeretett szereplők a mese végén boldogan élnek, míg meg nem halnak. Vagyis nem tagadja le a halált, de a bekövetkeztét feledteti azzal, hogy a boldog kapcsolatot emeli ki. A halál néha már a mese kezdetén megjelenik az egyik szeretett szülő elvesztésével. Ilyenkor a kicsi, magára hagyott gyermek elindul a vándorúton.

Ez az anyáról, a családról való leszakadást, az önálló élet kezdetét vetíti előre, s azt is, hogy az idősebb generáció átadja helyét a fiatalnak. A történet folytatásával kiderül az is, hogy az élet megy tovább a halál ellenére is, ha nem is lesz olyan, mint előtte.

A harag aktivitásra ösztönző, támadó jellegű érzelem. A gyerekeknél dac-korszakban jelenik meg, amikor viselkedését befolyásolni akarják a felnőttek különböző szabályok betartásával, s nem tehet meg mindent szabadon. Emiatt dühösek szüleikre, a környezetükben élőkre, akik korlátozzák, akik érvényesíteni szeretnék vele szemben a korlátokat. A mesékben a mostohaanya jelképezi ezt a személyt, aki nem törődik a mostohagyermekkel,

rosszul bánik vele, így a gyerek erre a személyre kivetítve dolgozhatja fel az érzelmét, haragját. A mesékben az apa alakja más, ő szinte sosem bánik rosszul a gyermekeivel, mégis az apa, „árnyoldalát” a sárkányok jelképezik. A velük való küzdelem, s természetesen a győzelem feloldja a gyermek feszültségét.

Az öröm pozitív érzelem, ami nagyon korán megjelenik funkcióöröm formájában. Később jelenik meg a szociális öröm, melyhez hasonlatos a szeretet. A szeretet mindig konkrét személyre irányul. A gyermek számára az anya az első ilyen személy, s ha megkapja tőle a gyerek a megfelelő szeretetet, akkor kiegyensúlyozottan fejlődik. Az anya-gyerek kapcsolat határozza meg azt is, hogy későbbi életében a gyerek milyen tartós kapcsolatot tud kialakítani másokkal. A mesékben a királylány keze, na meg a fele királyság a hős jutalma, ami azt sugallja, hogy meg kell találnia azt a személyt, akivel leélheti az életét és felelősséget kell vállalni a döntéseiért.

A gyermekekben a fent felsorolt tényezők miatt rengeteg feszültség keletkezik, amelyek vagy megjelennek azonnal, vagy elfojtódnak és csak később kerülnek felszínre mindennapi tevékenységeikben. Ezek pedig a játék és a rajz, de van még egy terület, ami nem a gyerek saját tevékenysége, mégis aktívan részt vesz benne, ez a *mese*, ami óriási szerepet játszik fejlődésében, hisz’ a mesétől kapja a gyerek a teljesség élményét. Ezen kívül segíti eligazodni a világban, s problémáira megoldási módokat is felkínál.⁷⁶

⁷⁶ JÁVORSZKY Edit, *I.m.*, 2009, 145-155.

8. A mese

Nem könnyű a mesékről beszélni. „A mesékről szándékozom szólni, pedig tudom, hiányos felszereltséggel bocsátkozom kalandos vállalkozásba”⁷⁷ – kezdi mesékről írt esszéjét J. R. R. Tolkien. Rudolf Steiner a következőképpen ír ugyanerről a témáról: „Merész dolognak tűnhet, a meseköltészetéről beszélni a szellemtudományos kutatások fényében.

Egyrészt, a tárgy nehézsége miatt: Mert azokat a forrásokat, amelyekből a mesék, a valódi, az igazi mesék erednek, az emberi lélek olyan mélységeiben kell keresnünk, amelyekig csak bonyolult és hosszú úton juthatunk el, az általam gyakran ismertetett szellemi kutatómódszerek segítségével... Másrészt, éppen a meseköltészet varázsával szemben különösen erősen érezzük, hogy a mese lényegének fogalmi megközelítése megsemmisíti a mese elementáris, eredeti hatását a lélekre, vagyis magát a mese lényegét.”⁷⁸ Steiner rámutat a két alapvető nehézségre: Az egyik, hogy a valódi, az igazi mesék forrásai igen távol esnek a lélek hétköznapi tartózkodási helyétől. A másik, hogy óvakodnunk kell attól, hogy a mesét elemezzük, „halálra analizáljuk.”

„Aki bátran közeledik a meséhez, az egy különleges, tiszta örömhöz közeledik. A mesével való helyes foglalkozás nem más,

⁷⁷TOLKIEN, J.R.R, *A mesékről*, (In Tree und Leaf)

⁷⁸ STEINER, Rudolf, *A napkelet és a kereszténység misztériumai*, 4 előadás, Berlin, 1913. február 3-6. között. (Magyar nyelven néhai BICZÓ Iván sajnos nagyon rossz fordításában, kiadásában jelent meg.)

mint ennek az örömnak a kalandos felfedezése... Honnan jönnek a mesék?... Móra Ferenc igen gazdag és mulatságos gyűjteményt közöl arról, micsoda hihetetlen utakat jár be egy-egy mese térben és időben. A legkülönbözőbb irodalmi, mitológiai és gyakran teljesen profán elemek keverednek a népmesékben színes összevisszaságban. De Móra igen jól tudja, hogy az ilyen kutatás végső soron nem adhat felvilágosítást arról, hogy honnan is erednek a mesék. Hiszen minden leírt esetben valami már adott, ami aztán átalakul, módosul. „Hogyan került tehát Jeruzsálem alapításának legendája a kunágotai búzamezőkre, és hogyan szépült ott magyar teremtés-mondává?” – kérdezi Móra az egyik meghökkentő metamorfózisra utalva. „Hát úgy – folytatja –, hogy a mese is mind istenáldotta búza. Valahol kihajt, fölmagzik, szétpereg, madár fölkapja, szél szárnyára veszi, s viszi hetedhétország ellen, évezredek és világrészekeken keresztül.” Igen, a mese istenáldotta búza. Talán valóban ez a lehető legpontosabb tudományos megállapítás a mesék eredetéről. Gyakran hallani, hogy a mesék – a népmesék – a néptől származnak. De hát ki az a nép? Hogy talál ki a nép egy mesét? Mert az, hogy a nép adja a mesét, az még csak követhető. De hogy kezdődik el az egész? Akármilyen messzire nyúlunk vissza, már mindig valami adottat találunk. Feltételes nyugvópontokat lehet találni, de minden homokdűne mögött ott sejlik már a következő – mint Thomas Mann-nál a József és testvérei-ben.”⁷⁹

⁷⁹ BÖSZÖRMÉNYI László, *A mesékről* = www.itec.uni.klu.ac.at/~laslo/Antro/A_mesekrol.pdf. (2010. június 14.)

A mese szó „mes” alakja ősi, ugor korra vezethető vissza, mese, monda jelentéssel. Az „e” kicsinyítő képző már a magyar nyelv külön életében kapcsolódott hozzá.

A XIV. században „találós kérdés”, „talány”, „példázat” jelentéssel, a XV. században „kitalált történet” jelentésben használták. A XVI. században különbséget tesznek a fabula, vagyis kitalált, hazug történet, illetve história, igaz, megtörtént esemény elmondása között. Erdélyi János az 1846–48 között íródott *Népdalok és mondák* című művében a mondák közé sorolja, és csak az 1855-ben megjelenő *Magyar népmesék* című mesegyűjteménye nyomán használjuk a mai jelentésben a két fogalmat.

A népmese meghatározása nehéz, hiszen nagyon sokféle szempont szerint lehet megragadni a lényegét. A *Magyar néprajzi lexikon* a szóbeliség szerepét emeli ki: „a szóbeli elbeszélő költészet legnagyobb műfaji csoportjának egyike.”⁸⁰

A *Révai új lexikona* a műfaji besorolásra helyezi a hangsúlyt: „szűkebb értelemben prózai vagy verses kisepikai alkotások műfajcsoportja, tágabb értelemben a fantasztikus irodalom műfajcsoportja, ... költőien megformált prózai alkotások.”⁸¹ A *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározása szerint a mese: „Csodás elemeket tartalmazó, naiv hangú, költött elbeszélés.”⁸²

⁸⁰ *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 739.

⁸¹ *Révai új lexikona* XIV, főszerk. TARSOLY István, Szekszárd, Babits Kiadó, 2004, 397.

⁸² *Magyar értelmező kéziszótár*, szerk. JUHÁSZ József (et.al.), Bp., Akadémiai Kiadó, 1972, 950.

Ugyanígy a költött voltát emeli ki a *Magyar irodalmi lexikon*: „E szó a közhasználatban közös neve minden költött eseménynek, különösen pedig az olyan elbeszélésnek, amelynek költött volta élesen szembeötlő.”⁸³ Az *Akadémiai kislexikon* adja a legrészletesebb magyarázatot, amely már a tartalmi jegyekre is kitér: „...irodalmi műfajcsoport. Alkotásai fantasztikus – csodás elemekkel átszótt, időben és térben is fiktív körülmények között játszódó eseményeket ábrázolnak, hősei is többnyire elvont típusok és képzeletbeli lények.”⁸⁴

A mese ősi kincse az emberiségnek. Témái, motívumai csodálatos vándorlásra képesek. Vándorlósaik során nem ismertek sem időbeli, sem földrajzi, sem nyelvi vagy politikai határokat. A mesék azok a történetek, melyekben tovább él a valamikori archaikus társadalom valamennyi tudásának, ismeretének, szokásának megmaradt töredéke.

Egy elfeledett tudás, mágikus világlátás meglétének lehetőségére világítanak rá, ami fogalmi eszközökkel nem megragadható tudás. Ismeretforrás a mese abban az értelemben, hogy a mese-világ a valóság tényeinek, rejtett összefüggéseinek leképezése, modellezi saját valós világunkat, és szimbolikus formában egy belső utat mutat. Történései olyan archetipikus viselkedési minták konkretizálódásai, amelyek függetlenek a történelmi kortól, egyetemes érvényűek.

⁸³ *Magyar irodalmi lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc. Bp., Studium, 1926, 561.

⁸⁴ *Akadémiai kislexikon* II, főszerk. BECK Mihály, PÉSCHKA Vilmos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990, 184.

Tehát minden ember számára hozzáférhetőek, de azt is jelenti, hogy mindenki számára más és más üzenetet hordoznak.

A csodás, fantasztikus világ a mítosznak és a mesének egyaránt sajátja, valamilyen emberi léptéken túlmutató világ ez. „A meséket az ember metafizika iránti igénye hívja létre... Él bennünk egy vágy, egy kívánság, egy igény, hogy létezzen egy olyan ország, birodalom, világ, ahol felfüggesztődnek a hagyományos értelemben vett logikai, erkölcsi egyáltalán bármiféle alapelvek – az abszolút szabadság világa ez. A transzcendencia értelmében: kell legyen egy olyan végső alapelv, egy minden létezés, minden törvényt garantáló felsőbb hatalom, aki/ami biztonságot ad. Azért, hogy álljon az ember mögött, hogy megakadályozza a puszta semmibe való belezuhanást. Az ember kozmoszban elfoglalt helyét kell megvizsgáljunk ahhoz, hogy magyarázatot kapjunk erre az igényre...

A mese-világ, a fikció világa, a fantázia birodalma.”⁸⁵ „A világba vetett ember alap-meghatározottsága a (tárgytalan) szorongás: ennek feloldására nyújt lehetőséget a fantázia.”⁸⁶

A mesék világa igazságos, mégis izgalmasabb, veszedelmesebb, vadabb világ, mint a valóság. Olyan elképzelésre, vágyakra nyújt lehetőséget, amelyek a mindennapi világban akadályba ütköznek. Pl.: menekülés a betegségtől, fájdalomtól, haláltól. A mese hősével együtt a befogadó is legyőzi mindezeket a nehézségeket. A mese világa olyan világ, amelyben a realitás és az

⁸⁵ LOVÁSZ Andrea, *A mesélő ember = Közelítések a meséhez*, szerk. BÁLINT Péter, Debrecen, Didakt Kft, 2004, 35-36.

⁸⁶ *Uo.*, 39.

irracionalitás egymás mellett és egymást kiegészítve léteznek. „Minden mesének ugyanaz az ősmintája: a Rendnek a Káosz felett aratott győzelme.”⁸⁷

„...a mese: irodalom. A válogató megformálás, világteremtés, a világ újraértelmezésének, újrastrukturálásának értelmében művészet is. A jelen művészete: a mese-világ az elmesélés (hallgatás) olvasás pillanatában teremődik meg, és a mese befejeztével meg is szűnik.”⁸⁸

A mese, mivel irodalmi alkotás, stilisztikai szempontból jel, összetett, bonyolult felépítésű, értékközvetítő jelegyüttes, amelyben a denotatív elemeknek konnotatív jelentései is lehetnek.

Kommunikációs modellnek is tekinthető a mese, mivel kapcsolat jön létre a mesélő és a hallgató között, s ekkor a poétikai funkció jut szerephez. Ugyanakkor a közlő, tájékoztató, tehát a referenciális funkció éppúgy jelen van, mint az emotív jellegű funkció.

A konatív, a felhívó, befolyásoló jellegű funkció a mese mondójára és hallgatójára egyaránt irányul, cselekedeteiket, gondolataikat befolyásolhatja, vagyis életforma–közvetítő értéke van. Fölfoghatjuk a mesét többdimenziós szövegműként is. Összefoglalva tehát, a mese: kollektív alkotás, orális költészet, csodás elemekkel átszőtt, fantasztikus lényeket szerepeltető, fiktív körülmények között játszódó, a valószínű és valótlant határait egybemosó, kerek, egész,

⁸⁷ *Uo.*, 48.

⁸⁸ *Uo.*, 35.

zárt alkotás. Vándormotívumokból építkező, mély szimbolikájú, ősi tudattalan hordozója, prózai vagy verses formájú, komplex jelegyüttes. Kommunikációs modell, értékközvetítő alkotás.

8.1. A népmese kialakulásának folyamata

Népmeséink keletkezése a régi idők homályába nyúlik vissza, hiszen a honfoglalás idejéből is maradtak ránk emlékek. Anonymus *Gesta Hungarorum* című művében tesz említést „a parasztok hamis meséiről és a regösök csacsogó énekei”-ről⁸⁹, melyek alkalmatlanok arra, hogy a magyar nép belőlük ismerje meg a történetét, mégis felhasználja őket, így bennük a népmesék elődeit ismerhetjük meg. Temesvári Pelbárt a XV. században írt *Igazság és Hamisság* című története szintén a néptől eredeztethető.

A XVI. században a katolikus papok és a protestáns prédikátorok üldözték a nép között élő, általuk költött fabulákat, amelyek királyfia Kis Miklósról s más hasonló hőskről szóltak. Ezek a fabulák valószínű népmesék voltak, melyek a nép ajkán továbbéltek, kiteljesedtek.

A XVIII. században kezdték gyűjteni népköltészetünk alkotásait. Kezdetben még nem kidolgozott módszerrel, gyakran dolgozták át a meséket többféle okból. Egyrészt azért, hogy érthetőbb legyen, másrészt pedig azért, hogy kihagyjanak belőle

⁸⁹ *Magyar néprajz V, Népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988, 66.

olyan kifejezéseket, melyeket nem tartottak megfelelőnek. Ennek következtében előfordult, hogy nem a nép nyelvét, hagyományait, gondolkodásmódját megőrző, gyakran a mese cselekményét is leegyszerűsítő történetet kaptak.

Régen a mesék felnőttekhez szóló történetek voltak. „A mese a nép költői szórakozása, melyet képzelete játékaival tudatosan üz..., a mesében sohasem hisz, csak kedves kis játéknak tartja maga is.”⁹⁰

A mesemondás meghatározott szabályok szerint folyt. Nem volt ugyanis mindegy, hogy ki kiknek, mikor és hol mesélt. Általában a férfiak meséltek különböző munkaalkalmakkor: kukorica- és tollfosztás, kapálás, dohánylevél simítás, disznótorkor, a fonóban, a katonaságnál.

Nők csak nőknek mesélhettek, de csak akkor, ha férfi nem volt jelen. A mese cselekménye folyt, átalakult a jelenlévők közbeszólásainak hatására, de a mesélő a hallgatóság összetételéhez is alkalmazkodott. Így alaptörténetekről beszélhetünk, melyeket a mesemondók variáltak, változtattak. Megfigyelhető a motívumok vándorlása, megjelenése más népek meséiben, de vannak olyanok, amelyek csak a mi népmeséinkben vannak jelen.

A magyar mesének egyik ismert jellemvonása, hogy a hős gyakran a legkisebb fiú, ami szemben áll az elsőszülöttet megillető kiemelt szereppel, de ugyanakkor nagyon szoros összefüggésben van a magyarok hiedelemvilágával, történelmével.

⁹⁰ *Révai nagy lexikon XIII*, (LOVAS–MONS), Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1915, 650.

A népmese eredetét tekintve tehát a következő meghatározásra juthatunk: „A népmese alkotója nem ismert, hagyományozódás során válik folklór-alkotássá, variánsokban él, a mesemondás alkalmat és közönséget igényel.”⁹¹

E tudományosan megfogalmazott meghatározásnál többet mond számunkra Nisard, egyik neves irodalomtörténésze a világnak. „Mikor betegség, kimerültség megtanított, hogy az életnek csak egy mértéke van: mikor eljutottunk odáig, hogy reményeinkben is elvesztettük bizalmunkat; akkor visszajő a meseíró, aki mindezt előre tudta, aki mindezt el is mondja neki s vigasztalja őt, nem új csalódásokkal, hanem azzal, hogy baját valódi színébe állítja elé s megmutatja, mit lehet letördelni töviseiből a mások bajával való összehasonlítás által. A meseíró segít összegyűjteni emlékeinket. Visszaidézi életünket szemeink elé, a bánatot a múltnak hagyja, az örömek képével felmelegít.”⁹²

Folytathatnánk a sort, íróink közül Illyés Gyula mondja: „Ha a mese magva egy embertől származik is, egy egész nép, sokszor több nép művészi és emberi ellenőrzésén, tapasztalatán át csiszolódik remekké. Egy nemzet gondolatjárásának leghitelesebb megnyilvánulása a mese.”⁹³

⁹¹ *Révai új lexikona* XIV, főszerk. KOLLÉGA TARSOLY István, Szekszárd, Babits Kiadó, 2004, 397.

⁹² *A francia irodalom története* III, ford. SZÁSZ Károly Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1880, 129.

⁹³ ILLYÉS Gyula, *I.m.*, 1984, 27.

A *mese*! A mese a *hős* története. A hős pedig az ember legszebb teremtménye: mert félelem szülte az isteneket, a hősoket pedig a félelem–feloldó, iszonyt legyőző emberi bátorság, az élni akarás.

Az első hősok istenekkel, szellemekkel egyenrangú héroszok voltak. Ők az ember első barátai és jótevői. Földi anyától, de titokzatos isteni apától születtek. Ám túl szépek voltak, fényesek, hogy el ne tűnjenek éppen olyan titokzatosan, ahogyan az ember egére felkerültek.

Majd táltos emberek jöttek a szegény kisemmizett ember segítségére, magányosan bolyongva a világon. Ők szaporították meg lisztjét, kenyérét. Eközben az ember mind bátrabb és bátrabb lesz, maga veszi kezébe a sorsát. Paktumot köt az ördöggel, hogy övé legyen a szépség és gazdagság, a földi élet minden értéke. S mikor már az ördögben sem lehet bízni, megszületnek a Csalóka Péterek, akik fortéllyal legyőzik még az ördögöt is.

Íme, dióhéjban a színét változtató hős története. Nagy utat tett meg a mese hőse, míg a furfangos kópéig eljutott. Egyetlen hős ő, csupán színét változtatta, mert a mesei hős mindig mitikus; erre kötelezi az a küzdelem, melyet vívnia kell a gonoszsággal. Ugyanakkor mindig ember, mert emberi nyugtalanság űzi.

A mese az *ember* története, akinek hőssé kell válnia, hogy emberségét megőrizze. A mese! A mesék varázserejű füve jut eszembe, melynek hatására megnyílnak az ajtók, felpattannak a záruk, s a mesehős beléphet az aranyvárba, Tündérországba, kincsek

kincsét rejtő barlangokba. Ilyen varázsereje van ennek a szónak is: *mese* úgy előttünk, mint a gyermekek előtt.

Vajon van-e olyan felnőtt, aki ha kezébe vesz egy mesekönyvet, ha gyermekének mesél, ha a gyermek meséjét hallgatja, el ne feledkezett volna az élet ezernyi gondjáról, s vissza ne gondolna saját gyermekkorának meseélményeire.

Visszaemlékezve újra csak rádöbbenünk arra, hogy milyen sivár lenne a gyermekkor mese nélkül.

De ez csak emlék, a mese értékét nem csak ebben kell keresnünk. A mesének egész életünkre nagy hatása van, éppen ezért a mese erkölcsi érték, melyet örökül hagytak ránk az elmúlt idők emberei.

A mesében megmaradt mindaz, ami egyébként örökre elveszett volna számunkra: innen az őseember lelke szól hozzánk, hisz a mese régi, kezdetleges formájában a kultúra küszöbe előtt bolyongó ember epikája volt. Minden irodalmi megnyilatkozás őse. Az ősmese eredeti alakjában elveszett, de legközvetlenebb sarjában, a népmesében él tovább. A népmesékben, amelyeket a képzelet s emlékezet játéka és megtartó ereje adott át egyik nemzedék a másiknak. Ebben a világban nincsenek társadalmi korlátok, itt nincs lehetetlenség. A nép, az egyszerű ember őszinteségének tisztasága ömlik el a mesén. Éppen ez az egyszerűség, őszinteség teszi a mesét értékessé a gyermek részére, hiszen ez áll közel a gyermekhez, ebben tud ő igazán eligazodni. Az egyszerűség mellett a leghatalmasabb erők működnek.

Országok, emberek, állatok, események mozognak itt, csodálatos módon könnyedén. Ezt a mozgást, cselekvést kívánja a gyermek. Ez kell neki, ez a könnyed szökdelő, soha nem pihenő, mindig továsiető, távolságot átteremtő cselekvés, mely fáradhatatlanul, minden okoskodás, pihenés nélkül viszi őt földön, levegőben, barlangok mélyén, Tündérországon, boszorkánykunyhókon, üveg- és gyémánthegeyeken át mindenfelé. A gyermek olyan, mint a mese világa, lelke a mese elevensége. Nem akar ő tapasztalni, csak cselekedni. Ez a gyönyörúsége. Az öröm, mely a mese cselekménye alatt eltölti a gyermek lelkét, legnagyobb tényezője fejlődésének.

A népmesék egy darab egyszerű, de valódi költészetet adnak – s éppen ezért a gyermek esztétika ízlése, morális fejlődése is a mese hatása alatt fejlődik.

Csudálatos erővel dolgozik a mese a gyermekben. Már az ókor nagy szelleme, Arisztotelész is ismerte fontosságát, s még nagyobb teret kap napjaink pedagógiájában.

Hiszen nincs egyetlen műfaj sem, amely az életet így együtt, egyben, egyetlen bámulatos egységben fogná fel a maga tragikus és ugyanakkor optimista kicsengésében, mint a mese.

Ami véletlennek látszik, s ami a hőst ide–oda lendíti, mélyről a csúcsra, nem csupán mesei fikció, hanem sokkal inkább az emberi élet és lét ősi megragadása, a mese fontos stílusjegye. A létezés az élet és halál harcában, egymásba folyásában érzékelteti.

Ezt a kozmikus életérzést a természettel való szoros együttélés fejlesztette ki az emberben. A mesében a természet nem

idegen és ellenséges. A nap, a hold, a csillagok, a víz, a fű, a virág megszólíthatók, kiismerhetők, segítenek és útbaigazítanak, ha a mese szereplői nem vétenek ellenük. Az ember része, alakítója a világnak, melynek törvényeit a mesében minden körülmények között tiszteletben tartja, s alkalmazkodik hozzá.

Ha meg akarjuk érteni a mesének ezt az ellentétekben megragadó világigenlését, akkor csakis ebben a kozmikus egyetemességben érthetjük meg. Így kell értelmeznünk azt is, hogy a mese nem valóság, hanem a valóság lényegének a megragadása.

A mese a gyermekkor színvonalán képekben, eseményekben jeleníti meg azt, amit mindnyájan átélünk: az ember szereti az életet, fél a haláltól, s fontos a másik emberrel való szeretetteljes, emberi kapcsolat kialakítása. A mese világképe kozmikus, technikája szubjektív, célja szociális.⁹⁴

A népmese egyszerű s tökéletes művészetén kívül utánozhatatlan a népmesékben jelentkező népies nemzeti sajátosság. Mert a mesékben jelentkező sok azonos vonás, motívum mellett benne van az illető nép ízlése, s benne van a nép lelke, szíve, vágya, s ha át is vett más népektől mesei motívumokat, azt a maga felfogása szerint alakította, formálta. Elhagyta azt, ami nem felelt meg ízlésének, s hozzátette azt, ami az ő hagyományaiban, ízlésében, szokásaiban s felfogásában gyökerezett.

⁹⁴ vö. ZILAHY Józsefné, *Miért szeretjük a népmeséket? = Óvodai nevelés játékkal, mesével. Elmélet és módszertan*, szerk. ZILAHY Józsefné, Bp., Iskolafejlesztési Alapítvány, Szorobán Kiadó, 1994, 44.

A mese gyönyörködtetni, pihentetni akar. Az embereknek egy nehéz nap után szükségük van arra, hogy a napközben megbillent egyensúlyt – a rossz győzelmét, az igazságtalanságokat, kudarcokat, sikertelenségeket – visszaállítsák. Ezért élnek együtt a mesében a csodás és reális elemek. A mesei történés helyéről és idejéről a legismertebb mesekezdő és záró formulák, valamint az ötös tagolású szerkezet vallanak, mégpedig, hogy a kalandok valahol a távoli, irreális időben és térben játszódnak.

Mert mi is az idő? Tesszük fel számtalanszor a kérdést, s nem kapunk rá kielégítő választ. „Nem ok nélkül gondoljuk – írta John Locke –, hogy a tartam, az idő és az örökkévalóság természetében valami nagy homályosság rejlik.” A homályosság egyik kézenfekvő oka, hogy túl sokféleképpen használjuk az idő kifejezést, miközben – s ez a dolog paradoxona – épp e sokoldalúság csábít a beszédre, sarkall a megértésre. Azt is jól érezzük: az idő mindennel összefügg, érzékszerveinkkel megfoghatatlan jelenség.

Annyira szétterjed, mindenbe behatol, s közben kifolyik a kezünk közül, értekezéseink nem is róla szólnak, hanem partikuláris jelenségekről, másodlagos kérdésekről. Ugyanakkor, a társadalmi élet szinte bármely vonásáról beszélhetünk, ezzel közvetve közvetlenül az időt magyarázzuk. Elvontsága ellenére számunkra az idő közvetlen is, mert a halállal, az elmúlással és a születéssel társul. Mint Jorge Luis Borges mondja: „Egyfolytában születünk és haldoklunk. Ezért az idő problémája jobban érint bennünket, mint a

többi metafizikai kérdés. Mert a többi absztrakt. Az idő problémája a mi problémánk. Ki vagyok én? Kicsoda bármelyikünk is?”⁹⁵

A néprajz, az antropológia s néhány más társadalomtudomány az időt tapasztalati mivoltában tanulmányozza. Az óra nélküli társadalmak szociális idejét a természeti megfigyelések és a munkafeladatok mellett a rituális viselkedés szabja meg.

A nappalok és az éjszakák változása, az ébrenlét és az alvás biológiai szükséglete, a természet éledése, a hervadás és elhalás, amely után azonban új élet sarjad; mind-mind az ember ősi tapasztalata. Ezek a tapasztalatok, megfigyelések vannak jelen a *mesében*.

8.2. A magyar népmese vizsgálata

„Egyetlen műfaj sincs, amelyet olyan sokféleképpen vizsgáltak volna, mint a mesét, ezen belül is a népmesét.”⁹⁶ A mesekutatás területén több irányzatot, módszert különböztetünk meg. A földrajz – történeti irányzat képviselői szerint minden mese Indiából ered, a mesemotívumok innen terjedtek el a világban. Mások szerint viszont a mesemotívumnak keleti, görög, kelta eredete van. A pszichoanalitikus mesekutatók (Freud, Jung, Bettelheim) arra

⁹⁵ *Időképek kiállítás kiadványainak tartalomjegyzékei. A megfoghatatlan idő. Tanulmányok.* =<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:I4Z28LtZjMJ:www.neprajz.hu/idokepek/pub.t> (2010. június 16.)

⁹⁶ BOLDIZSÁR Ildikó, *A mese világa = Gyermekirodalom*, szerk. KOMÁROMI Gabriella, Bp., Helikon Kiadó, 1999, 72.

az eredményre jutottak, hogy a mesék azért hasonlítanak egymásra, mert a meseteremtő lelki folyamatok a világon mindenhol egyformák. A Rudolf Steiner nevével fényjelzett antropológiai iskola szerint a népmesék mélyebb szinten beavatási folyamatként örökítik meg az emberi életet. A típuskutató és katalógusíró iskola képviselői (Aarne és Thompson) a mesék folklorisztikai rendszerezését végezték el. A Vlagyimir Jakovlevics Propp-féle irányzat a varázsmesékre kidolgozott mesemorfológiára épít. A magyar mesekutatás nem régen vált világszerte elismertté Ortutay Gyula, Dégh Linda munkásságának köszönhetően, akik a budapesti iskola eredményeit terjesztették el.

A múlt században megindult a népmesék rendszeres gyűjtése, s a Grimm-fivérek az általuk összegyűjtött német mesekincset a természet éves működési ciklusával hozták kapcsolatba. Az éves ciklusban az évszakváltást tartották fontosnak, és ennek megfelelően egy négyes ritmusképletet próbáltak a mesékben visszakeresni. Sokan nem értettek velük egyet, köztük Arany László sem, aki 1867-ben a Kisfaludy Társaságban felolvasott székfoglaló beszédében sok ellenérvet sorakoztatott fel Grimmék mesekutató módszerével szemben. A következő évtizedekben a magyar népmesekutatás teljesen figyelmen kívül hagyta az évkörrel való egyeztetést, mint meseértelmezhetőségi lehetőséget.

Berze–Nagy János nevéhez fűződik az a próbálkozás, amely a kutatás mai állása szerint kifogástalannak mondható. Felismerte azt, hogy az olyan hármasságokban, mint a Nap anyja, Hold anyja, Szél anyja, tulajdonképpen a Nap–Hold–Esthajnalcsillag hármasságának a mesei változatát láthatjuk. Az általa javasolt bolygóház –, illetve planétaistenség – analógiák azonban gúny tárgyává váltak. Kutatásai azonban megnyitották az utat jelentős népmese-értelmezőnk, Jankovics Marcell előtt, aki nemcsak az ő eredményeire épített, hanem a strukturalista mesekutató, Propp vizsgálódásaira. Szerinte a mesékben 31 jellegzetes funkció szerepel, valamint 7 szerepkört azonosít, melynek megléte elengedhetetlen a varázsmesékben.

Jankovics a hét szerepet kiegészíti egy nyolcadikkal, szerinte Propp nem figyelt fel arra, hogy nemcsak élőlény lehet főszereplő, hanem tárgy is. A tárgy főszereplő jelentősége, hogy adott pillanatban személyt helyettesíthet. Kimutatja, hogy a 31 funkció értelemszerűen összevonva megfeleltethető a tizenkét állatövi jegynek. A nyolcasságban pedig az ókori „hét bolygó” –rendszer képviselőit azonosítja, továbbá a Föld megszemélyesítőjét, mint a nyolcadik szereplőt.⁹⁷

Jankovics Marcell *A népmesék és a csillagos ég* című tanulmányában írja: „A mesék, a mesei világkép ciklikus jellegét talán nem kell külön bizonyítanom. A mesei történet, a hőskarrier legegyszerűbben egy körre írható föl. Ez a kör feltevésem szerint a

⁹⁷ vö. PAPP Gábor, *Népmeséink és az évkör = Csodakút. Népmese, beavatás, álomfejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről.* Szerk. PAPP Gábor, Bp., Pontifex Kiadó, 1994, 10-14.

Nap és a bolygók látszólagos pályájának, az állatövek felel meg, melynek 12 csillagképe ősidőktől fogva az égitestek pillanatnyi helyzetének viszonyítására szolgált. E csillagképsor – az általuk képviselt körcikkelyek többi csillagképével együtt – a Nap évenként ismétlődő pályafutását jelenítette meg képekben, így azt feltevésem szerint a mesei történet mindenkori vázának tekinthetjük, oly módon, hogy a 12 pályaszakasz (körcikkely) egy-egy fontos mesei mozzanatnak felel meg.”⁹⁸

A XX. század fordulóján olyan sok európai népmese került az archívumokba, hogy szükségessé vált ezek folklorisztikai rendszerezése.

Ezt a munkát az úgynevezett „finn iskola” kutatói, elsősorban a finn Antti Aarne, majd az amerikai Stith Thompson végezték el. 1910-ben Aarne elkészítette az első nemzetközi mesetípus jegyzéket, 1928-ban Thompson ezt angol változatban tette közzé, kibővítve a közben megjelent meseanyaggal. 1961-ben az Aarne-Thompson-katalógus Thomson által kibővített harmadik kiadása került napvilágra. A szerzőpáros a mesék tartalmi vizsgálata alapján akarták meghatározni az egyes mesék ősalakját (archetípusát).

A mesék típusok szerinti rendszerbe állítása lehetőséget nyújt a nemzetközi összehasonlításokra, de az egyes mesék őstípusának megállapítására nem bizonyulnak alkalmasnak.

⁹⁸ *Uo.*, 67.

Az első magyar népmese–katalógus Honti János munkájaként 1928-ban jelent meg a Nemzetközi Folklórszövetség (FFC) kiadványsorozatának 81. köteteként.

A második magyar népmese–katalógus Berze–Nagy János *Magyar népmesetípusok* című munkája, ami az Aarne-katalógusra épül, de figyelembe veszi a Thompson–féle átdolgozást. A harmadik *Magyar népmesekatalógus* a magyar népmesekincset legjobban felölelő típuskatalógus Kovács Ágnes főszerkesztő munkája. A népmesekatalógusok a népmesék szerkezeti sajátosságainak feltárásában nyújtanak segítséget.⁹⁹ A *Magyar népmesekatalógus* 1987–1990 között megjelent kötetei a következő mesecsoportokat, alcsoportokat különböztetik meg: állatmesék, tündérmesék, novellamesék, legendamesék, rászedett vagy ostoba ördögről szóló mesék, rátótiádák, tréfás mesék, hazugságmesék és formulamesék.

8.3. A magyar népmesetípusok

8.3.1. Állatmesék

Az állatmesékben az állatok emberek módjára beszélnek, élnek, gondolkodnak, mégis csak olyan tetteket hajtanak végre, amire az adott állat is képes. Minden egyes állat valamilyen jellegzetes emberi tulajdonságot jelenít meg. Az állatmesék színhelye valóságmű. A XIX. század elején az állatmese fabulát jelentett, s

⁹⁹ vö. *Magyar néprajz V, Népköltészet. I.m.*, 1988, 75.

többnyire életbölcsesek, társadalmi fonákságok vagy erkölcsi igazságok szemléltetésére szolgált. Vitkovics Mihály 1817-es aforizmája pontos definíció az állatmese lényegéről: „Miolta az Emberek tulajdon szájokkal nem merik kimondani az Igazságot, az állatokéval mondatják.”¹⁰⁰ Az állatmese nagyon népszerű volt Magyarországon, a legrégebben keletkezett meséink közé soroljuk őket.

Két fajtája van: a tanító, oktató jellegű fabulák, amelyeket már a XVI. században lefordítottak magyar nyelvre.

Az állatmesék másik csoportját az eredetmagyarázó mesék képviselik, melyekből hiányzik az erkölcsi igazságra való törekvés, inkább tréfás vagy valóságnak hitt magyarázatokat találunk egy-egy dologra, jelenségre. Pl.: miért haragszik a kutya a macskára, a kutya meg a nyúl, vagy miért rakja a fészket a fecske az ember közelébe. Az állatmesék kevés mesei elemmel rendelkeznek, s jobbára a reális társadalmi viszonyokat tükrözik. Körülbelül 300 változatot lehet elkülöníteni, a magyar népmesék 5 %-át teszik ki.

8. 3. 2. Tündérmesék

Nevezik őket varázsmeséknek, igazi meséknek is. A tündérmesék fogalmát Vlagyimir Jakovlevics Propp, orosz mesekutató határozta meg.

¹⁰⁰ BOLDIZSÁR Ildikó, *I.m.*, 1999, 74.

A tündérmesék természetfeletti tulajdonságokkal rendelkező mitikus hősök cselekedeteiről szólnak. Elnevezésével ellentétben csak ritkán szerepelnek bennük tündérek, viszont jellegzetes motívumai a csoda, az átváltozás, óriások, sárkányok boszorkányok stb. (*Fehérlófia, Az égig érő fa*). Ezek e mesék a leghosszabb terjedelműek, a legbonyolultabb szerkezetűek, régi tudást őriznek. Megjelenik bennük a sámánizmus, a hármas világfelosztás, a feldaraboltatás, állatöstől való eredeztetés, táltos párbaj motívumok, de a legkisebb fiú győzelme is.

8. 3. 3. Legendamesék

A legendamesék átmenetet képeznek a mese és a legenda között, amelyeknek alapját a Bibliából kimaradt evangéliumok képezik (Mihály, Tamás evangéliumai, Mátyás apostol hagyományai). Általában Krisztus személyével kapcsolatban komoly vagy tréfás eseményeket mesélnek. Jézus mint a jó és igazságtevő jelenik meg bennük, míg Szent Péter az emberi gyarlóságot, gyengeséget jelképezi, s a mese végén mindig nevetségessé válik. (*A jószívű juhász jutalma, Szent Péter Isten szeretne lenni.*) Ez a mesetípus áll a legközelebb a tündérmesékhez, mivel ezek is tartalmazznak csodás elemeket. Itt viszont csodatételre csak maga az Isten vagy Jézus jogosult.

8. 3. 4. Novellamesék

Főként a reneszánsz idejéről, Itáliából eredeztethetők ezek a történetek. A novellamesében nincsenek csodás elemek, szereplői hercegek, királyok, akik a mese végén győznek, de nem a csodák segítségével, hanem a saját képességeik által. (Az *okos lány*, *A csillagszemű juhász*)

A novellameséknek több típusa van. Legősibbek a mesekezdő- és záróformulát is tartalmazó novellamesék. Megkülönböztetünk még sors-, rabló- és Mátyás-meséket. Magyarországon ez utóbbi vált a legnépszerűbbé, melyekben Mátyás király mindig igazságos, és méltó büntetést szab a kapzsi, fukar, de gazdag emberekre. (*Egyszer volt Budán kutyavásár, Mátyás király napszámba dolgozott.*)

8. 3. 5. Rászedett vagy ostoba ördögről szóló mesék

Ezen mesék központi motívuma a mitikus lények (Ördög, Halál, Óriás stb.) becsapása. A mesékben megjelenő ördög nagytestű, erős, ronda, de buta. Hiába próbál túljárni az ember eszén, a végén mindig ő húzza a rövidebbet. Az ördög erőbeli fölényét ellensúlyozza a szegény ember furfangja. A mesék célja a hallgatóság megnevettetése, ezért a hangvételük is tréfás (*Markóf és az ördög*).

8. 3. 6. Falucsúfolók

Nevezik rátótiádáknak is. Rövid történetek, amelyek valóban megtörtént eseményeket, egy-egy falu butaságát csúfolják ki. Különbőféle alkalmak során (disznótor, lakodalom) egymással versengve meséltek ilyen történeteket a szomszédos faluról.

Nincsenek benne csodás elemek, sem személyesített szereplők, a falu egészében a szereplő, a főhős (*Bika a templom tornyán, A rátóti csikótojás*). Megjelenik bennük a kor- és társadalomkritika is. Szerkezetileg hasonlóságot mutatnak a tündérmesékkel.

8. 3. 7. Tréfás mesék

A tréfa, az anekdota, az adoma keveredik bennük, de domináns elem a groteszk. A tréfás mesék legalapvetőbb vonása a két ember közötti konfliktus és annak megoldása.

Az ellentétek oka sokféle lehet, pl.: generációs, vallási, erkölcsi, fizikai stb. A tréfás mesék nagy része ostoba házaspárokról (*Három kívánság*), ravasz fickókról stb. szól (*Csalóka Péter*) A magyar népmesekincs 12 %-át alkotják.

8. 3. 8. Hazugságmese

A tündérmese paródiája, jellegzetes típusa a nagyotmondásokról ismert Münchhauseni mese, amelyet mindig egyes szám első személyben mondtak el, ezzel is fokozva komikus, irreális voltát (*Apám lakodalma*). A hazugságmese a valóságot, a helyszínt, a környezetet aprólékosan mutatják be, így még jobban kiemelve a cselekmény ettől elrugaszkodott voltát.

8. 3. 9. Formulamese

Ez a csoport is a tündérmese paródiájaként fogható fel. Idetartoznak a láncmese, halmozó mese, csali mese, halandzsamese stb. (*A kóro és a kis madár, Farkastanya*). A formulamesét általában akkor mesélték a mesemondók, amikor már elfáradtak, s nem akartak több mesét mondani.

9. A népmese szerkezeti vizsgálata és esztétikuma

A húszas években a kutatók nagy érdeklődéssel foglalkoztak a mesék stiláris, formai és struktúraszerű elemeinek vizsgálatával. Propp, Volkov és később Nyikiforov orosz mesekutatók eredményeiben a ma morfológiailag nevezhető mesekutatási irányzat első megnyilvánulásait láthatjuk.

Egy-egy mese megértéséhez, átéléséhez a népmesének sajátos esztétikai kelléktárral kell rendelkeznie, ami a kódolás–dekódolás egyidejű megvalósulását teszi lehetővé. Ennek a megteremtésében döntő szerepet játszanak az azonossági esztétika eszközei, melyek biztosítják, hogy a mesében a várt, az ismert forduljon elő. Az azonossági esztétika eszközei tartják fenn a népmesét sajátos epikai műfajként, míg a meglepetés esztétikájához tartozó elemek az egyes népmeséket egyedivé, színessé, érdekessé teszik.

Az azonossági esztétikának az eszközei: a szerkezet, az ismétlések, formulák, sztereotípiumok, párbeszéddek, archaikus mondatfűzés stb.

A mese szerkezetén az azt felépítő építőkövek jellegét, egymásutánját és egymáshoz való viszonyát értjük. A mese szerkezetének legkisebb építőköve az elem, amely nem szerkesztett, pl. valamely szereplő, csodás élőlény vagy tárgy. A következő a motívum, ez a legkisebb szerkesztett egység, ahol több mesei elem kapcsolódik össze. Pl.: a sárkány minden évben elrabol egy lányt, vagy a szereplők ugyanabban az erdőben tévednek el. Az epizód már

önmagában is megálló, kerek történet. Pl.: a legkisebb királyfinak sikerül megszereznie az élet vizét, legyőzi a sárkányt, így kiszabadítja a raboskodó királykisasszonyokat. A típus pedig több epizódból áll.¹⁰¹

V. J. Proppnak a mese szerkezetére vonatkozó definíciója a következő: „Mofrológiailag mesének tekinthető minden olyan fejlemény, amely a károkozástól vagy hiánytól különféle közbeeső funkciókon keresztül házassághoz vagy más megoldás értékű funkcióhoz vezet.”¹⁰²

Azonosnak tekinthető a Nagy Olga szerinti hármas tagolódás a mese szerkezetében: a kezdeti nehézség, az azt követő bonyodalom, a szerencsés végkifejlet. Berze–Nagy János az előbbi három egységet egynek veszi, s szerinte ezt vezeti be, illetve követi a kezdő és záró formula, melyek funkciója bevezetés a mese világába, majd visszavezetés a mindennapokba.¹⁰³ Kétféle mesekezdő és mesezáró formulát ismerünk. Az egyik az egyszerűbb, rövidebb formula, melynek megléte minden mesében kötelező. (Egyszer volt, hol nem volt..., Eddig volt, mese volt, talán igaz sem volt). A másik az összetett, önállósággal rendelkező kezdő- és záróformula, amely bármelyik meséhez hozzákapcsolható. (Egyszer volt, hol nem volt, hetedhétországon is túl, még az Óperenciás tengeren is túl, volt egy öreg király s annak egy szépséges szép leánya..., Mindjárt nagy

¹⁰¹ vö. BANÓ István, *A népmese, mint népköltészeti műfaj*, I.m., 1988, 21-23.

¹⁰² PROPP, Vlagyimir Jakovlevics, *A mese morfológiája*, Bp., Osiris-századvég, 1995, 92.

¹⁰³ vö. BERZE–NAGY János, *Mese = B.N. J., A magyarság néprajza III*, sajtó alá rend. CZAKÓ Elemér, Szekszárd, Babits Kiadó, 1992, 271.

lakodalmat laktak, üstre főztek, teknőre tálaltak. Csak lé volt kilencféle. Én is ott voltam ebédre. Ettem, ittam, jól mulattam s aztán szépen elkullogtam. Itt a vége, fuss el véle.)

Mesei szerkezetet szolgáló stilisztikai eszköz az egyszeri ismétlés, amelynek funkciója a megerősítés. Az egyszerű kettős ismétlésnek a történet bonyolításában van szerepe. (üzenet megfogalmazása, majd átadása). Párhuzamos felépítésűek a mesei párbeszéddek is, melyek között számos sztereotip felépítésűt találunk. A háromszori ismétlés a nagyobb szerkezeti egységeknél fordul elő. (hiány – a hiány megszüntetésére való törekvés – a szerencsés végkifejlet, az epizódok is hármas tagolásúak, de a hármas tagolódás fokozást is jelent. (réz, ezüst, arany; 3, 7, 12 fejű sárkány)

A meglepetés esztétikájához tartozó elemeket is több csoportba sorolhatjuk. Idetartoznak az átmeneti formák (egy nap egy esztendő), a napi élet bekapcsolása (megjelennek a szegény emberek hétköznapi munkái, szokásai), hasonlatok (sírt, mint a záporosó; annyi gyereke volt, mint a rosta lika stb, melyek a túlzás tényével okoznak meglepetést), a monológok (a meseszereplők gondolatait mutatják be), a késleltetés, a mesében a feszültség fokozása érdekében a várható események bekövetkezését késleltetik. (Hát fiam! Egyet mondok, kettő lesz belőle...) Láthatjuk, hogy a meséink ugyanazon szerkezeti elemek variálásával épülnek fel, mégis azok felhasználási módja minden mesét mássá tesznek.

9.1. A mese szerkezete

A mese szerkezetileg egyedi és sajátos jellemzőket mutat, de egyes mesékben nagyon sok hasonlóságot is megfigyelhetünk. „A mese a tér, az idő és a cselekvő ember elképzelhető viszonyait fordítja át költői képekbe.”¹⁰⁴

A kerek, egész ötös tagolású szerkezet jellemzi őket:

A kezdő formula, amely lehet egészen rövid, egyszerű vagy összetett:

„Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy muzsikaszerező öreg király.”

„Volt egyszer egy özvegyasszonynak egy fia. Jánosnak hívták.”

„Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon innét, az Óperenciás-tengeren túl, ahol a kis kurta farkú malac túr, túlannan túl. Még azon is túl, volt egyszer egy...”

„Ahogy mentem, mendegéltem, elmentem Pelegre, ott láttam jászolhoz kötözve a sok mesét, abból válogattam ezt a legszebbiket. Hol volt, hol nem volt, még az Óperencián is túlvan volt, az Üveghegyen innen volt, kidőlt-bedőlt kemencének egy csepp oldala se volt, teli volt kaláccsal, egy se volt benne. Hát hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy juhász.”

¹⁰⁴ ZILAHY Józsefné, *Mese-vers az óvodában*, Bp., Eötvös József Kiadó, 1998, 66.

„Egyszer volt, hol nem volt, hetedhét országon túl, még azon is túl, még az Óperenciás-tengeren is túl, bedőlt kemencének kidőlt oldalán, vénasszony szoknyájának a hetvenhetedik ráncában volt egy fehér bolha, annak a kellős közepében volt egy fényes királyi város, a városban pedig lakott egy öreg király.”

Kezdeti nehézségek, például útnak indulás:

„– No fiam, a tizennyolcadik éved betöltötted. Látod, szegénységben vagyunk. Eredj világot próbálni, szerencsét keresni.”

„Mielőtt elindult, anyja adott neki egy szép kalácsot meg egy flaskó bort, hogy legyen mit ennie-innia, ha megéheznék, megsomjaznék.”

„Az édesanyja sütött neki útravalóul egy árpacipót. Első Almafi búcsút vett a szülői háztól, búcsút a testvéreitől.”

„Meg is sütötte a cipót az anyja. Egy nagy kocsi lisztet hozatott a városból, a malomból. Azt mind megsütötte cipónak. Mert hát a gyerek jó gyomrú volt, annyit meg tudott enni, mint más ember húsz hétig. Beletette a tarisznyájába a cipót, fogta a favágó baltáját, azzal elindult országot-világot próbálni.”

„No édesanyám, én már nem szívelem tovább ezt a sok verést, már nagyocska vagyok, majd elmegyek világra, úgyis csak olyan tedd ide, tedd oda legény voltam itthon, nem tudták semmi hasznomat venni, hiába ettem édesapám kenyerét, csak olyan voltam a háznál, mint az ötödik kerék. Az anyja is helybenhagyta, elindult hát Jankó.”

Bonyodalom: próbát kell kiállni, meg kell küzdeni a rosszal:

Ennél a motívumnál a mesehős útja során segítőtársakkal és ellenségekkel találkozik.

Segítőtársai lehetnek:

- öregasszony
- öregember
- vasorrú bába
- táltos ló stb.

Ellenségek lehetnek:

- sárkány
- boszorkány
- óriás
- ördög stb.

A beszélgetéseknél a kérdés és felelet szabályosan követik egymást. Általában a párbeszédnek rövidek, két élőlény beszélget: mesehős-sárkány, mesehős-király, mesehős-öregasszony, mesehős-öregember. Lényegeges elem a megfelelő köszönési forma. Régen a falukban mindenki ismerte a másikat, nagyon fontos volt akkor is, és még ma is a köszönés. Ebből alakulhatott ki a mesében, hogy a mesehős az első találkozáskor illendően köszönjön.

A tiszteletet legelőször a köszönéssel lehet megadni, ami elnyeri jutalmát, így szerezhethet a mesehős maga mellé segítőtársat, hiszen: *„Jótett helyébe jót várj!”*

A találkozások sorát jellemzi a kikérdezés, tudakozódás.

Ekkor kaphat a mesehős segítőeszközöket, ami lehet síp, láthatatlanná tevő gúnya, hétmérföldes csizma, aranygyűrű, fésű, törülköző, ezek az eszközök átsegítik a kalandokon.

A találkozások segíthetnek a próbatételek végrehajtásában: az öregasszony, öregember, tanácsot adhat a mesehősnek abban, hogy hogyan tudja a legjobb módon véghezvinni a célját.

A soron következő találkozások példáin keresztül kiderül, hogy a mesehős kivel találkozik, hogyan kap segítséget abban, hogy a kalandokon ügyesen és szerencsésen túljusson.

„Ott lakott egy vak öregasszony.

– Mi járatban vagy erre, édes fiam, ahol száz éve még egy teremtet élő lelket sem láttam?

Elmondta sorsát a legény.”

„Köszön a szegény asszony illendőképpen:

- Adjon isten jó napot, felséges királyom!
- Adjon isten, szegény asszony, mi szél vetett hozzám?”

”Köszön neki szépen:

- Szerencsés jó estét, öregapám!

Feleli az öregember:

- Jó, hogy öregapádnak szólítottál, mert különben helyben halálfia lettél volna. Mit keressz te itt, mikor már száz esztendeje, hogy én itt embert nem láttam.”

„Éjfél felé járhatott az idő, mire odaért, s hát ott egy égtelen nagy óriás szundikált a tűznél. Illendően ráköszönt.

– Jó estét, adjon isten, Apámuram!

- Hozott Isten fiú! – felelt az óriás. Köszönd, hogy apáduramnak szólítottál, mert ha nem, egészben nyeltelek volna le. Hát te mi járásbeli ember vagy?”

„Hát ott ült a kemence mellett egy öregasszony, de olyan öreg, hogy az orra a térdét verte. Köszön neki:

- Adjon Isten, jó estét öreganyó!
- Adjon Isten neked is édes leányom. Hát te hol jársz itt, ahol a madár se jár?”

„Hej édes fiam én kilencszáz esztendő vagyok, s mindig akartam megszerezni a zsoldáréneklő madarat, de hiába próbáltam. Hát jól van, próbálj szerencsét. A lovadat hagyd itt, adok helyette mást, különbet, mert a tieddel oda nem jutsz el, ahol a zsoldáréneklő madár van. Három kút mellett mégy el, egy réz-, egy ezüst- s egy aranykút mellett, de azt megmondom neked, hogy akármilyen szomjas légy, se te, se lovad ne igyon belőlük. Aztán a Veres-tengeren visz át a lovad. Annak a partján magas hegy tetején van egy vár, abban lakik a tizenkétfejű sárkány, az őrzi a zsoldáréneklő madarat. Vedd el tőle ha tudod!”

„No, te szegény legény, eredj csak, ne félj! Hanem csak lábujjhegyen menj ezen az úton, hídon, különben bajod lesz, mert ez az ördög hídja. Úgy menj át rajta, hogy meg se suttyanjon a csizmád rajta. Eddig kilencvenkilencen vesztek el itt, mert nagy derenducával, s nem szép csöndesen haladtak át. Odaveszett egyszer egy egész násznép is...”

„Ti akkor menjetek be a király veteményeskertjébe, ott van két szép dinnye egymás mellett, mégpedig olyan szép és olyan nagy dinnye, amilyen nagyot még addig senki nem látott. Abban a két dinnyében van a király két szép leánya. Mihelyt a kertbe bementek, egyszerre kapjátok fel ketten a két dinnyét, dugjátok tarisznyába, fel a lóhátra, s akkor haladjatok visszafele, amilyen gyorsan csak tudtok! De te, királyfi, ha ezt a két dinnyét elhozhatjátok, meg ne próbáld, hogy megkezd a magadét, míg olyan helyre nem jutsz, ahol neked egy fertály borod, egy sarkalat kenyered, s egy darab sülted nem lesz.”

„– Mikor annak a folyónak a közepe tájára jutsz, nagyon szép vízirózsákat látsz. Egyik szebb, csábítóbb lesz, mint a másik, de akárhogy tetszenek is azok a rózsák, le ne szakítsál belőlük egyet sem, mert vesztedet okozzák.”

Szerencsés kifejlet: győz a hős és vele a jó, az igazság:

„Meg is viaskodtak. De Fehérlófia mindjárt a földhöz vágta a sárkányt, s levágta a három fejét. Azzal visszament a királykisasszonyhoz.”

„Többet aztán nem kérdezte a juhászt az asszony, nem is pörölt többé. Hanem úgy megpajtásult, hogy csodájára járt az egész falu.”

„Az ördög éppen egy karóval bökölte a királyfit. Hol egyik lábát döfte meg, hol a másikat, s kacagott kegyetlenül, mint menekül egyre feljebb a fa tetején. Nem is vette észre a kutyákat, csak mikor már körülállták. Akkor bezzeg menekült volna, de a kutyák megfogták.

- Mit csináljunk vele, édes gazdánk?
- Labdázatok vele egy kicsit, - mondta a királyfi – s az sem árt, ha bele-beleharaptok. Úgy is történt.”

„De akkor már kardot is rántott, s hol az egyik sárkányra, hol a másakra sújtott. Ahányat sújtott, annyi fej gurult le. Először a rézsárkány lehelte ki lelkét. Mikor kinyúlt, a királylány fejtől övig emberré változott. A vassárkány térdre borulva rimánkodott a legénynek, hagyja meg a nyakát maradék fején, ne szomorítsa meg szüleit, van azoknak gondjuk amúgy is. De János nem kegyelmezett, hanem leütötte jártasan a vassárkány utolsó fejét. Ekkor a királylány övtől talpig is emberré változott.”

Záró formula, amely szintén lehet egyszerű vagy összetett:

„Még most is élnek, ha meg nem haltak.”

„Csaptak lakodalmat, hét országra szólót, húzták a cigányok, járták a legények és lányok, még ma is járják, ha ugyan bírják.”

„Ha a kiséger meg nem döglött volna, talán az én mesém is tovább tartott volna.”

„Az öreg király rettenetesen megörült, amint a leányait meglátta. S hogy megtudta az egész esetet, a legfiatalabbat Fehérlófiának adta fele királyságával együtt. Nagy lakodalmat csaptak, s még máig is élnek, ha meg nem haltak.”

„Mevolt a nagy incidaré-pincidaré, hat hétig folyt a sárga lé, mert hat hétig tartott a lagzi. Én is ott voltam, százakos hordóból ittam, minden fehérnépet hetvenhétszer megforgattam, széttáncoltam hét pár csizmát, s egy lyukas bocskort; itt a mese vége, fussatok el véle!”

9.2. A mesei tér

Megőrizve az ősrégi vallási képzeteket, a mesei tér gyakran hármas osztatú.

Középhelyzet: a mese indításának színtere. Innen jut el a mesehős a felső vagy az alsó világba.

Felső világ: az *Égigérő fa* típusához tartozó mesékben tapasztalhatjuk ezt meg. A mágikus térbe jutás időn kívüliségbe

jutást is jelent. Népmeséinkben ezt a mérhetetlen távolságot jelölik ezzel a formulával. „Ahol a fecske térden állva itta a fekete gyopárról a vizet.”

Az *alsó világról* a *Fehérlófia* vagy a *Medve Jankó* című mesékben olvashatunk.

9.3. A mesei szerkezet, mint a mesei biztonság eszköze

A meséket egyfajta logikai következetesség jellemzi, így válik a cselekmény kiszámíthatóvá, s a mese végén bekövetkezik az, amire számítunk. Meg kell említeni a különböző szerepköröket, amelyek mindegyike más irányba terelheti a cselekményt, ezáltal is fordulatossá téve azt.

Az egyes mesei formulák is ide tartoznak, pl.: Te az enyém, én a tied, ásó, kapa, nagyharang válasszon el minket; Mi járatban vagy itt, ahol a madár sem jár?; Megölelték – megcsókolták egymást; kettőt lépett, hármát ugrott s máris utolérte.

9.4. Mesei szerepek a varázsmesékben

Vlagyimir J. Propp a mesék szerkezetét vizsgálva különféle funkciókat különített el. Ezek a funkciók a mese állandó, tartós elemei, melyeknek száma korlátozott, összesen harmincegy. Propp szerint a funkciók sorrendje mindig azonos, de ez a törvényszerűség az irodalmi mesékre nem vonatkozik. A harmincegy funkció mellett

állandó a funkciókat betöltő szerepek száma. Propp hét szerepet határoz meg, s a hét szerep meghatározott szerepkörrel rendelkezik, így több funkció betöltésére alkalmas.

9.4. 1. A hős

Lehet férfi és nő is, de ennek megfelelően más próbák sorozata vár rájuk. Már a fogantatásuk és születésük is alapvetően meghatározza az életüket.

Születéskor vagy később megbomlik a családi egyensúly: meghal az egyik szülő, veszélybe kerül az egyik testvér, vagy éppen elüldözik otthonról magát a hőst. Ennek következtében vándorútra indul, hogy helyreállítsa az egyensúlyt. A különböző hősöket emberfeletti erő jellemzi, a jókat és a rosszakat egyaránt. A két oldal általában azonos erőviszonyokkal rendelkezik, s a jó győzelmét szinte mindig valamilyen segítőtárs biztosítja. A hős mesei elhivatottsággal rendelkezik, tőle függ a cselekmény, a végkifejlet is.

„... emberfölötti erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a szörnyetegektől megtisztítva, megszabadítva a világot, lakhatóvá tegye azt, és közben feltárja lehetőségeinket, megmutassa, hogyan kell szembefordulnunk saját sárkányainkkal és megbékélnünk saját királykisasszonyainkkal és nem utolsósorban saját magunkkal,

vagyis nem megszenvedni egy szituációt, hanem föléje emelkedve a legnagyobb lehetőségeinél ragadni meg az életet.”¹⁰⁵

A hősoket a gondolat és cselekvés egysége jellemzi. Kiaknázza saját lehetőségeit, beteljesíti saját létének értelmét. Stilizált személy, aki megdolgozik a sikerért, megsebesülhet vagy meg is halhat, de a végső győzelem az övé.

A hősnő többször kényszerül a szenvedés tűrésére (pl.: némasággal). Megmutatja, hogyan kell a jót a rossztól különválasztani, segítséget kérni, vagy éppen elfogadni. Némelyikük csak útbaigazít, jó tanácsot ad vagy a próbákat sorolja fel. Megfoszthatják jogaitól, sőt szerepcserére is kényszeríthetik. A nők a mesékben kiszolgáltatottabbak emberi gyengeségeiknek (pl.: kíváncsiság, hiúság), gyakran kell kínos helyzetekből is segítség nélkül szabadulniuk, sokszor jobban ismerik a csapdahelyzetekből kivezető utat (pl.: *Jancsi és Juliskában*). A bűneik megítélése azonban azonos a férfiakéval. Ha ártatlanul vádolják őket, nem állnak ki igazukért, hanem megvárják, míg fény derül az igazságra.

A hősoek a műmesékben és a népmesékben helyenként más jellemzőkkel bírnak.

¹⁰⁵ BOLDIZSÁR Ildikó, *A sárkány első feje: A hős és a hősnő* = B.I., *Varázslás és fogyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*, Bp., József Attila Kör, Kijárat Kiadó, 1997, 36.

Műmese hőse:

- nincsenek viselkedési korlátai,
- a hős lehet kislány, kisfiú, állat vagy játék is,
- a nemi jelleg kiiktatódik,
- sokszor polgári családban él (elvált szülők),
- reális földi dolgok jelennek meg,
- játék vagy öncélú kaland jellemzi a cselekményt,
- végtelenített álkalandok várnak rá,
- a mese végén sokszor boldogtalan marad.

Népmese hőse:

- meghatározott helyet foglal el,
- előírt magatartási szabályoknak kell megfelelnie,
- férfi vagy nő,
- ismeri a saját lehetőségeit,
- zárt családmódban él,
- a jó vagy a rossz mellett áll,
- fantasztikus kaland, élethalál harc vár rá,
- egyetlen út áll előtte,
- a mese végére révbe ér.¹⁰⁶

9.4. 2. Az álhős

A hőssel teljesen ellentétes jellemmel rendelkező személy. Neki is ugyanazok a lehetőségek adóttak, mint a hősnek, csak nem használja őket megfelelőképpen ki. Az útról, küldetésről visszatérő

¹⁰⁶ *Uo.*, 46-50.

testvérek szerepe jól példázza ezt. Ők is útnak indulnak, de már az első vagy a második megpróbáltatásnál kudarcot vallanak, esetleg megfutamodnak. Hasonlóképpen idetartoznak azok az alakok, akik a történet végén, a harc befejeztével érkeznek a csata színhelyére, és a hős gyengeségét kihasználva megszerzik azt a tárgyat, amiért a harc folyt. Természetesen mindig fény derül az igazságra, és a valódi hős az, aki a végső elismerést megszerzi.

9.4. 3. Az ellenfél vagy károkozó

Életmódja, életkörülményei a jómódú falusi gazdáéhoz hasonló. Hasonló tulajdonságokkal bír, mint a hős. Erre azért is van szükség, hogy méltó ellenfele legyen.

Ereje sokszor nem a testében lakozik. A hős három legismertebb ellenfele a sárkány, a boszorkány és a mostohaanya. Fő funkciója a károkozás (elrablás, dézsmálás, fogva tartás). A *mostohaanyával* való együttélés megváltoztathatatlan életkörülmény: ez az anya két oldalát jelképezi: a biztonságot adó, óvó anya az igazi, míg a mostoha a nemtörődöm, olykor agresszív, elutasító oldalt. Kevésbé negatív hős, de ennek csak az az oka, hogy nem rendelkezik természetfeletti erővel.

A mesékben az apa ritkán gonosz, Bruno Bettelheim szerint ez azért van így, mert a fiúk a szorongásaikat, frusztrációikat a sárkányokra, óriásokra vetítik ki.

A *sárkány* a megsokszorozódott erejű ellenfél, de lehet segítőtárs is. Magán viselheti a néphitből már ismert jellemvonásokat. Hatalmas testű, többfejű, repülő lény, aki lehet emberi alakú is. Ekkor két lábon jár, külseje, ruházata, viselkedése is emberi. A hős mindig legyőzi, de ebben nem az erőbeli fölény, hanem az ész, és a segítőtársak is közrejátszanak.

A *boszorkány* általában ellenfél, de belőle is lehet segítőtárs. Többnyire az erdőben lakik, távol az emberektől, és bűvös hatalommal rendelkezik. Legtöbbször csúnya vénasszony, aki még az alakját is képes változtatni.

9.4. 4. Adományozó

Általában véletlenül akad a hős útjába, lehet jó és rosszindulatú is. Próbáknak veti alá a hőst, és ennek fejében jutalmaz vagy büntet. Ő birtokolja és adja a megoldáshoz szükséges eszközt vagy tudást, ezért aztán személye bárki lehet. Sokszor ördög vagy tündér (istennőkhöz hasonlatos csodálatos lények, akik tudnak repülni is), de lehetnek állatok is.

9.4. 5. Segítőtárs

A mese cselekményébe később kerülő lény. Fő funkciója a következő: „térbeli helyváltoztatás (például a hős eljuttatása a túlvilágra); a baj vagy hiány megszüntetése; a hős megmentése

üldözőitől; a nehéz feladat megoldása; a hős átváltoztatása.”¹⁰⁷Ilyen segítőtárs lehet a táltos ló. Előre sohasem lehet tudni róla, hogy milyen képességekkel rendelkezik, csak a hős számára derül ki valamilyen sugallat nyomán, hogy mit kell vele tennie.

A hőssel szövetséget kötnek, amelynek fejében egymást védelmezik, segítik a célok elérése érdekében.

Boldizsár Ildikó „univerzális segítőtárs”-nak nevezi, mivel a segítőtársak összes funkciójának elvégzésére képes. „Részleges segítőtárs”-nak nevezi azokat, akik csak bizonyos funkciók elvégzésére képesek. Ilyenek a segítő állatok (hangya, madár, hal) vagy a palackból elővarázsolható szellemek. Ide sorolja a különleges képességű embereket is, mint a Nagyevő, a Villámgyors, Hegyhordó, Messzehalló, Messzelátó stb. A „specifikus segítőtárs” közé tárgyak vagy azokat előállító állatok tartoznak, mint pl.: terülj–terülj asztalka, aranyat tojó tyúk.

9.4. 6. Keresett személy (Proppnál: cárkisasszony)

Sokszor passzív szereplő, lényegében az ő kegyeiért, kezéért folyik a küzdelem, vándorlás, próbateljesítés. Így tehát a mese cselekménye érte történik. Esetenként ő is részese a cselekménynek, mégpedig úgy, hogy ő teszi próbára a jelentkezőket (pl.: *Szélike királykisasszony*), vagy a kiszabadítása után még társa lesz a hősnek

¹⁰⁷ BOLDIZSÁR Ildikó, *A sárkány második feje: A mellékszereplők és természetfölötti lények. A segítőtárs: a táltos és többiek, I.m., 1997, 72.*

más feladatok során (pl.: *Szélkötő Kalamona*). Az első esetben mindig valamilyen kiemelkedő képességekkel rendelkezik, míg a második esetben inkább a fiatalsága, szépsége az események okozója. Leggyakoribb megformálójá az öreg király legkisebb és gyönyörűséges lánya. Az érte folytatott küzdelem vagy próba mindig élet–halál harc.

9.4. 7. Az útnak indító

Propp meghatározása szerint az útnak indító funkciója az, hogy útnak indítsa a hőst a mesébe, a történetbe, a továbbiakban azonban nincs rá szükség.

Útnak indító lehet a királyfi apja, aki megkéri vagy megparancsolja fiának, hogy hozzon el valamit vagy győzzön le valakit.

10. Sajátos, különleges hangulatú, zamatú mesei kifejezések, mondatok

Megismerésükkel, használatukkal gyarapodik a gyerekek passzív és aktív szókinccse.

Egyetlen szempillantás alatt...

Gondolt egyet, s máris ott termett.

Azzal az egyik ment jobbra, a másik ment balra.

Tejbe-vajba fürösztötte.

Elindult világra.

Dúlt-fúlt mérgében.

Köd előtte, köd utána, eltűnt.

Mire kigondolta, előtte állt a kastély.

Hipp-hopp! Ott legyek, ahol akarok!

Felséges királyom, életem-halálom kezedbe ajánlom.

No, telik-múlik az idő. Telt-múlt az idő.

Köd előtte, köd utána, eltűnt.

Hej, szörnyű haragra lobbant a király!

Hegyen-völgyön túl voltak.

Hej, nagy búbánat s szomorúság nehezedett a királyra.

Szép volt mind a három, olyan szép, hogy a napra lehetett nézni, de rájuk nem.

Kihirdette a király országra-világra.

Nem bánom én, mégis odamegyek.

Haja ragyogott, mint a fényes nap, a szeme meg mint a gyémánt.

Búsult a király éjjel-nappal, sóhajtozott: istenem, istenem, kire hagyjam az országomat.

Ugyan hol jársz itt, fiam, ahol a madár sem jár?

Így telt esztendő esztendő után.

Annyian voltak, mint a rosta lika, még eggyel többen is.

Hát te, fiam, mi járatban vagy?

Mi bajod van, édes gazdám?

Hát menjetek Isten hírével, lássatok világot!

Repültek sebesebben a gondolatnál.

Én bizony, édes nénémasszony, szolgálatot keresnék, ha valaki megfogadna.

10.1. Szóláshasonlatok

Sírt, szakadott a könnye, mint a záporoső.

Olyan szegény volt, mint a templom egere.

Egészséges volt, mint a makk.

Úgy repült, mint a gondolat.

Olyan fehér volt mind a tizenkét leány, mint a fehér lilium.

Olyan sebesen repült, mint a szélvész.

No, kicsi gazdám, hogy menjek? Úgy-e, mint a szél, vagy úgy, mint a madár, vagy úgy, mint a gondolat?

... az a víz elkezdett áradni, s olyan nagyra áradott, mint a tenger.

Úgy nőtt a vitézségük, mint a tenger.

Arca fehér, mint a lilium.

Annyi gyermekük volt, mint a rosta lika.

Úgy elaludt, mint a bunda.

10.2. Tájnnyelvi szavak, kifejezések, amelyek többször előfordulnak a mesékben

fuszulyka – bab

ládafia - rekesz, fiók

guzsaly – fonni való gyapjú, kézi fonáshoz használatos bot

miszlik – diribdarab

nyoszolya – ágy

bucskázik – bukfencezik

püncösdi királyság – egy napig tartó királyság

kolontos – féleszű, bolondos

ármádia – hadsereg

11. A műmesék összehasonlítása a népmesékkal

A műmesék vagy irodalmi mesék meghatározása nem egyértelmű a szakirodalomban. „A műmese egyéni és egyedi, ismert az írója, olvasni tudó közönségnek készült, s a szöveg rögzített, nem variánsokban él.”¹⁰⁸ A népmese – műmese vizsgálatának kiinduló pontja a *Világirodalmi lexikon* Martinkó András által írt szócikke a műmeséről.

„– a műmese sokkal kevésbé alkalmas a tipologizálásra, strukturalista vagy szemiotikai mesemodellek kidolgozására, mint a népmese; kevesebb benne a klasszifikálás céljából összegyűjthető sztereotípiák stb.

Ez vonatkozik a motívumokra, a cselekmény – és elbeszélő fordulatokra, s az alakokra is. ... A népmeseinél kevesebb sémával, toposszal, sztereotípiával élvén, a történet egyedibb módon megszerkesztett, logikusabb, motiváltabb.”¹⁰⁹

Martinkó András megállapításának mond ellent Boldizsár Ildikó elmélete, melyet Vlagyimir Jakovlevics Propp varázsmesékre kidolgozott morfológiájára épít. „A „műmese” a népmesékkal való feltételezett kapcsolata okán éppúgy alkalmas lehet tipologizálásra, strukturalista vagy szemiotikai mesemodellek kidolgozására, mint a népmese; egyéni-egyedi volta ellenére is találhatók benne

¹⁰⁸ Révai új lexikona, I.m., 2004, 397.

¹⁰⁹ *Világirodalmi lexikon*, VIII, főszerk. KIRÁLY István, Bp, Akadémiai Kiadó, 1982, 275.

sztereotípiák, vagyis a szerkezetben is fellelhetők olyan jegyek, amelyek lehetővé teszik az összekapcsolást vagy elhatárolást a nép- és „mű”-mesék között.”¹¹⁰

Boldizsár Ildikó véleménye szerint a műmesékhez úgy tudunk közelebb jutni, ha összehasonlítjuk elemeit a népmese motívumaival (viselkedés, cselekvés, jellemző fordulatok, ismétlődések, funkcióváltások). Ekkor vehetjük észre a közös vonásokat, illetve az eltéréseket.

A műmeséket nem csak az írott volta különbözteti meg a népmesétől, hanem a helyszín és az idő is, amiben játszódik más. Más az idő és a tér kezelése. Míg a népmese valahol az „Óperenciás tengeren is túl” játszódik, a műmesék hétköznapijainkban, valóságos környezetben. A műmesékben megjelenhetnek a reális körülmények, társadalmi, önéletrajzi vonások. A műmesék olvasásakor érzékelhető a mű keletkezési idejében ható stílusirányzat, az alkotó világlátása, egyéni hangneme, ami a stílusjegyekben is megjelenik. A műmeséből hiányozhat az időt és teret eltávolító kezdő – és záróformula. A népmesével szemben nem csak a jelen a fontos, a múlt és a jövő is megfogalmazódik benne, ami a lineáris idő megbontásával jár. A népmesére az imperszonális elbeszélés, míg a műmesére belső perspektíva jellemző.

¹¹⁰ BOLDIZSÁR Ildikó, *A mese és tudományok. Bevezetés, I.m., 1997, 12.*

A népmese nyelve egyszerű, szemléletes, a műmeséé díszített, formai elemekben gazdag: verses forma, nyelvi játék, rímes forma jellemzi.¹¹¹

„A műmesékben nincsenek a tündérmesékhez hasonlóan tisztán elkülöníthető és leírható szerepek – bár az is igaz, hogy „hősök” helyett inkább „szereplők” mozognak bennük–; a tündérmese átörökített funkcióit bárki és bárhogyan betöltheti, sőt, egyre gyakoribb megoldás az átcsoportosítás, a többszörös metamorfózis.

A műmesékben az adományozó és a segítőtárs szerepe nem választható szét; s különben is a hősök leginkább magukra utaltan hajtanak végre tetteket, egyedül, magányosan, varázslatok és csodák nélkül érik el céljaikat.”¹¹²

A mesét elindító probléma sokszor elmarad a műmesékben, így az útnak indító és az álhős szerepköre is hiányzik. A hős elindul valahová, mert éppen így tartja a kedve, és többnyire véletlenül keveredik valamilyen bonyodalomba. „Ugyanezekben a mesékben az ellenfelek a szorongás, az ismeretlentől való félelem hatalmassá növesztett alakjai, a képzelet szülöttei, vagy félrehallott fogalmakból konstruált, sosem látott, csupán elképzelt lények: Január, Menyétek, Van Dógom, Elefánt, pomogácsok, Kisfejű Nagyfejű

¹¹¹ vö. TIMÁRNÉ HUNYA Tünde, *A népmese és a műmese műfaji sajátosságairól = Közéletések a meséhez*, szerk. BÁLINT Péter, Debrecen, Didakt Kiadó, 2004, 103-107.

¹¹² BOLDIZSÁR Ildikó, *A műmesék demitologizált lényei, I. m.*, 1997, 80-81.

Zordonbordon.”¹¹³ A különféle természetfeletti lények, ellenfelek (sárkány, boszorkány, tündér) azonban ugyanúgy megjelenhetnek a műmesékben is, mint a népmesékben, de képességeik sokszor korlátozottak, sőt csupán „szakmának” tekintik varázshatalmukat, de mindenfajta szakmai alázat nélkül. (Lázár Ervin: A legkisebb boszorkány). Esetenként azt se tudni róluk mindig, hogy melyik oldalon állnak. Elveszítik a népmesékből ismert archetípusos jegyeiket.

A műmesék állatai a népmesékből megismert jellegzetes tulajdonságok képviselői, de az állatok közötti viszonyrendszernek már az emberi világ a mintája. Üres, semmitmondó, minden őszinte emberi kapcsolatot nélkülöző világ. A különféle tárgyak a műmesékben megelevenedhetnek, önálló életre kelhetnek.

A népmesékben a bonyodalom kiszámítható, nem így a műmesékben. Nincsenek olyan szabályok, amelyek biztosítanak arról, hogy betartásukkal elérhető a kitűzött cél, ráadásul az ellenfél a saját törvényei szerint viselkedik, így a végső győzelem, az ellenfél legyőzése sem mindig megvalósítható. A mesék végén az ellenfelet sokszor nem győzik le, hanem egyszerűen jó útra terelik, megváltoztatják, sőt a további életéről is megtudhatunk néhány információt.

A halálhoz való viszonya is más a műmesének. A népmeséknek a történet velejárója, hogy az ellenfelet legyőzik, ezért meghal, esetleg még a hőssel is megtörténhet ez. Természetesen őt

¹¹³ *Uo.*, 81.

valamilyen csoda segítségével sikerül feltámasztani. A mese végi záróformula is az élet végletességét hangsúlyozza: „boldogan éltek, míg meg nem haltak”. Ezzel szemben a műmesék nem vesznek tudomást a halálról, sokszor meg sem említik azt.

„A pajkos kalandok, gyerekes csínytevések és hétköznapi történetek mesébe emelésével bagatellizálják a valódi életproblémákat, és nem vesznek tudomást arról sem, hogy a letagadott, „elfelejtett” halál több szorongást okoz, mint az, amelyről a mese nyelvén beszélni lehet.”¹¹⁴

A népmesékhez hasonlóan a műmesékben is vannak harcok, küzdelmek, azonban a hősök reális konfliktusokba keverednek, de a megoldáshoz nemcsak egyféle út vezet, hanem több is. Legtöbbször a hősöknek nem is kell élet–halál harcot vívniuk, még az is előfordul, hogy ehhez nincs is elég bátorságuk.

Az irodalmi mesékben is megtalálhatók az alakváltozások, azonban a metamorfózisokat nem mágikus erők mozgatják, hanem legtöbbször a változás a szereplők belső világában játszódik le. A harcban nem egyértelműen a jó és a rossz kerül szembe egymással.

A műmesékben a történetek sokszor a hétköznapiokról szólnak. Ritkán tartalmaznak varázslatokat, amelyek nem elég misztikusak. Szerencsére a történetekben azért előfordulnak olyan csodák, amire minden mesehallgató vágyik. A műmesékben nem a

¹¹⁴ BOLDIZSÁR Ildikó, *A sárkány hatodik feje: Halál a mesékben. A műmesék halálképe I.m.*, 1997, 177.

mágikus erőre, hanem a tapasztalatra, az észre és egymásra lehet számítani. Akik segítenek másokon, teljesen magától érthetően teszik azt, legtöbbször a háttérben maradnak, és nem várnak érte jutalmat.

A műmesékben is vannak félelmek vagy inkább szorongások. Ezeket sokszor nem konkrét dolgok vagy lények váltják ki, csak valami ismeretlen, amit jó lenne már megismerni.

A műmesék és varázsmesék közötti összehasonlítás során más eltérő vonás is felfedezhető. Az irodalmi mesékben nincsenek kész sémák, hanem a történet egyéni, és az író képzelete által teremtett világban játszódik. Sok benne a nonszensz, a meglepetést okozó szituáció. Stílusában is más, mint a népmese. Sokkal ritkábban él az ismétlés eszközével, több a cselekmény, a váratlan, meglepő fordulat, más az írói szándék is.

Jellegzetes műmesei megoldás az is, hogy a gonoszt nem elpusztítják, hanem befogadják maguk közé és „megjavítják”. Előfordul az is, hogy a rosszindulatú szereplőt nem az ellenfél győzi le, hanem a negatív hős önmagával vívja meg lelki harcát.

A műmesék azért jók és azért szükségesek, mert újabb és újabb valóságdarabokat hoznak létre, de csak akkor, ha rendelkeznek a szimbolikus ábrázolás erejével. A népmeséket szigorúan követő műmesékben felismerhető ez a vonás, és ahogyan fokozatosan kiveszik a szó klasszikus értelmében vett csoda, a varázslat a gyermekkönyvekből, úgy tűnik el a mesei világlátás, és veszi át a helyét a realitás mesés ábrázolása.

A gyermekeknek szóló művek vagy a mindennapok valóságát tükrözik a gyermek érzés- és gondolatvilágán keresztül, vagy megmaradnak a gyermek világában, azaz a valóságkontroll hiányával is magyarázható saját gyermekfantáziát imitálják.¹¹⁵

A népmesék és a műmesék vagy irodalmi mesék között nagyon szoros érintkezési pontok vannak a kontrasztok ellenére is, ugyanis a „posztmodern idők nem becsmérik a tradíciót, felhasználják, felidézik.”¹¹⁶

A hagyományos értelemben vett mese átalakult, deheroizált hősökkel találkozunk, a történetek elvesztették linearitásukat, játékká váltak a szavakkal.

Parabolikus, szimbolikus, többszólamú ez a mesevilág. Jelentéseit másképp kódolja a gyermek és a felnőtt. A parabolikus mesék mélye ritkán tárul fel a gyerek előtt. A modern mese befejezetlenebb, tovább írható. Áramlások vannak a mese a líra, a regény és a mese között.¹¹⁷

Fontos, hogy a „modern” nem időbeliségre utal. Ezzel a jelzővel megkülönböztetjük a klasszikustól¹¹⁸, másrészt ugyanezen kor más típusú meséi közt is egyértelműen meg kell tennünk a

¹¹⁵ vö. LOVÁSZ Andrea, *A mesék színeváltozása. Műmesék, gyerekmesék. A mesék színeváltozása* = L. A., *Jelen idejű holnem volt*, Bp., Krónika Nova Kiadó, 2007, 69.

¹¹⁶ KOMÁROMI Gabriella, *A boszorkány jó, a tündér hétfejű, a hős kétbalkezes. (Hét tételben a modern meséről)*, Könyvtári Levelező/lap. 2004/5., 28.

¹¹⁷ vö. *Uo.*, 29.

¹¹⁸ vö. *Uo.*, 27.

diszjunkciót. Egyik legfontosabb jellemzője az erőteljes építkezés a folklórkincsre, a népmesékre.

A modern mese nem hozott tematikus újításokat Európa gyermekirodalmába, a földcsuszamlásszerű változás már korábban végbement. Az úgynevezett antiautoriter hullám hatásaként – német nyelvterületről kiindulva – tematikai motívumok tűntek el nyomtalanul, miközben újak jelentek meg. Megváltozott a gyerek és felnőtt régi hierarchiája, lehetett írni pl. a tekintély nélküli felnőtttről, a válásról, a XX. század második fele társadalmának problémáiról. Megtörtént a gyermekvilág irodalmi emancipációja.

A modern mese legjellemzőbb sajátossága a hagyományos és újszerű elemek szinte matematikai pontosságú keverése, elegyítése. Itt igazolódik Wolfgang Iser tétele, mely szerint a posztmodern irodalom az átöröklött elemek újakeveréséből is él.¹¹⁹

A modern mese nem új témát hozott be az irodalomba, pusztán csak új megközelítési lehetőséget nyújtott. Elmondható, hogy a tabutörések zömét a meseírók követték el.

Természetesen ennek társadalmi és politikai okai is vannak, ugyanis korábban társadalmi kérdésekről nem igen szóltak a szerzők, vagy ha igen, akkor ehhez a mese „álcáját” használták.¹²⁰

„A meseirodalomban a hetvenes években paradigmaváltás történt. A jelenségek, melyek akkor kezdődtek, csak felerősödtek az

¹¹⁹ vö. *Uo.*, 27.

¹²⁰ vö. KOMÁROMI Gabriella, *A titkok föltárulnak, a tabuk összetörnek. A modern gyermekpróza jelenségei*, BãR, 1999/2., 47-52.

ezredfordulóra. A mese és a meseszerű hódít. Hívjuk mesének, meseregénynek, fantasynek – egyre megy.”¹²¹

A mesekorszak is kitolódott. Gyerekek, fiatalok, serdülők százai olvassák Lázár Ervin, Békés Pál meséit, nézik a moziban a *Gyűrűk Ura* és *Harry Potter* történeteit. A modern mesék alapjai a népmesék és mítoszok, az anderseni mese, a gyermekszobátörténetek, hisz tradíció nélkül nincs modernség. A modern mesékbe életünkből minden belefér, a mai világ történései, valósága mind-mind tetten érhetők a mesékben, megtalálhatók a mesék motívumai között. A líraiság, játékosság, az irónia, a humor szintén alapvető vonása a modern meséknek.¹²²

¹²¹ KOMÁROMI Gabriella, I. m., 2004/5, 27.

¹²² vö. KOMÁROMI Gabriella, *Mesék, meseregények, gyermektörténetek, I.m.*, 1999, 209.

12. A mese helye az óvodai nevelésben

Az óvodai nevelés során nagy jelentősége van a mindennapos mesélésnek, ez az anyanyelvi nevelés egyik fontos terepe. Az óvodába lépő gyermekek, bár tudnak beszélni, a nyelvet még tanulniuk kell. A különféle kifejezések, képek, tulajdonságok jelentése nem mindig értelmezhető könnyen a mindennapi beszédhelyzetekből, ezért van fontos szerepe a mesehallgatásnak. A gyermekből önkéntelen és tartós figyelmet vált ki, amelynek során észrevétlenül megtanulja a szófordulatokat, értelmezi a számára ismeretlen fogalmakat. Megtanulja az anyanyelv ritmusát, dallamát, a szövegszerkesztés szabályait. A népmesék a magyarság hagyományainak, történelmének, gondolkodás- és kifejezőmódjának legtisztább őrzői. „A mese, a dal, a vers a nyelv ünnepi ruhája. Képileg és ritmikailag megformált tartalom... A mesélő mintha élő embereket és valóságos eseményeket, tájakat idézne fel a szavak varázserejével. A szó: megelevenít.... A szóval felidézett képet többé nem lehet elfelejteni... A gyerekek a mese alkalmával készen kapott, szép szöveget hallanak.... Meg kell tanulni a magyar népmese nyelvét!”¹²³

A meséket hallgatva a gyermekek olyan régies, kevésbé használt kifejezésekkel találkozhatnak, amelyekkel a mindennapi beszédhelyzetekben nem. Ezáltal bővül, színesedik szókincsük, nyelvi kifejezőkészségük.

¹²³ ZILÁHI Józsefné, *I.m.*, 1998, 38.

A mesélés közben létrejövő személyes kapcsolatnak szerepe van az érzelmi biztonság megalapozásában.

Ezért is fontos, hogy ehhez megteremtsük a megfelelő környezetet és légkört. Nem lehet igazán odafigyelve mesét hallgatni úgy, hogy közben mások játékát hallgatjuk. Az átéléshez csend kell. Ilyenkor mindenkinek lehetősége van arra, hogy egy kicsit magára figyeljen, hisz erre szüksége is van. A mese mondása közben a tekintetek összekapcsolódása, a gesztusok mind személyre szabottá teszik a gyermek számára a mesét. Megfigyelhető a gyermekben a tipikus „mesehallgató” testtartás, „mesei beállítódás”, amelyeket megváltozott hangja, a hősök életét, harcát, beszédét, viselkedésmódját követő mimikája, gesztusai, metakommunikációs megnyilvánulásai fejeznek ki. Látszik, hogy szinte ebben a másfajta világban él pillanatnyilag, egy belső képet vetít magának. Ez a belső képalkotás a gyermeki élményfeldolgozás egyik legfontosabb formája.¹²⁴

A mesében szinte minden úgy történik, mint a gyermek gondolkodásában. Bárből bármi lehet, mágikus eszközök, szereplők segítségével csodák történhetnek, a tárgyak életre kelhetnek, a legkisebb is győzedelmeskedhet, stb. A gyermek otthon érzi magát ebben a közegben, számára nincs meghökkentő, nincs nem oda illő a történetekben. A kisgyerek számára inkább a valóság az, ami érthetetlen.

¹²⁴ vö. Ó.N.A.P. 1996.

A mese erkölcsi normákat is közvetít. Mindig a jó győzedelmeskedik, a rossz, a gonosz végül elnyeri méltó büntetését. Ráébred arra is, hogy a nem megfelelő viselkedés, tett előbb-utóbb napvilágra kerül. A sokszori mesehallgatás után észreveszi, hogy vannak alapvető emberi normák, amelyek az életünket meghatározzák. Így például a bajba jutottakon való segítség, mások védelmezése, az idősebbek tisztelete, az ígélet betartása, s aki ezeknek megfelelően viselkedik, az végül elnyeri jutalmát.

Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja részletesen foglalkozik a mesélés helyével az óvodai tevékenységek között. Kitűnik belőle, hogy milyen sok területen van szüksége arra a gyermeknek, hogy nap mint nap mesét hallgasson. „Az óvoda: civilizál és kulturál. Ebben a folyamatban a mese... a szellemi nevelés eszköze, de hozzájárul a gyermekek jó közérzetéhez is. A mese azért képes a jó közérzetet előidézni, mert oldja az eleve meglevő szorongást, amely abból fakad, hogy a kisgyermek élete teljesen a felnőttektől függ, önmaga gyenge, kicsi és kiszolgáltatott a számára ismeretlen, kaotikus világ meglepő fordulatai között.”¹²⁵

Ezen felül a mese a gyermekekből tartós figyelmet vált ki, nem az oktató szándék vezérli, ezért páratlan nevelési, tanulási forma, az első társas élményt jelenti a gyermekeknek, segíti az egybetartozás érzésének kialakulását, az iskolára való felkészítést.

A nyelvi fejlesztő munkában óriási szerepe van a dramatizálásnak, a bábozásnak. Kifejező eszközei a mozgás, a

¹²⁵ ZILAHY Józsefné, *I.m.*, 1998, 7.

látvány, az irodalmi szöveg. Segítségével a gyerek átélheti, kifejezheti érzéseit, gondolatait, eljátszhatja, kijátszhatja magából akár a félelmeit is. A bábok mozgatása közben fejlődik a gyermek szem- és kéz-koordinációja, finommotorikája, s közben természetesen használja a mesében hallott kifejezéseket.

Az anyanyelvi játékok a beszédfejlesztés tartalmi oldalát segítik játékoságukkal, melyet csoportosan végeznek. Elősegítik a gyermek kapcsolatteremtési készségét, s ezáltal biztosítják, hogy a gyermek különböző szituációkban feltalálja magát.

A szókincs felmérésének módszere – a megfigyelés. A gyermek nyelvi fejlődésének nyomon követési módja a megfigyelés, melynek hosszabb időre kell kiterjednie és módszeresnek kell lennie. Még ebben az esetben sem állíthatjuk egyértelműen, hogy az eredmény hiteles, mert befolyásolja a környezeti hatások mellett más egyéb tényező is. A megfigyelés leginkább a képolvasás (képleírás) módszerével valósítható meg.

A képleírás módszere: az esemény, melyet a kép ábrázol, önálló mesélést, folyamatos, összefüggő beszédet jelent. A gyermek a képen ábrázolt eseményt mondja el, s közben megnevezi a személyeket, a tárgyakat, s azok összefüggéseit. A képolvasás módszere így válik alkalmassá a folyamatos beszéd vizsgálatára, a gyermek szókincsének felmérésére, beszédfejlettségének vizsgálatára. A módszert a gyermekek életkorának megfelelően fokozatosan kell alkalmazni.

A módszer az ismeretátadást, ismétlést, a rendszerezés elvét is fejleszti. Felismerik az azonosságokat és különbségeket, a kapcsolatokat és különbségeket.

S. Meggyes Klára a képolvasást beszédszituációként jellemzi, s megállapítja, hogy a monologikus beszédet a gyerekek később sajátítják el, mint a párbeszédet. A képolvasásnak abban van jelentősége, hogy elősegíti az iskolában nagyon fontos előadó beszéd tanulását. A képleírás, mint monogikus beszéd a gyerekek beszédérettségének kifejezője.

Bibliográfia

- 1998-ban az Írásbeliség Világnapja alkalmából a Magyar Olvasástársaság ünnepségein terjesztett, ismeretlen szerzőtől származó írás
- A francia irodalom története III*, ford. SZÁSZ Károly Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1880.
- ADY Endre, *Mátyás bolond diákja = A.E., Összes versei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
- Akadémiai kislexikon II*, főszerk. BECK Mihály, PESCHKA Vilmos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.
- Archaikus népi imádságok, szövegek, versek 2.*, www.harmonet.hu/cikk/köszöntők, (2010. aug. 12.)
- ATKINSON, R.L., ATKINSON, R.C., SMITH, E.E., Bem, D.J., *Pszichológia*, Bp., Osiris, 1997.
- Az óvodai nevelés programja*, Bp., Országos Pedagógiai Intézet, 1989.
- BERZE–NAGY János, *Mese = B.N. J., A magyarság néprajza III*, sajtó alá rend. CZAKÓ Elemér, Szekszárd, Babits Kiadó, 1992.
- BETTELHEIM, Bruno, *A mese bűvölete és bontakozó gyermeki lélek*, Bp., Gondolat, 1988.
- BOLDIZSÁR Ildikó, *Varázslás és fogyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*, Bp., József Attila Kör, Kijárat Kiadó, 1997.

- BOLDIZSÁR Ildikó, *A mese, mint gyógyító erő = B. I., Mesepoétika. Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004.
- BOLDIZSÁR Ildikó, *A mese világa = Gyermekirodalom*, szerk. KOMÁROMI Gabriella, Bp., Helikon Kiadó, 1999.
- BÖSZÖRMÉNYI László, *A mesékről =*
www.itec.uni.klu.ac.at/~laslo/Intro/A_mesekrol.pdf. (2010. június 14.)
- DANKÓ Ervinné, *Irodalmi nevelés az óvodában*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- DEME László, *A beszéd és a nyelv*, Bp., Tankönyvkiadó, 1984.
- DOBOZI Eszter, *Kodály Zoltán Nyelvészeti munkái =*
[https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ZCyM7UUO-KUJ:www.c.3.hu/~nyelvor/period/1314/13141\(2012.jan.9.\)](https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ZCyM7UUO-KUJ:www.c.3.hu/~nyelvor/period/1314/13141(2012.jan.9.))
- FODOR István, *Mire jó a nyelvtudomány?* Bp., Balassi, 2001.
- GÓSY Mária, *A hallástól a tanulásig*, Bp., NIKOL Kkt, 2000.
- HALLQVIST, Britt G., *Miért? = Ami a szívedet nyomja*, vál. és ford. TÓTFALUSI István, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- HONTI János, *A mese világa*, Bp., Magvető Kiadó, 1975.
- Időképek kiállítás kiadványainak tartalomjegyzékei. A megfoghatatlan idő. Tanulmányok.* =<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:I4Z28LtZjMJ:www.neprajz.hu/idokepek/pub.t> (2010. június 16.)
- ILLYÉS Gyula, *A költő felel = I. GY., Összegyűjtött versei 2*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.

ILLYÉS Gyula, *Amit a felnőttek a gyermekek könyvéből tanulhatnak*
= *Gyermek- és ifjúsági irodalom szöveggyűjtemény*, összeállította
CS. NAGY István, Bp., Tankönyvkiadó, 1984.

JÁVORSZKY Edit, *Fejlődépszichológia, Benedek Könyvek 02*,
szerk. KULCSÁR László, Sopron, Nyugat-magyarországi
Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, 2009.

JÁVORSZKY Edit, *Fejlődépszichológia*, Sopron, Edutech Kiadó,
2001.

JÓZSEF Attila, *Minden verse és versfordítása*, Bp., Szépirodalmi
Könyvkiadó, 1980.

JUHÁSZ Gyula, *Szavak = J.Gy., Összes versei*, Bp., Szépirodalmi
Könyvkiadó, 1959.

JUHÁSZ Orsolya, *Hogyan tanítsunk verset = Gyermekirodalom*,
szerk. KOMÁROMI Gariella, Bp., Helikon Kiadó, 1999.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *A fekete bula = K.G.E.,
Eljegyzés mai módra*, Bp., Magvető, 1966.

KOMÁROMI Gabriella, *A boszorkány jó, a tündér hétfejű, a hős
kétbalkezes. (Hét tételben a modern meséről)*, Könyvtári
Levelező/lap. 2004/5.

KOMÁROMI Gabriella, *A titkok föltáruznak, a tabuk összetörnek. A
modern gyermekpróza jelenségei*, BÁR, 1999/2.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ábécé a nyelvről és a lélekről = K.D.,
Nyelv és lélek*, Bp., Osiris Kiadó, 1999.

Létezik Lázár Ervin erdője =

http://www.kisalfold.hu/gyerekeknek/cikk/letezik_lazar_ervin_

erdoje 1151447, Kisalföld online, 2005. november 26. (2010. június 9.)

LOVÁSZ Andrea, *A mesék színeváltozása.*

Műmesék, gyerekmesék = L. A., *Jelen idejű holnem volt*, Bp., Krónika Nova Kiadó, 2007.

LOVÁSZ Andrea, *A mesélő ember = Közelítések a meséhez*, szerk. BÁLINT Péter, Debrecen, Didakt Kft, 2004.

Magyar értelmező kéziszótár, szerk. JUHÁSZ József (et.al.), Bp., Akadémiai Kiadó, 1972.

Magyar irodalmi lexikon, szerk. VÁNYI Ferenc. Bp., Studium, 1926.

Magyar néprajz V, Népköltészet, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.

Magyar néprajzi lexikon, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980.

MÉREI Ferenc – V.BINÉT Ágnes, *Ismeretek híján elméletképzés=* M.F. –V.B.Á., *Gyermeklélektan*, Bp., Gondolat, 1981.

Mózes I. könyve = Szent Biblia, Bp., Pécsi Szikra Nyomda, 1970.

Nyelvédésanyánk, vál. és szerk. HERNÁDI Sándor és GRÉTSY László, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó 1980.

Ó.N.A.P. 1996.

Óvodai nevelés játékkal, mesével, Elmélet és módszertan, Szerk.

ZILAH I Józsefné, Iskolafejlesztési Alapítvány, Bp. Szorobán Kiadó, 1994.

PÁKOLITZ István, *Nevezet=P.I., Vargabetűk*, Bp., Magvető, 1978.

- PAPP Gábor, *Népmeséink és az évkör = Csodakút. Népmese, beavatás, álomfejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről.* Szerk. PAPP Gábor, Bp., Pontifex Kiadó, 1994.
- PROPP, Vlagyimir Jakovlevics, *A mese morfológiája*, Bp., Osiris-századvég, 1995.
- RANSCHBURG Jenő, *A tündérmesék lélektanából*, ESŐ, Irodalmi lap, 2001/IV/2.
- REMÉNYIK Sándor, *Az ige = R.S., Összes versei I.*, Bp., Auktor Könyvkiadó, 2000.
- Révai nagy lexikon XIII, (LOVAS–MONS)*, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1915.
- Révai új lexikona XIV*, főszerk. KOLLÉGA TARSOLY István, Szekszárd, Babits Kiadó, 2004.
- SCHÜTTLER Tamás, „*Nem a mese van veszélyben, hanem az emberek*” – Kerekasztal beszélgetés, Új Pedagógiai Szemle, 2000 július-augusztus = [http://www.oki.hu/oldal.php? típus = cikk § kod = 2000-07-np-Gyori-Nem](http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2000-07-np-Gyori-Nem) (2010. június 12.)
- SIMON István, *Gyönyörű terheim*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.
- STEINER, Rudolf, *A napkelet és a kereszténység misztériumai*, 4 előadás, Berlin, 1913. február 3-6. között. (Magyar nyelven néhai BICZÓ Iván sajnos nagyon rossz fordításában, kiadásában jelent meg.)
- SUGÁRNÉ DR. KÁDÁR Júlia, *A beszédfejlődés útjai – beszédfejlesztés az óvodában*, Bp., Tankönyvkiadó, 1986.

- SÜTŐ András, *Táltos kőparipán* = S. A., *Gyermekkorom tükörcserepei*, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- SZABÓ Lőrinc, *Játszani* = SZ.L., *Összes versei 2*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.
- SZÉKELY Ilona, *Ahogy az anyanyelvi nevelést látom*, Óvodai Nevelés, 1981/7-8.
- TIMÁRNÉ HUNYA Tünde, *A népmese és a műmese műfaji sajátosságairól* = *Közelítések a meséhez*, szerk. BÁLINT Péter, Debrecen, Didakt Kiadó, 2004.
- TOLKIEN, J.R.R, *A mesékről*, (In Tree und Leaf) *Világirodalmi lexikon*, VIII, főszerk. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.
- VÖRÖSMARTY Mihály, *Zrínyi* = V.M., *Összes költeményei I.*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
- ZILAH I Józsefné, *Az olvasóvá nevelés kezdetei*, Óvodai Nevelés, 1985/3.
- ZILAH I Józsefné, *Mese-vers az óvodában*, Bp. Eötvös József Könyvkiadó, 1998.
- ZILAH I Józsefné, *Miért szeretjük a népmeséket?* = *Óvodai nevelés játékkal, mesével. Elmélet és módszertan*, szerk. ZILAH I Józsefné, Bp., Iskolafejlesztési Alapítvány, Szorobán Kiadó, 1994.
- ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

